

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗΣ
"ΙΩΝΙΑ"
ΑΔΕΛΦΩΝ ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΛΗ &
ΧΑΪΛΑΝΔ
ΝΕΟΝ ΦΑΛΗΡΟΝ

ΚΑΡΑΜΕΛΑΙ
ΑΙ
ΑΝΩΤΕΡΑΙ
ΟΛΩΝ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Οκτώβριος 2003 • τεύχος 115 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Οκτώβριος 2003
τεύχος 115 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιώργος Μαργαρίτης, Ίράκ. Τό σημείο βρασμού5

Στρατής Μπουρνάζος, Πολιτική μέ σημαία
εύκαιρίας;9

Άγγελος Έλεφάντης, Έλληνας - Έλλαδίτης,
Έλληνικός - Έλλαδικός12

Όμέρ Λαταινέρ, Τουρκία: ή συναίνεση στρατού -
Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης
στό θέμα του Ίράκ18

Άγγελος Έλεφάντης, Η ιστορία καταργείται22
Αϊγλή Γκρέτσικου, Για τό «πετσόκομα»
τής ιστορίας26

Βίκυ Έλεφάντη, Η ιστορία δέν αντικαθιστά
τήν προϊστορία, τή διαδέχεται29

Θανάσης Τζαβάρας, Συμπόσιο:
Έγκέφαλος - Συνείδηση38

Έλένη Κωδαίου, Έλληνες των νησιών
και μυθοπλασίες των Γερμανών Φιλελλήνων
τήν εποχή της Έλληνικής Έπανάστασης42

Άγγελική Κωνσταντακοπούλου, Μνήμη
Έλλης Σκοπετέα (1951-2002)51

Άθηνά Δημητριάδου, Τζών Μ. Κουτού57

Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις65

Έξώφυλλο: Άπό τό βιβλίο Έλληνικές άφίσεις, Σπύρος Κα-
ραχρήστος (έπιμέλεια), εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2003.

Ἰράκ. Τό σημεῖο βρασμοῦ

Ἡ πρόσφατη ἔξαρση τῆς βίας στό κατεχόμενο Ἰράκ συνέπεσε μέ τήν ἔναρξη μιᾶς φορτισμένης θρησκευτικά περιόδου γιά τόν μουσουλμανικό κόσμο, τοῦ Ραμαζανιοῦ. Ἀπό μόνη της ἡ σύμπτωση αὐτή ἀφήνει νά διακρίνεται ἡ ὑπαρξη σχεδίου καί, ὡς ἐκ τούτου, πολιτικῆς, πίσω ἀπό τίς ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις. Ἡ μορφή τῶν τελευταίων καθὼς καί ἡ ἐπιλογή τῶν στόχων ἀποκαλύπτει, στά βασικά του σημεῖα τουλάχιστο, τόσο τίς συνιστώσες, τούς στόχους αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, ὅσο καί τίς ὀργανωτικές καί τεχνικές της δυνατότητες.

Στόν πρῶτο τομέα ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἐπιθέσεων, πού ἀγγίζουν πλέον τίς τριάντα τήν κάθε ἡμέρα, συνοδεύτηκε ἀφ' ἑνός ἀπό ἕνα σαφῶς διευρυμένο, σχετικά μέ τούς προηγούμενους κατοχικούς μῆνες, ρεπερτόριο σεναρίων καί μέσων, ὅσο καί ἀπό μία αὔξηση τῆς καταστροφικῆς τους ἰσχύος ἢ ἔστω τῶν καταστροφικῶν τους φιλοδοξιῶν. Τήν ἀρχική «ἐπίδειξη ἰσχύος» πού ἀποτέλεσε ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ ξενοδοχείου-φρουρίου ὅπου διέμενε ὁ ὑφυπουργός Ἀμυνας τῶν ΗΠΑ καί πρωτεργάτης στόν σχεδιασμό τοῦ πολέμου, Γούλφοβιτς, μέ τηλεχειριζόμενες ρουκέτες, ἀκολούθησε ὀρυμαγδός βομβιστικῶν ἐνεργειῶν μέ τή μέθοδο τῶν ἐπιθέσεων αὐτοκτονίας γιά νά ἐπανέλθουν οἱ ἐπιτιθέμενοι στό κλασικό ρεπερτόριο μέ χρήση φορητῶν ἀντιαεροπορικῶν πυραύλων πού αὐτή τή φορά βρῆκαν, ἐπώδυνα γιά τούς ἀμερικανούς, τό στόχο τους. Μέσα σέ τρεῖς-τέσσερις ἡμέρες ὁ ἀπολογισμός τῶν θυμάτων ἀγγίξε ἐπίπεδα πού μόνο στίς χειρότερες στιγμές τῆς καθαρᾶ πολεμικῆς περιόδου εἶχαν σημειωθεῖ.

Τό πρόβλημα γιά τήν ἀμερικανική διοίκηση δέν βρίσκεται ἀκόμα στή συσσώρευση ἀπωλειῶν καί στίς παρενέργειες πού κάτι τέτοιο θά δημιουργοῦσε στίς ΗΠΑ. Στήν πλειοψηφία τους ἐξάλλου, τά θύματα ἀνήκουν στίς μειονοτικές ομάδες τῶν ΗΠΑ (μεγάλο τό ποσοστό τῶν ἰσπανίζόντων ὀνομάτων στούς καταλόγους τῶν νεκρῶν τοῦ πολέμου) καί ὄχι στά μεσοαστικά στρώματα πού ἔχουν εἰδικό βάρος στήν ἀμερικανική κοινωνία καί πολιτική. Τό πρόβλημα εἶναι ἄλλοῦ. Βρίσκεται στή διαπίστωση ὅτι, ἕξι μῆνες μετά τήν ὀλοκλήρωση τῶν καθεαυτο στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ὁ ἀόρατος καί ἀδιευκρίνιστος ἀντίπαλος χρησιμοποιεῖ μέ ἐπιτυχία στρατιωτικά μέσα γιά νά πετύχει τούς πολιτικούς του στόχους. Αὐτό προϋποθέτει ὅτι αὐτός ὁ ἄγνωστος ἐχθρός —τό γεγονός ὅτι εἶναι ἄγνωστος ἀποτελεῖ τεράστιας σημασίας ἀποτυχία γιά τήν ἀμερικανική πολε-

μική μηχανή— ἔχει συγκεκριμένη πολιτική καί ὅτι μεθοδικά δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά τήν προώθησή της.

Ὁ ἄμεσος στόχος τῶν ἐπιθέσεων εἶναι προφανής. Ἀποσκοποῦν στή δημιουργία κενοῦ γύρω ἀπό τίς ἀμερικανικές δυνάμεις κατοχῆς στό Ἰράκ. Οἱ ἐπίμονες βομβιστικές ἐπιθέσεις ἐναντία στήν ἰρακινή ἀστυνομία ἢ ὁποία, ἐκ τῶν πραγμάτων καί σέ προοπτική, μπορεῖ νά ἐξελιχθεῖ σέ σημαντικό στήριγμα τῶν ἀμερικανικῶν δυνάμεων κατοχῆς, ἀποσκοποῦν στόν περιορισμό καί τήν ἐξουδετέρωσή της ὅπως συνέβη καί στίς ἀνάλογες ἐπιθέσεις ἐναντία σέ στελέχη τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἢ καί τῆς «κυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς» πού συνεργάζονται μέ τούς κατακτητές. Οἱ ἐπιθέσεις στούς διεθνεῖς ὀργανισμούς, στόν ΟΗΕ ἢ στόν Ἐρυθρό Σταυρό, εἶχαν προφανή στόχο τήν ἐξουδετέρωσή τους ὡς φορέων ἀρωγῆς καί ἀνοικοδόμησης τοῦ Ἰράκ σέ τρόπο ὥστε ὁ ἀμερικανικός στρατός νά βρεθεῖ ἀναγκασμένος νά ἐπωμισθεῖ καί τέτοιου εἴδους ἀποστολές ἀπλώνοντας περισσότερο τίς δυνάμεις του. Κάτι ἀνάλογο συνέβη καί μέ τό χτύπημα διπλωματῶν ἢ ἀποστολῶν κρατῶν πού μετέχουν ἢ ἐτοιμάζονται νά μετάσχουν στήν κατοχή τοῦ Ἰράκ.

Ὁ στρατός κατοχῆς δείχνει παγιδευμένος ἀνάμεσα σέ ἀποστολές ἀντιφατικές ἀναμεταξύ τους. Γιά εὐνόητους πολιτικούς λόγους στήν προεκλογική περίοδο τῶν ΗΠΑ, πρέπει νά προστατεύσει τόν ἑαυτό του, νά περιορίσει δηλαδή τίς ἀπώλειές του. Αὐτό τόν ὑποχρεώνει νά διατηρεῖ τίς δυνάμεις του συγκεντρωμένες καί σέ μεγάλο βαθμό στατικές σέ τρόπο ὥστε νά μὴν ἐκτίθενται ὑπερβολικά στίς ἐχθρικές ἐνέργειες. Ἡ καταπληκτική ἔλλειψη πληροφοριῶν γιά τήν ἀντίσταση ὀφείλεται μᾶλλον σέ αὐτή τήν διάρθρωση ἢ ὁποία παραχωρεῖ μεγάλες ἐλεύθερες ζῶνες στόν ἀντίπαλο καί τοῦ ἐπιτρέπει νά ὀργανώνει τίς κινήσεις του ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Οἱ ἐπιθετικές ἔξοδοι τῶν Ἀμερικανῶν ἀπό αὐτούς τούς περιχαρακωμένους χώρους γίνονται μέ τόν τρόπο αὐτό στά τυφλά καί συνήθως προκαλοῦν ἐκατόμβες ἀμάχων ἢ καί φιλικῶν πρὸς τό κατοχικό καθεστῶς ἀστυνομικῶν. Ἡ τακτική αὐτή, εἴτε στήν πρώτη της ἐκδοχή, τῆς περιχαράκωσης, εἴτε τῆς δεύτερης, τῆς τυφλῆς ἀντίδρασης, ἔρχεται νά ἐνισχύσει τόν τακτικό στόχο τῆς ἰρακινῆς ἀντίστασης, τήν ἀπομόνωση δηλαδή τῶν δυνάμεων κατοχῆς ἀπό τά πιθανά στηρίγματατά της καί ἐν τέλει ἀπό τήν ἴδια τήν ἰρακινή κοινωνία.

Ἐπιπλέον, οἱ ἐκλεκτές μάχμες μονάδες τοῦ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ πού κατέκτησαν τήν ἀνοιξη τό Ἰράκ καί τό κατέχουν ἀκόμα, εἶναι ἀπόλυτα ἀκατάλληλες γιά τήν ἀποστολή πού τούς ἔχει ἀνατεθεῖ. Ἐνδεικτική ἦταν

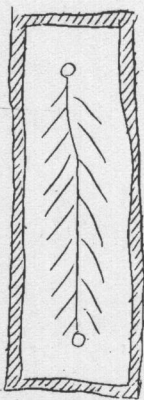

ἡ πρόσφατη εἰκόνα ὅπου πεζοναῦτες ἢ μέλη τῶν ἐπίλεκτων τεθωρακισμένων ἢ ἀερομεταφερόμενων μεραρχιῶν τῶν ΗΠΑ ἐκπαιδεύονταν στή χρήση ταπεινῶν ἀσπίδων καί ξύλινων γκλόμπ ἐναντίον διαδηλωτῶν. Θυμῆθηκαν ἄραγε παλαιότερες ἀναλύσεις τῆς ΣΙΑ καί ἄλλων ὑπηρεσιῶν σχετικά μέ τήν πτώση τοῦ Σάχη στό γειτονικό Ἰράν; Τότε πού οἱ «εἰδικοί» εἶχαν καταλήξει ὅτι ὁ Σάχης ἀπέτυχε καθώς δέν διέθετε μία κατασταλτική μηχανή ἐνδιάμεσου βάρους καί ὅτι, μπροστά στίς διαδηλώσεις, ἀνάμεσα στούς ἀναποτελεσματικούς ἀστυφύλακες καί τά τάνκς τοῦ στρατοῦ δέν ὑπῆρχε τίποτα τό ἐνδιάμεσο. Ὅπως καί νά ἔχει, διακρίνεται σέ αὐτή τήν κίνηση μία ἀπόπειρα τῶν Ἀμερικανῶν νά ἐλέγξουν καταστάσεις χωρίς νά προκαλοῦν ἐκατόμβες πυροβολώντας κάθε διαδήλωση ἱρακινῶν. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ἡ ἴδια εἰκόνα ἀποδεικνύει τό πόσο ἔχει προχωρήσει ἡ ἀπομόνωση τῶν Ἀμερικανῶν στή χώρα καθώς βρίσκονται ὑποχρεωμένοι νά ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι ἀποστολές «ἡπίας» καταστολῆς ὅπου θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν ἐγχώριες ἀστυνομικές δυνάμεις.

Τό χειρότερο σέ αὐτή τήν κατάσταση εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει διέξοδος, ἀνώδυνη ἢ ἐπώδυνη, ἐκτός ἀπό τήν ἀποχώρηση τῶν ἀμερικανικῶν δυνάμεων—μετά ἴσως ἀπό κάποιο μεγάλο πλήγμα ἐναντίον τους, ὅπως ἔγινε πρῖν ἀπό μερικά χρόνια στόν Λίβανο— πού θά ἄφηνε πίσω της μία χώρα σέ κατάσταση ἀπόλυτης ἀναρχίας καί ἀνοικτοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Κάτι τέτοιο δέν εἶναι δυνατό νά συμβεῖ σέ μία χώρα τόσο πλούσια σέ πετρέλαια καί ἐνταγμένη ταυτόχρονα στό σύνθετο καί εὐθραυστο πλαίσιο τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου. Σέ μία τέτοια περίπτωση τό παλαιό ἀμερικανικό σχέδιο γιά μετατροπή τῆς χώρας σέ σημεῖο σταθερότητας στόν ρευστό αὐτό περίγυρο καί σέ ὑπόδειγμα γιά τίς γύρω χῶρες, θά λειτουργοῦσε ἀντίστροφα, συμπαρασύροντας στή δίνη τῆς ἀναταραχῆς τίς γειτονικές πρὸς τό Ἰράκ χῶρες.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τυχόν συνέχιση τῆς σημερινῆς κατάστασης γιά μακρὺ χρονικό διάστημα κινδυνεύει νά δημιουργήσει μία εὐφλεκτὴ ἐστία σέ περιοχές ὅπου εἶναι ἐπικίνδυνο νά παίξει κανεῖς μέ τή φωτιά. Ἡ ἱρακινή ἀντίσταση, ἰδιαίτερα ὅσο ταπεινώνει τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ κόσμου, μπορεῖ νά γίνει σημεῖο ἀναφορᾶς, παράγοντας ἐνοποίησης καί κινητοποίησης εὐρύτερων δυνάμεων στόν ἀραβικό κόσμο θέτοντας σέ κίνδυνο τή σταθερότητα καθεστώτων καί συνόρων σέ ἐξαιρετικά κρίσιμες ζῶνες. Δέν εἶναι

μόνο ἡ ζώνη τοῦ Περσικοῦ πού στίς περιπτώσεις αὐτές κινδυνεύει μέ ἀποσταθεροποίηση. Παρατεταμένη κρίση στήν Μέση Ἀνατολή σημαίνει, γιά παράδειγμα, ἀναβάθμιση τῆς σημασίας τῶν πετρελαίων τῆς Κασπίας καί τοῦ Καυκάσου καί, ὡς ἐκ τούτου, δημιουργία ἐστίας ἔντασης ἀνάμεσα σέ ρωσικά καί ἀμερικανικά συμφέροντα σέ αὐτό τό θερμό σημεῖο. Ἡ δέ αὔξηση τῶν τιμῶν τοῦ πετρελαίου, ἀπειλεῖ νά ἐπιβραδύνει τούς ρυθμούς ἀνάπτυξης τῶν δυτικῶν κρατῶν —πού δέν εἶναι καί σπουδαῖοι τά τελευταῖα χρόνια— καί τῶν ΗΠΑ, ἐνισχύοντας ἔτσι κράτη τῆς περιφέρειας ὅπως ἡ Κίνα. Δέν εἶναι ἀκίνδυνες τέτοιου εἴδους ἀνατροπές

Στήν οὐσία ἡ μόνη διέξοδος γιά τούς Ἀμερικανούς εἶναι νά κερδίσουν αὐτόν τόν πόλεμο καί νά ὑποτάξουν τούς ἀντιπάλους τους, ὅποιοι καί ἂν εἶναι αὐτοί. Ὁ ἀπερχόμενος πρόεδρος τῶν ΗΠΑ καί κυρίως ὁ νέος, πού θά προκύψει ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 2004 θά βρεθοῦν ἴσως στή δυσάρεστη θέση νά αὔξουν μέ ἐντυπωσιακό τρόπο τίς στρατιωτικές τους δυνάμεις στήν περιοχή καθώς καί τίς οικονομικές, διοικητικές καί ἄλλες δεσμεύσεις τους ἐκεῖ. Εἶναι ἓνα σενάριο πού ἤδη ἀκούγεται. Αὔξηση δυνάμεων σημαίνει ὅμως χρησιμοποίηση σέ μεγαλύτερα ποσοστά μονάδων τῆς Ἐθνοφρουρᾶς καί ἐφεδρῶν, στράτευση δηλαδή στήν ὑπόθεση τοῦ Ἰράκ τῶν παιδιῶν τῶν μεσοαστικῶν καί μικροαστικῶν στρωμάτων τῶν ΗΠΑ καί ὄχι μόνο τῶν ἐπαγγελματιῶν στρατιωτικῶν. Στήν ἐφαρμογή τῶν προθέσεων αὐτῶν θά μάθουμε ὡς πού μποροῦν νά φτάσουν οἱ δυνατότητες τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομίας καί τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας, πού μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο θά κληθεῖ νά πληρώσει τόν φόρο τοῦ αἵματος ὅπως ἀπαιτεῖται σέ κάθε πόλεμο. Καί ἐπειδή τό σενάριο αὐτό ἔχει πολλά παρακλάδια, τό χειρότερο —ἂν καί πιθανό— θά εἶναι ἡ ἐπιλογή τῆς «φυγῆς πρὸς τά ἔμπρός», μέ διεύρυνση τοῦ πολέμου πρὸς τήν πλευρά τῆς Περσίας ἢ τῆς Συρίας.

Ποῖός εἶπε ὅτι ἡ τρέχουσα ἀμερικανική πολιτική τέχνη —ἡ ὁποία παρεπιμπτόντως θαυμάζεται καί διδάσκεται τόσο στό ἡμέτερο ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅσο καί στά ἡμέτερα Πανεπιστήμια— δέν φέρνει ἀποτελέσματα;

Γιῶργος Μαργαρίτης

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕ ΣΗΜΑΙΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑΣ;

Η παραίτηση Τσενάι και η παραίτηση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας

τοῦ Στρατῆ Μπουρνάζου

Πολλά γράφτηκαν τὶς τελευταῖες μέρες σχετικά με τὴ Νέα Μηχανιώνα: λιγότερα, ἀλλὰ πὶο σημαντικά, εἶναι αὐτὰ πού ἐγιναν. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο περιστατικά. Τό πρῶτο εἶναι ἡ ἀντίδραση τῆς τοπικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἀνοίγει τόν χορό, τό δεύτερο ἡ δήλωση με τὴν ὁποία Ὁδ. Τσενάι παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ σηματοφόρου, δήλωση με τὴν ὁποία οὐσιαστικά πέφτει ἡ αὐλαία. Γιά τό πρῶτο, τὴν ἐναντίωση τῶν Νεομηχανιωτῶν, δέν ἔχω νά προσθέσω κάτι σέ ὅσα γράφτηκαν, τό δεύτερο ὅμως γεγονός, ἡ παραίτηση τοῦ Ὁδ. Τσενάι νομίζω ὅτι χρήζει συζητήσεως: ἡ παραίτηση αὐτὴ καθαυτὴ εἶναι γεγονός σημαντικό, καί γίνεται ἀκόμα σημαντικότερο ἐπειδὴ, με λίγες ἐξαιρέσεις (πού ἐντοπίζονται στό χῶρο καί τὰ ἐντυπα τῆς Ἀριστερᾶς), ἀντιμετωπίστηκε θετικά: με ἐνθουσιασμό, με ἐπαίνους ἢ, ἔστω, ὡς κάτι ἐπιβεβλημένο. Κατά τὴ γνώμη μου, αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη τίποτα θετικό δέν ὑποκρύπτει, ἀλλά, ὅπως ἀντιθέτως, πολὺ ἀνησυχητικά.

1. Ὁ Ὁδ. Τσενάι ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ. Ὁ Ὀδυσσεὺς θά εἶχε παρελάσει κανονικά, ἂν δέν ἐκδηλωνόταν ὅλη αὐτὴ ἡ ἐντονη ἀντίθεση. Ἡ ἀπόφασή του λοιπόν εἶναι ἀποτέλεσμα πίεσης καί ἀντίθετη με τὴ θέλησή του. Κι αὐτό εἶναι φανερό τόσο ἀπὸ τὴν καθυστέρηση με τὴν ὁποία παραιτήθηκε ὅσο καί ἀπὸ τό περιεχόμενο τῆς δήλωσής του.

Ἄν συμφωνήσουμε σέ αὐτό (κάτι πού ὑποδεικνύει ἡ κοινὴ λογικὴ, ἀλλὰ εἶναι βασικό, βασικότατο, γιά τὴν ὀρθὴ ἀνάγνωση τῶν γεγονότων), μπορούμε μετὰ νά συζητήσουμε δευτερεύοντα ζητήματα σχετικά με τὴ στάση τοῦ Ὁδ. Τσενάι: ἂν δηλαδή δείχνει ἀνωτερότητα, διάθεση συμβιβασμοῦ, ἂν ἐνέχει κάποια ἀπαξία πρὸς τοὺς ἀντιδρῶντες, ἂν εἶναι ἀτολμὴ κ.ο.κ. Εἶναι πάντως σφάλμα, καί ἐνίοτε ἐνοχλητικό, νά ἀρχίζουμε νά πανηγυρίζουμε, λέγοντας ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτὴ δείχνει τό «ἀνώτερο ἦθος» του, ὅπως εἶπαν πολλοί («Ἀριστα καί στήν... ἀξιοπρέπεια ὁ Τσενάι»: *Τὰ Νέα* «Καί νέο μάθημα ἀπὸ τόν Τσενάι», *Ἐλευθεροτυπία* «Μαθήματα ἀξιοπρέπειας»: *Ἀπογευματινὴ* κ.ἄ.). Κι αὐτό διότι ἡ ἀπόφαση ἴσως δείχνει «ἀνώτερο ἦθος», τό νά σπεύδουμε ὅμως νά τὴν υἱοθετήσουμε με ἀνακούφιση, ὡς σανίδα σωτηρίας, ὄχι ἀνώτερο, ἀλλὰ μᾶλλον φοφοδεές δικό μας ἦθος φανερώνει. Γιατί τό ἐρώτημα, βέβαια, εἶναι: Καλά, ὁ Ὀδυσσεὺς ἐδειξε τό «ἀνώτερο ἦθος» του, οἱ ὑπόλοιποι ὅμως τί ἐπραξαν;

2. Ἡ ἀπογοητευτικὴ στάση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. Κατὰ λογικὴ συνεπαγωγή, προχωρᾶμε στό μεγάλο θέμα: τὴ στάση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, ἐν προκειμένῳ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί τῶν ἄλλων ἐμπλεκόμενων φορέων, λ.χ. τῆς διεύθυνσης δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Γιατί ἡ συγκεκριμένη ὑπόθεση δέν εἶναι μόνο, καί δέν εἶναι πρῶτιστα, ἀτομικὴ ὑπόθεση. Μὲ λίγα λόγια, ἓνα ζήτημα εἶναι ἡ στάση τοῦ Ὁδ. Τσενάι, καί ἄλλο, ἐντελῶς διακριτό ζήτημα, ἡ στάση τῆς πολιτείας. Ἡ δεύτερη δέν μπορεῖ νά ἐξαρτᾶται, με κανέναν τρόπο, ἀπὸ τὴν πρώτη: ἀλίμονο ἂν θεωρήσουμε ὅτι τὰ δικαιώματα μπορεῖ νά ἀναστέλλονται, ὅταν ὁ «δικαιούχος» ἀναγκάζεται νά παραιτηθεῖ ἀπὸ αὐτὰ. Τὰ δικαιώματα δέν εἶναι γοῦστα ἢ προτιμήσεις, οὔτε μπορεῖ νά γίνονται λάστιχο, νά ἀσκοῦνται κατὰ τό δοκοῦν τῆς πλειονότητας – καί γιά νά ἀντιληφθοῦμε πῶς ἀνοίγει διάπλατα ὁ ἀσκός τοῦ Αἰόλου, ἄς σκεφτοῦμε τὴν περίπτωση πού μιὰ μειοψηφικὴ ὁμάδα ἀναγκάζεται νά παραιτηθεῖ λ.χ. ἀπὸ τό δικαίωμα τῆς ψήφου, τῆς περιθάλψης ἢ τῆς πρόσβασης σέ κάποιους χώρους ἐπειδὴ πολλοί, ἢ ἡ πλειονότητα, ἀντιδρῶν. Ἐπαναλαμβάνω ἀπλῶς τὰ λόγια τοῦ Γιώργου Τσιάκαλου, πού ἐξαιρετικά εὐγλωττα ἐπίσημανε τὴν οὐσία: «Ἡ ὑποχώρηση τοῦ Τσενάι πρέπει νά μᾶς ἀφυπνίσει. Ἡ παραίτηση τῶν ἀδύναμων ἀπὸ τὰ κατοχυρωμένα δικαιώματά τους ἀποτελεῖ τὸν ἀσφαλέστερο δείκτη τῆς ἀδυναμίας τῶν πολιτῶν νά ὑπερασπιστοῦν στήν πράξη τὶς βασικὲς ἀρχές τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτισμοῦ». (*Ἐλευθεροτυπία*, 23.10.2003).

Βέβαια, αὐτό πού παρακολουθήσαμε εἶναι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία, με ὅλους τοὺς κλάδους καί τὰ παρακλάδια τῆς (ὑπουργοὺς, βουλευτές, τοπικούς ἀρχόντες) καθὼς καί ἡ «τετάρτη ἐξουσία» θεώρησαν τὴν ὑποχώρηση Τσενάι ὡς «σολομώντεια λύση», ὡς χρυσὴ εὐκαιρία. Εὐκαιρία, τὴν ὁποία ἀδραξάν, ἀφοῦ ἔτσι ἔχουμε «καί τὴν πίτα ὀλόκληρη καί τό σκύλο χορτάτο»: μπορούμε νά μιλάμε περὶ ἰσότητας, νά διατρανώσουμε τὴν πίστη μας στήν ἀνοιχτὴ κοινωνία κ.λπ. κ.λπ., ἀλλὰ ταυτόχρονα δέν χρειάζεται νά συγκροστοῦμε ἢ νά κάνουμε τό παραμικρό, ἀφοῦ, ὡς διὰ μαγείας, ὁ Ὀδυσσεὺς παραιτήθηκε... Ἀρκεῖ νά διαβάσει κανεὶς τὴ δήλωση τοῦ κυβερνητικοῦ ἐκπροσώπου Χρ. Πρωτόπαπα –ἀθάνατο ΠΑΣΟΚ!– ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ συνεχάρη τὸν μαθητὴ «γιά τὴν ιδιαίτερα ἀξιοπρεπὴ στάση του», ἔσπευσε νά καταγγεῖλει τὸν «ἀπαράδεκτο ρατσαισμό»

για να σαλπίζει, άμέσως μετά, ένα φλογερό θούριο καλώντας σέ «κινητοποίηση τής πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις»!

Άς σημειωθεί μόνο, για να φανεί η ύποκρισία τής έν λόγω στάσης, ότι τά συντεταγμένα όργανα τής έλληνικής πολιτείας δέν έχουν δείξει τήν ίδια χαλαρότητα και «έξω καρδιά διάθεση» σέ περιπτώσεις όπου μαθητές ή καθηγητές άρνήθηκαν να παρελάσουν, να προσευχηθούν κ.ο.κ. Είναι αρκετά πρόσφατος, λ.χ., ό πειθαρχικός έλεγχος τής καθηγήτριας Φρ. Ρωμανού επειδή άρνήθηκε να προετοιμάσει τούς μαθητές για τήν παρέλαση τής 28ης Οκτωβρίου.

3. Σέ τέτοιες περιπτώσεις ή ρήξη είναι αναγκαία. Η άνοιχτή δημοκρατική κοινωνία, πού τόσο άρέσκονται πολλοί να επικαλούνται, άπαιτεί συγκεκριμένα μέτρα, στάσεις αλλά και συγκρούσεις, άλλιώς μένει γραμμα κενό. Και ίσως είναι προβληματικό κάποιος έξ άποστάσεως να μιλάει περί ρατσισμού και να καταδικάζει τή στάση τών κατοίκων, αλλά μου είναι άδύνατον να φανταστώ τί άλλο θά μπορούσε να κάνει: μία τέτοια στάση, προβληματική, άκόμα και χονδροειδής ή άνακλαστική, παραμένει, έλλειψει πιό έκλεπτυσμένης, άπολύτως αναγκαία. Πολύ πιό επικίνδυνη είναι ή σιωπή και οι ύπερφωνές. Σίγουρα θά ήταν καλό να βρισκόμαστε στή Νέα Μηχανιώνα, να μπορούσαμε να μιλήσουμε μέ τούς ανθρώπους, να έχουμε πιό διαυγή εικόνα, να θέσουμε τά όσα σκεφτόμαστε υπό τή σκληρή δάσανο τής συζήτησης και άντιπαράθεσης κ.ο.κ. Σίγουρα, αλλά μέ δύο παρατηρήσεις. Πρώτον, δικαιούμαστε να έχουμε άποψη, και χωρίς να ζούμε ή να πάμε εκεί (άλλιώς, άλίμονο, θά έπρεπε να μετατραπούμε σέ σύγχρονους Καίσαρες Κασκαμπέλ, διατρέχοντας όλο τόν πλανήτη, για να μπορούμε να μιλήσουμε για ότιδήποτε). Και, δεύτερον, όσο βαθύς γνώστης και να γίνει κανείς τής περιοχής, όσο και να έγκνυει στήν καθημερινότητα τών κατοίκων, όσο άξιαγάπητοι και να είναι, όσα κρασιά και να πιει μαζί τους (κάνουν και μία «γιορτή τής σαρδέλας» τόν Ιούλιο, νομίζω), αυτό δέν άναιρεί τόν χαρακτήρα και τήν άπαξία τής στάσης τους: όπως και να τό κάνουμε, πρόκειται για σαφή εκδήλωση ρατσισμού, και αυτό δέν μπορεί ούτε πρέπει να σχετικοποιηθεί.

4. Τά «παιδιά» πού δέν είναι «παιδιά». Η πιό έντυπωσιακή από τίσ άντιδράσεις είναι, για μένα, ή αντίδραση τών μαθητών, πού κορυφώθηκε στήν κατάληψη. Δέν ξέρω πώς να τή σχολιάσω, πιστεύω όμως, μετ' έπιτάσεως, ότι δέν πρέπει να τήν ύποβαθμίσουμε, να πούμε, όπως πολλοί είπαν αυτές τίσ μέρες, ότι τούς «έβαλαν οι γονείς τους». Αυτό μπορεί να ευσταθεί πραγματολογικά, όχι όμως και έρμηνευτικά: όταν μιλάμε για λυκειόπαιδες (και λυκειοκόριτσα), αύριανούς ψηφοφόρους και άκαδημαϊκούς πολίτες, έ, τότε φέρουν τό βάρος τών έπιλογών τους. Και από τή στιγμή πού τοποθετούνται δημόσια, έτσι πρέπει να κριθούν, δέν μπορούν να άντιμετωπίζονται σαν «νευρογόμενα» – άλλιώς διολισθαίνουμε, άντιστρόφως, στήν,

όχι μόνο συντηρητική αλλά και άνόητη, θεωρία τών «ύποκινητών» και «ύποκινούμενων», όπου ό,τι δέν μās άρέσει τό άνάγουμε σέ «έξωσχολικά» στοιχεία.

5. Τά παιδιά πού, παρά ταύτα, είναι και «παιδιά». Και είναι παιδιά, έφηβοι στόν ψυχισμό, στά συναισθήματα, στίς εύαισθησίες τους. Κι εδώ οι γονείς και οι πάσης φύσεως πατριωταράδες έγκληματούν, μέ όλη τή σημασία τής λέξης. Έγκληματούν όχι μόνο επειδή τσαλαπάτανε τίσ άκριβές έννοιες τής ίσονομίας, τής δημοκρατίας, τής άνεκτικότητας: αλλά, και επειδή, πρωτοστατώντας σέ άνευθυνότητα, ένσταλάζουν τό μίσος, τήν καχυποψία και τόν ρατσισμό στίς έφηβικές ψυχές. Δέν μιλάω μόνο για τήν πικρία του Όδυσσέα Τσενάι και τών φίλων του ή όσων διαφώνησαν (ύπήρξαν και τέτοιοι, μαθητές και μαθήτριες, πού διαφώνησαν, πού βγήκαν μέ παρησία και μίλησαν στο ραδιόφωνο, ύπήρξε και ή πρώτη έπιλαχούσα Κατερίνα Καρφάκη πού άρνήθηκε να πάρει τή θέση του Όδυσσέα: άς τούς μνημονεύσουμε για να τούς άπνεύσουμε τόν μέγιστο έπαινο, γιατί είναι γνωστό τί κουράγιο χρειάζεται όταν βρίσκεσαι σέ τέτοιο κλοιό) – δέν μιλάω λοιπόν για τούς παραπάνω, γιατί αυτοί ύπάρχει περίπτωση να πούν, για όλους τούς κήρυκες του μίσους: «Άφες αυτούς, ου γάρ οίδασι τί ποιούσιν». Μιλάω, πολύ περισσότερο, για τήν πλειονότητα τών μαθητών, πού διαπαιδαγωγήθηκαν έμπρακτα στόν άποκλεισμό, στήν καχυποψία και στόν ρατσισμό, πού άγωνίστηκαν –και κέρδισαν– για να ύψώσουν ένα τείχος ενάντια στόν συμμαθητή τους. Και τό μάθημα αυτό είναι πιό βαρύ και μεγάλο από τά σχολικά μαθήματα, είναι ένα μάθημα πού χαράσσεται βαθύτερα από τίσ γνώσεις τής έγκύκλιας παιδείας. Όπως και ένα άλλο μεγάλο μάθημα: ότι εκείνος πού παραιτήθηκε, έν τέλει, δέν είναι ό Όδυσσέας αλλά ή έλληνική πολιτεία, ή έλληνική δημοκρατία, άπεμπολώντας βασικές, θεμελιώδεις άρχές τής.

ΥΓ. Έν κατακλείδι, τρία μικρά σχόλια μέ άφορμή κάποια από τά πολλά πού γράφτηκαν και ειπώθηκαν επί του θέματος:

α) «Εάν άρίστευσε και δέν τό άρίστευσαν, εάν άρίστευσε και έχει έλληνικό φρόνημα και τό δηλώνει άπερίφραστα, να τήν κρατήσει τή σημαία. Νομίζω ότι τό δικαιούται. Έξάλλου, καλύτερα μέ έμās τέτοιοι άνθρωποι, παρά μέ τούς άπέναντι». (Γ. Σκαμπαρδώνης, Τά Νέα, 22.10.2003, οι ύπογραμμίσεις δικές μου). Άχ, Γιώργο Σκαμπαρδώνη πού κάποτε διαβάσαμε τά διηγήματά σου και μās άρεσαν (και τώρα μās άρέσουν, δηλαδή), ποτέ δέν φανταζόμουν ότι έν έτει 2003 θά μετέτρεπες τό ρήμα «άριστεύω» σέ μεταβατικό, για να εκφράσεις τήν έμπάθειά σου εναντίον ενός παιδιού πού, στο τέλος τέλος, δέν έφταξε σέ τίποτα.

β) Τήν Κυριακή 2.11.2003, στο Βήμα, ό Θ. Λιανός, μέ τόν χαρακτηριστικό τίτλο «Η τριχά και ή τριχιά» (κατά τόν άρθρογράφο τό θέμα «θά έπρεπε να είναι, τό πολύ πολύ, είδηση στή μαθητική ή τήν τοπική έφημερίδα»), ύποστηρίζει ότι είναι «παράλογο ένας άλλο-

Ἀνάπηροι, σχέδιο Γιώργου Σικελιώτη, 2001

δαπός μαθητής νά φέρει τήν ἑλληνική σημαία». Συγκρατῶ τό σχετικό ἐπιχείρημα, πού μέ ποικίλες παραλλαγές ἀκούστηκε κατά κόρον ὄλο τό τελευταῖο διάστημα: «Γιά τούς περισσότερους Ἕλληνες ὅμως ἡ σημαία εἶναι ἕνα ἱερό σύμβολο πού ἐκφράζει τούς ἀγῶνες, τίς θυσίες, τήν ὑπερηφάνεια καί τίς ἐλπίδες τοῦ λαοῦ [...] δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ παρελάσεις [...] γίνονται τήν 28ῃ Ὀκτωβρίου καί τήν 25ῃ Μαρτίου».

Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι αὐτό ἀκριβῶς τό ἐπιχείρημα βασίζεται σέ μιά μεγάλη παρεξήγηση (καί μιλάω πάντα ἀπό τή σκοπιά τῆς ἐθνικῆς ἐπετείου, ὄχι τῆς ἀμφισβήτησής της). Αὐτό τό ὅποιο γιορτάζουμε καί τιμᾶμε δέν εἶναι, βέβαια, τό πόσους Τούρκους καθάρισαμε στήν Τριπολιτά ἢ πόσους Ἰταλούς στήν Ἀλβανία, ἀλλά κάποιες ιδέες καί ἀξίες, τίς ὁποῖες ὑπερασπίστηκαν οἱ πρόγονοι: τήν ἐλευθερία, τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία, τήν ἀντίσταση στόν εἰσβολέα, τόν ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα κ.ο.κ. Γι' αὐτό ἀκριβῶς πανηγυρίζουμε, ἐμπνεόμαστε καί τιμᾶμε τή μνήμη τους. Ὅποτε, ἂν

ἔχουν ἔτοι τά πράγματα, κάλλιστα μπορεῖ καί ἕνας «ἄλλοδαπός» νά σηκώσει αὐτήν τή σημαία, νά ἐμπνέεται ἀπό αὐτές τίς ιδέες καί ἀξίες – ὅπως ἀκριβῶς δέν ἀπαιτεῖται νά εἶναι κανεῖς Γάλλος ἢ Γαλλίδα γιά νά μπορεῖ νά ἐπικαλεῖται τό τρίπτυχο «Ἐλευθερία - Ἰσότητα - Ἀδελφότητα».

γ) Ὅσον ἀφορᾷ τή στάση τῆς Ἀριστερᾶς, ὑπάρχει, ἐκτός ἀπό ὅλα τά παραπάνω, καί μιά ἄλλη πτυχή: ἡ ἀνάγκη ἀμφισβήτησης τῆς λογικῆς τῶν παρελάσεων, τῶν «ἐθνικῶν ἐορτασμῶν», τῆς ἐπιβράβευσης τῶν καλῶν μαθητῶν κ.ο.κ. Ἐπειδή τό ζήτημα εἶναι ἀρκούντως σοβαρό καί ὄχι χωρίς δυσκολίες, περιορίζομαι σέ μιά παραπομπή (στό ἄρθρο τοῦ Χρήστου Λάσκου «Ἡ ἀριστερά καί οἱ καλοί βαθμοί», *Ἡ Ἐποχή*, 2.11.2003) καί σέ μιά μόνο παρατήρηση: ἀκόμα καί ἂν θεωρήσουμε δεδομένη τήν κριτική μας στάση ἀπέναντι στούς ἐορτασμούς καί τίς παρελάσεις, στή δεδομένη συγκυρία ἦταν σωστό καί ἐπιβεβλημένο (γιά ὅλους τούς λόγους πού ἀναπτύχθηκαν) νά ὑποστηρίξουμε, ὡς ἀριστεροί, ὅτι ὁ Ὁδ. Τσενά ἐπρεπε νά παρελάσει.

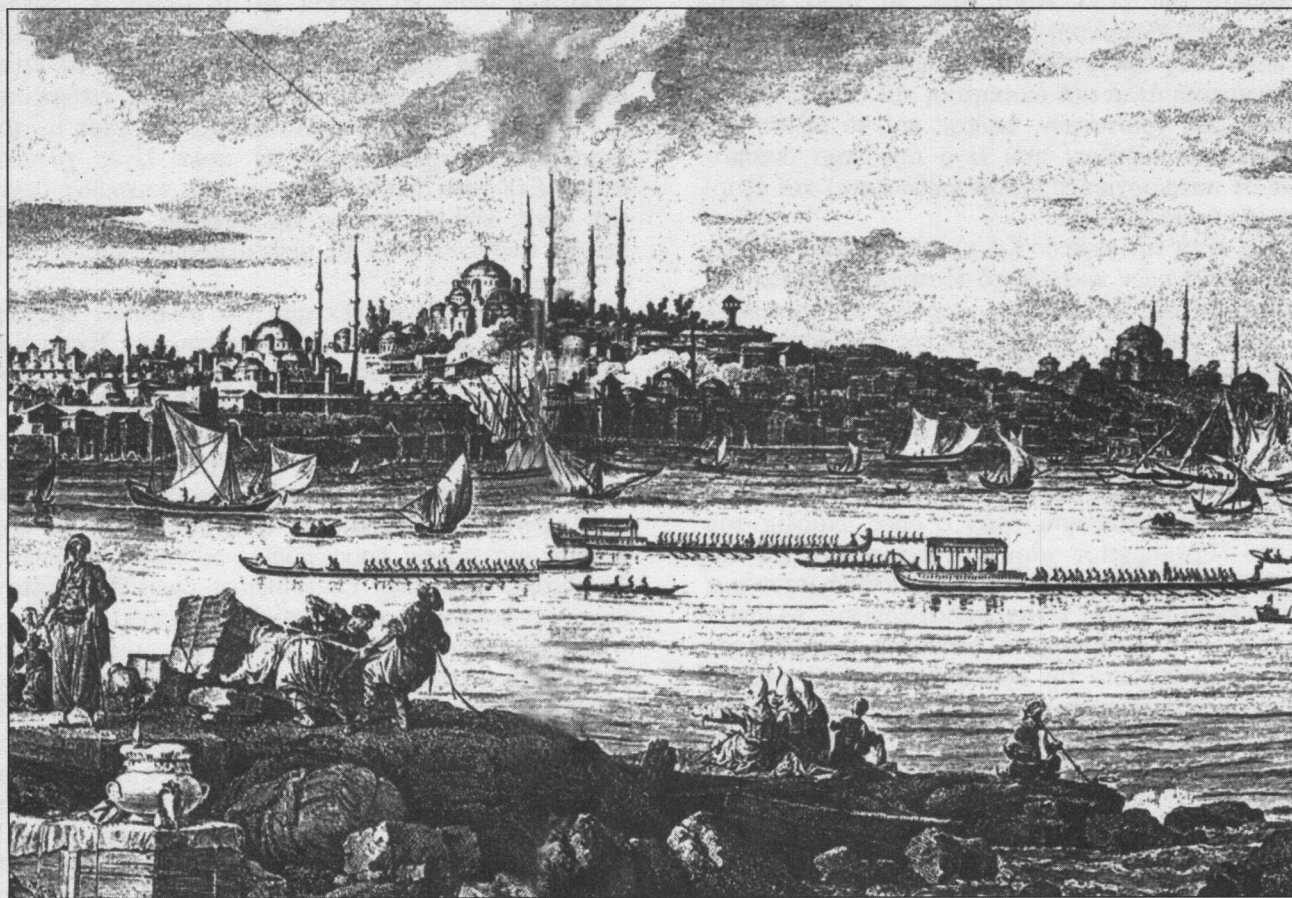
ΕΛΛΗΝΑΣ - ΕΛΛΑΔΙΤΗΣ, ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ - ΕΛΛΑΔΙΚΟΣ

του Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Η πρόσφατη διένεξη Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστόδουλου καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ. Βαρθολομαίου, —μὰ διένεξη πού πρὸς στιγμήν ἔμοιαζε ὅτι τείνει πρὸς τὸ σχίσμα— ἐκτός ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτη στή χηρεύουσα μητρόπολη Θεσσαλονίκης, ἐκτός ἀπὸ τῆ δεσμευτικότητα ἢ μὴ τῆς πατριαρχικῆς Πράξης τοῦ 1928 (πού προσυπέγραψαν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ ἐλληνικὴ Πολιτεία), ἐκτός ἀπὸ διάφορα εὐτράπελα πού διανθίζουν πάντοτε τὰ ζητήματα ἐξουσίας, ἀκόμη καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, αὐτὴ ἢ ἔριδα λοιπὸν πού διχάζει τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἄλλως τοὺς κ.κ. Χριστόδουλο καὶ Βαρθολομαῖο, ἔχει ἓνα βαθύτερο, ἱστορικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ὑπόστρωμα: τὴν ἱστορικὴ διαφορά ἀνάμεσα στὸ γένος ἢ τὸ ἐλληνορθόδοξο ἔθνος (τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων χριστιανῶν) καὶ τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος. Αὐτὴ ἢ βαθύτερη ἱστορικὴ διαφορά, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐθνικὴ Ἐπανάσταση πού ὑποστασιοποίησε τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος ὡς κρατικὴ ὄντοτητα ἐντὸς μιᾶς ὀρισμένης καὶ μικρῆς, τότε, ἐπικράτειας, ὕστερα ἀπὸ διακόσια, σχεδόν, χρόνια ἔθνο-κρατικῆς συγκρότησης καὶ λειτουργίας τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, αὐτὴ λοιπὸν ἢ βαθύτερη διαφορά σήμερα πιά μοιάζει φαιδρὴ καὶ ἀνυπόστατη ὡς πρὸς τὸ πρῶτο τῆς σκέλος, τὸ ἐλληνορθόδοξο. Ὡστόσο, κάποτε δὲν ἦταν. Καὶ τοῦτο διότι ἓνα μικρὸ μόνον μέρος τοῦ προεπαναστατικοῦ ἐλληνισμοῦ, ἢ τοῦ γένους κατὰ τὴν κυρίαρχη πατριαρχικὴ ὀρολογία, ἐντάχθηκε μέσα στὸ μικρὸ ἐλληνικὸ Βασίλειο. Τὸ μεγάλο τμήμα τῶν ὀρθοδόξων, ἐλληνοφῶνων καὶ ἐλληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης Ἑλλήνων, ἔμεινε ἀπ' ἔξω. Ἦταν οἱ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες. Χρειάστηκαν πολλὰ —Ἐνωσι τῶν Ἐπτανήσων μέ τὴν Ἑλλάδα, προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας, Βαλκανικοὶ Πόλεμοι καὶ ἐπέκταση τῆς

Ἑλλάδας *manu militari* στίς «νέες χῶρες», προσάρτηση τῶν νησιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Κρήτης, προσάρτηση τῆς Δωδεκανήσου— ὥστε τὸ ἐλληνικὸ κράτος ν' ἀποκτήσει τὴν ἐπικρατειακὴ ἔκταση πού ἔχει σήμερα. Ὅλες αὐτές οἱ ἐπεκτάσεις τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπομείωση τοῦ γένους, τῶν ἐκτός Ἑλλάδας Ἑλλήνων πού τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονία τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δὲ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, μέ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια, γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τῶν μικρασιατικῶν ἐδαφῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν Ἑλλήνων τῆς ὀθωμανικῆς (τουρκικῆς πλέον) ἐπικράτειας μέσα στὸ ἐλληνικὸ κράτος. Ἐκτοτε, «αὐτόχθονες» καὶ «ἐτερόχθονες», Πελοποννήσιοι καὶ Πόντιοι, Κυκλαδίτες ἢ Ρουμελιῶτες, Ἡπειρώτες ἢ ἐκ Καπαδοκίας ἐνσωματώθηκαν ὀριστικά, ὅλοι ἐπὶ ἴσους ὅρους, στὸ ἐλληνικὸ κράτος, ὡς πολῖτες του.

Τὶ ἀπέμεινε μετὰ ἀπ' ὅλα αὐτά, καὶ ἀναντίστρεπτα, στὸ ἐλληνορθόδοξο γένος πού ἀποτελοῦσε τὸν «λαό» τοῦ Πατριαρχείου; Λίγα πράγματα: οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁμογενεῖς τῶν ἐλληνικῶν παροικιῶν, Βαλκανίων καὶ Μέσης Ἀνατολῆς, καὶ ὁ ἀπόδημος ἐλληνισμός: Ἀμερικὴ, Αὐστραλία καὶ μερικὲς χιλιάδες μεταναστῶν στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀφρική. Καὶ οἱ μὲν παροικίες, μέσα στίς πολιτικὲς περιπέτειες τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἐξαφανίστηκαν ἢ συρρικνώθηκαν, ὁ δὲ ἀπόδημος ἐλληνισμός, Ἑλλήνων πρῶην μεταναστῶν δευτέρης, τρίτης καὶ τέταρτης πλέον γενιᾶς, ἐνσωματώθηκε στίς χῶρες ὑποδοχῆς: εἶναι πολῖτες π.χ. τῶν ΗΠΑ, τῆς Αὐστραλίας, τῆς Σουηδίας, τῆς Γερμανίας, ἢ ἐθνικότητά τους εἶναι ἀντίστοιχα ἀμερικανικὴ, σουηδικὴ, αὐστραλιανή, γερμανικὴ, καὶ μόνον πολιτισμικὰ αὐτοαναφέρονται —ὅσοι ἀναφέρονται— στὴν ἐλληνικὴ τους καταγωγὴ. Ἐκκλησιαστικά, βέβαια, ὁ ἀπόδημος ἑλλη-

νομός υπάγεται στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο μέ ad hoc διοικητικές ρυθμίσεις τῶν σχέσεων Πατριαρχείου καί τοπικῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἀπό ἐκκλησιολογική ἄποψη θεωρεῖται ὅτι ὑπάρχει ἀρραγῆς ἐνότητα στήν ὀρθόδοξη πίστη (ὅπως ὁ Ἄρτος πού δέν μοιράζεται ἀλλά μελίζεται, λένε οἱ θεολόγοι) ὑπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ «πρώτου» τῶν πατριαρχῶν καί ἀρχιεπισκόπων, πού εἶναι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὅσο δέ γιά τήν Αὐτοκεφαλία, σύμφωνα μέ τόν Συνοδικό Τόμο τοῦ 1850 (ἀποτέλεσμα συμβιβασμοῦ Πατριαρχείου καί Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εὐνοϊκοῦ γιά τό Πατριαρχεῖο) ἀναγνωρίζεται μέν στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος τό δικαίωμα νά αὐτοδιοικεῖται ὄχι ὅμως νά εἶναι παντελῶς αὐτόνομη ἔναντι τοῦ Πατριαρχείου ἢ αὐτονομία θά ἦταν, λένε, προτεσταντισμός. Ὡς πρὸς τά δογματικά, λοιπόν, τό Πατριαρχεῖο διατηρεῖ τόν πρῶτο ρόλο, ἓνα εἶδος οἰονεῖ πρωτείου, ἀλλά καί γιά «ἄλλα πράγματα» ὑπάρχει ὀργανική σχέση μεταξύ Πατριαρχείου καί Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Τουτέστιν μία ἀσαφῆς καί ὑπό ἀναδιαπραγματεύση ἀλληλεξάρτηση πού ἀποσαφηνίζει τόν ἐκάστοτε ρόλο τοῦ Πατριαρχείου. Ποιά εἶναι τά «ἄλλα πράγματα»; Μέ τά λόγια τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1850 εἶναι ἐκεῖνα τά ὁποῖα «ἐν τοῖς συμπύκνωσι ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, ἅτινα δεόνται συσκέψεως καί συμπράξεως πρὸς κρείττονα οἰκονομίαν καί στηριγμόν τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας». Διότι καλή εἶναι ἡ δογματική σύμπνοια ἀλλά ἀκόμα καλύτερη ἡ ἐπιτήρηση καί ἡ κηδεμονία μέ πῶ χεροπιαστοῦς ὄρους. Αὐτή δέ εἶναι ἡ ὀργανική σχέση, μιά ἀκατάλυτη σχέση τῆς ὁποίας τό ὀργανωτικό περιεχόμενο «χρηζει συσκέψεως καί συμπράξεως». Θεόπνευστοι εἴμαστε, ἀλλά νά τό συζητάμε κίολας τό πράγμα.

Ἔτσι βρέθηκε μιά «κατ' οἰκονομίαν λύση» - πού ἀκύρωσε τίς διαφωτιστικές ιδέες τοῦ Φαρμακίδη, - λύση βυζαντινοῦ τύπου, πού δέν ἀπένευμε στόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τά ἀπόλυτα πρωτεῖα, ὅπως ἀναγνωρίζονται στόν Πάπα τῆς Ρώμης γιά τήν Καθο-

λική Έκκλησία, αλλά και εξοβελίστηκε η αρχή της ανεξαρτησίας που προσιδιάζει στο κατά Φαρμακίδη Αυτόκεφαλο του 1833. Αιτά τότε, τό 1850, που υπήρχε ακόμη Όθωμανική Αυτόκρατορία, τό Πατριαρχείο, κατά τούς όρους τής Κατάκτησης, ήταν ή άρμόδια πνευματική αλλά και διοικητική και δικαστική αρχή έναντι τών χριστιανών, υπήρχε και τό μιλιέτ τών χριστιανών-γκιουρζήδων που λίγο άργότερα διασπάστηκαν σέ πατριαρχικούς (έλληνορθόδοξους) και έξαρχικούς (βουλγαρίζοντες).

Γιά όλη αυτή τήν περίοδο ως τή δημιουργία στή Βαλκανική τών έθνικών κρατών, τό Πατριαρχείο ήταν δομικό στοιχείο τής Κατάκτησης, παρείχε τόν συγκεκριμένο τρόπο άσκησης τής όθωμανικής κυριαρχίας επί τών χριστιανών, οι υπόδουλοι χριστιανοί ήταν πεδίο άσκησης αυτής τής κυριαρχίας. Από τήν άλλη μεριά ή Κατάκτηση ήταν ό όρος ύπαρξης του ρόλου και τής λειτουργίας του ίδιου του Πατριαρχείου. Αυτός ό ρόλος κι αυτές οι λειτουργίες (και έξουσίες) δέν ήταν νοητές χωρίς τήν Κατάκτηση, ήταν ό όρος ύπαρξης του ίδιου του Πατριαρχείου χάρη στά έκκλησιαστικά, πολιτικο-διοικητικά, οικονομικά και δικαστικά προνόμια που οι Όθωμανοί του είχαν παραχωρήσει. Άλλωστε και τό ίδιο τό Πατριαρχείο ούδέποτε άμφισβήτησε τούς άπορρέοντες από τήν Κατάκτηση όρους -γνωστή ή σκληρή καταπολέμηση εκ μέρους του των διαφωτιστικών και έθνεγερτικών προσπαθειών των προεπαναστατικών διαφωτιστών, γνωστός ό άφορισμός και του Άλέξανδρου Υψηλάντη και των Έπαναστατών από τόν πατριάρχη Γρηγόριο τόν Ε΄ μέ τό ξέσπασμα τής Έπανάστασης του '21, γνωστή και ή πλήρης άπόρριψη τής Αυτόκεφαλίας του 1833. Άλλά και όταν ό Μεγάλος Άσθενής έπηρε τήν κάτω βόλτα τό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και σφοδροί οι άνταγωνισμοί των βαλκανικών έθνικών κρατών και των Μεγάλων Δυνάμεων για τήν τύχη των βαλκανικών έδαφών, τό Πατριαρχείο δέν υπέθαλπε τόν διαμελισμό τής Όθωμανικής Αυτόκρατορίας ούτε συμβιβάστηκε μ΄ αυτόν. Καί τούτο διότι, σέ μιά τέτοια περίπτωση, οι όρθόδοξοι των Βαλκανίων καθώς θά εντάσσονταν στά έθνικά τους κράτη θά εντάσσονταν, αντίστοιχα, και στίς έθνικές τους εκκλησίες: τό Πατριαρχείο θά έχανε τό «λαό» του. Όποιαδήποτε άλλη προοπτική -π.χ. ή ανάδειξη τής Κωνσταντινουπόλεως σέ ένα νέο πολιτικό πόλο των άλύτρωτων όρθοδόξων- σκόνταφτε στο γεγονός ότι ό Πατριάρχης δέν είχε στρατό για νά διεκδικήσει μιά δική του επικράτεια κι ούτε κάτι τέτοιο ήταν στίς βλέψεις του. Τόν στρατό τόν είχαν ή μπορούσαν νά τόν φτιάξουν τά έθνικά κράτη, όπερ και συνέβη.

Έτσι ή Άθήνα, από κοντά και ή Έκκλησία τής Ελλάδος, άδιακόπως και έργωδώς, λυσιτελώς ή άτελέσφορα, έπιδίωκε τήν άπελευθέρωση των άλύτρωτων Έλλήνων και τήν επέκταση τής επικράτειας του ελληνικού στρατού. Τό ίδιο έπρατταν για λογαριασμό τους

και άλλοι Βαλκάνιοι, οι Σέρβοι, οι Βούλγαροι, οι Ρουμάνοι. Όσοι ήρθαν οι πόλεμοι για νά λύσουν τό πρόβλημα, όπως τό έλυσαν. Κι όχι μόνον οι πόλεμοι αλλά και ή παρακμή, ή συρρίκνωση μέχρι διαλύσεως, των ελληνικών παροικιών που άποτελούσαν τό υλικό σώμα του Πατριαρχείου, τή δύναμή του. Άκόμη και οι Έλληνες τής Κωνσταντινούπολης, σέ σχέση μέ τόν μεσοπόλεμο, περιορίστηκαν σέ πολύ λίγες χιλιάδες άτομα είτε γιατί απέλάθηκαν από τις τουρκικές άρχές είτε γιατί, υπό τό κράτος τής συνεχούς τουρκικής άπειλής, αναγκάστηκαν νά μετακομίσουν στήν Ελλάδα ή άλλοι.

Όστόσο, κάθε μία επέκταση του ελληνικού κράτους συνεπαγόταν και αντίστοιχη επέκταση τής Έκκλησίας τής Ελλάδος: έθετε επομένως προβλήματα «έν τοις εκκλησιαστικοις πράγμασι» σχέσεων Πατριαρχείου και Έλληνικής Έκκλησίας, κυρίως ως προς τις νέες μητροπόλεις που πριν υπάγονταν στήν άπόλυτη διοικητική έξουσία του Πατριαρχείου. Προσωρινά, ή διοίκησή τους γινόταν «έπιτροπικώς» από τήν Έλληνική Έκκλησία, μιά μορφή προσωρινής και «κατ΄ άνάθεσιν», θά λέγαμε, διοίκησης. Όπωσδήποτε όμως τό άνάτατο κανονικό δικαίωμα άνήκε στο Πατριαρχείο.

Η Πατριαρχική Πράξη του 1928 -μιά συνθήκη είναι αυτή μεταξύ ελληνικής Πολιτείας, Πατριαρχείου και Έκκλησίας τής Ελλάδος- δέν είναι μονομερής άπόφαση του Πατριαρχείου, όπως ό Συνοδικός Τόμος του 1850- άποσαφήνισε όρισμένα σημεία τής «έπιτροπικής συνδιαχείρισης», που ως τότε ίσχυε εκ των πραγμάτων. Ός τότε ή Έκκλησία τής Κρήτης καιτοι ή νήσος ήταν ελληνικό έδαφος από τό 1913, παρέμενε στή διοικητική άρμοδιότητα του Πατριαρχείου. Τό Άγιο Όρος τό ίδιο, όπως και τά Δωδεκάνησα -πού τότε όμως δέν ήταν ελληνική επικράτεια, αλλά ιδιόμορφη, ιταλική. Μέ τήν Πράξη του 1928 για τις «Νέες Χώρες» όρίστηκε ότι ναι μέν υπάγονται στήν Έκκλησία τής Ελλάδος αλλά σέ περίπτωση εκλογής νέου μητροπολίτη σέ χηρεύουσα θέση πρέπει νά υποβάλλει στο Πατριαρχείο προς έγκριση κατάλογο υποψηφίων μητροπολιτών. Έτσι άποσαφηνίζεται υπέρ του Πατριαρχείου ή όργανική σχέση, ή «έν τοις συμπιπτουσι εκκλησιαστικοις πράγμασι», που έλεγε ό Συνοδικός Τόμος του 1850.

Τό τελευταίο ζήτημα είναι αυτό που διχάζει τήν Έκκλησία τής Ελλάδος και τό Πατριαρχείο, ένα ζήτημα έξουσίας δηλαδή που κάποτε τό Πατριαρχείο τήν είχε διότι του είχε δοθεί ή κηδεμονία του ελληνορθόδοξου γένους/έθνους και τώρα δέν τήν έχει πιά. Γενικότερα όμως εκείνο που πλήττεται είναι τό οικουμενικόν του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, διότι άν χάσει και τις «Νέες Χώρες» δέν έχει και πολλά πράγματα, υλικά έννοω, νά στηριχθεί. Οι «Νέες Χώρες» δέν είναι πιά «νέες», είναι ελληνικότερες. Η συνθήκη του 1928, ή άποκαλούμενη «Πατριαρχική Πράξη» δέν έχει σήμερα τά έρείματά που είχε τότε. Καταλαβαί-

νω τή δεινή θέση τοῦ Πατριαρχείου, ἀλλά κι αὐτό πρέπει νά καταλάβει ὅτι δέν μπορεῖ νά στηρίζεται σέ νομικά πλάσματα, σέ ιδεολογικές κατασκευές χωρὶς ἀντίκρισμα. Ἐχει ἀντιστραφεῖ ἐκεῖνο τὸ ὄδυνηρό γιὰ τοὺς εἰδωλολάτρες, τοὺς ἐθνικούς:

«οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην
οὐ μαντίδα δάφνην
οὐ παγάν λαλέουσιν
ἀπέσβετο καὶ λαλον ὕδωρ».

Διότι οἱ ὅποιες ρυθμίσεις –ὁ πόλεμος, ἐνδεχομένως, εἴτε σέ κάποια στιγμή ὁ κ. Βαρθολομαῖος– δέν μπορεῖ νά διατηρήσουν ἢ νά δώσουν νέα ζωὴ στό ἑλληνορθόδοξο γένος/ἔθνος τοῦ παλιοῦ καιροῦ, πῶ σωστά νά ἀποδώσουν ἓνα γένος/ἔθνος στό Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο τοῦ τὸ στέρησε ἢ ἱστορική ἐξέλιξη. Ἐπομένως, οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἢ σχέση μεταξύ τοῦ οἰονοεῖ «πρωτείου» τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ Αὐτοκεφαλίας, ὅπως ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς ἐνοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου τῆς Ἑλλάδας (ὑπάρχουν πέντε διαφορετικὰ ἐκκλησιαστικά καθεστῶτα: Κρήτη, Δωδεκάνησα, Ἅγιον Ὄρος, Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, Νέες Χῶρες), πρέπει νά βροῦν μιά νέα βάση, ἀντίστοιχη μὲ τίς σημερινές πραγματικότητες.

Θά διατυπώσω στό τέλος μερικές σκέψεις γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα δέν μὲ ἀφοροῦν ὡς πιστό –κι ἄλλους πολλοὺς ἐπίσης– ἀλλά, ἴσως κακῶς, σχετίζονται μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ τίς σχέσεις του μὲ τὴν Ἐκκλησία, ἅρα μᾶς ἀφοροῦν ὡς πολίτες.

Ἐκεῖνο πού πρέπει νά κρατήσουμε ὡς κατάληξη μιᾶς περιπέλοχης ἱστορικής πορείας εἶναι ὅτι ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως αἰωρεῖται στό κενό, χωρὶς οἰκουμένη. Δέν ἐννοῶ τὴν πνευματική –αὐτὴ ἀφορᾷ τοὺς πιστοὺς– ἀλλά, τὴν ἄλλη: τῶν ἐγκόσμιων ἐξουσιῶν καὶ τῶν προϋποθέσεων τους.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο –καὶ εἶναι ἀπολύτως κατανοητὸ αὐτό– πού φροντίζει νά διατηρήσει τὴν οἰκουμενικότητά του, φροντίζουν κι ἄλλοι νά τοῦ τὴν ἐξοικονομήσουν. Καὶ ἐπειδὴ δέν ἔχουν ἄλλο τρόπο, δηλαδή ἀνθρώπους μὲ σάρκα καὶ ὀστά, ποιμνιοῦ εἶναι, προσφεύγουν σ' ἓναν ἰδιότυπο «ἀντιεθνικιστικό», θρησκευτικὸ κυρίως ἐθνικισμό, ὀρθόδοξο ἢ καλύτερα «νεοορθόδοξο». Πολλὰ τὰ ὀξύμωρα ἐδῶ: «ἀντιεθνικισμός ἐθνικισμός» πού σημαίνει ὅτι προσπαθεῖ νά υπερβεῖ τὸ συγκεκριμένο, τὸ ὑπαρκτὸ ἔθνος, μὲ βάση «ἀντιεθνικιστικά» ιδεολογήματα πού ἀντλοῦνται ἀπὸ τίς μεγάλες ἀγορές τοῦ μεταμοντέρνου ἀντιεθνικισμοῦ καὶ εἶναι συνάμα ἐθνικισμὸς μιά καὶ στὴ θέση του συγκεκριμένου ἀλλ' ἐξοβελιστέου ὑπαρκτοῦ ἔθνους θροναίεται ἓνα ἄλλο ἔθνος/γένος. Ἀνασημασιοδοτώντας τὴν ἱστορία κατασκευάζουν ἓνα ὄντως φαντασιακὸ ἔθνος, τοῦ φαντασιακοῦ ἑλληνορθοδοξισμοῦ, τὸ «ἔθνος» τοῦ διαχρονικοῦ καὶ ἀκατάλυτου περιούσιου γένους

τῆς ὀρθοδοξίας. Ὡς περιούσιον, διαχρονικό, ἀπεφθό πνεῦμα/ιδέες τὸ ἔθνος αὐτὸ δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀνθρώπους, κι ὅταν τοὺς βλέπει μπροστά του μορφάζει γιὰ τὴν κακομοιριά τους, ὡς τὸ σημεῖο νά μὴν τοὺς ὀνομάζει κἀν Ἑλληνες ἀλλὰ Ἑλλαδίτες. Λαῦροι πολέμοι τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἑλληνικοῦ καὶ «φράγκικου», δέν ἔχουν συμβίβαστεῖ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους (καὶ τὴν πραγματικότητά του), μὲ ὅλα ὅσα τὸ ἐδημιούργησαν καὶ ὅλα ὅσα αὐτὸ ἐδημιούργησε, μονίμως προσβλέποντες σ' ἓνα ἰδαλγικό ἑλληνικὸ γένος καὶ μονίμως βδελυσσόμενοι τοῦ συγκεκριμένου ὑπαρκτοῦ ἔθνους: «χάσαμε τὸ γένος καὶ περιοριστήκαμε στό μίζερο κρατίδιο», «ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21 ἦταν τὸ μεγάλο πλῆγμα κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ», «τὸ ἔθνος εἶναι φράγκικη ἐπιπόνηση πού τὴ φόρτωσαν στό σβέρκο τῆς Ρωμοσύνης». Κι ἐπειδὴ, ὅπως λέγεται ἀπὸ κυρίαρχες ἀπόψεις, σέ ἀκαδημαϊκὸ καὶ πολιτικὸ ἐπίπεδο, τὰ ἔθνη εἶναι πλέον ἓνα ἀναχρονιστικὸ κατάλοιπο πού πνέει τὰ λείψια, χώρια πού τὰ ἔθνη εἶναι τὰ ἐργαστήρια τοῦ ἐθνικιστικοῦ μίσους, τοῦ πολέμου, τοῦ ρατσισμοῦ, γι' αὐτὸ θά υἱοθετήσουν τὴ φρασεολογία τοῦ ἀντιεθνικισμοῦ, προσπαθώντας νά διευρύνουν ἔτσι τὴν ἀκρόασή τους, λάθρα θηρεύοντας. Παρακάμπτοντας τὰ ἔθνη, τὰ ἐθνικὰ κράτη καὶ τίς ἀρχές πού τὰ οἰκοδόμησαν καὶ τὰ ἐμπνέουν ἀκόμη –κυρίως τὴ λαϊκὴ κυριαρχία– διασαλπίζουν τὴ μεγάλη ὑπέρβαση, μιὰν ὑπέρβαση πρὸς διαχρονικὲς ἀφθαρτες ἀξίες, οἰκουμενικὲς, πεμπτοουσία καὶ κλέος τῆς Ὀρθοδοξίας ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀείποτε ἑλληνισμοῦ, ἴδιου κι ἀναλλοιώτου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

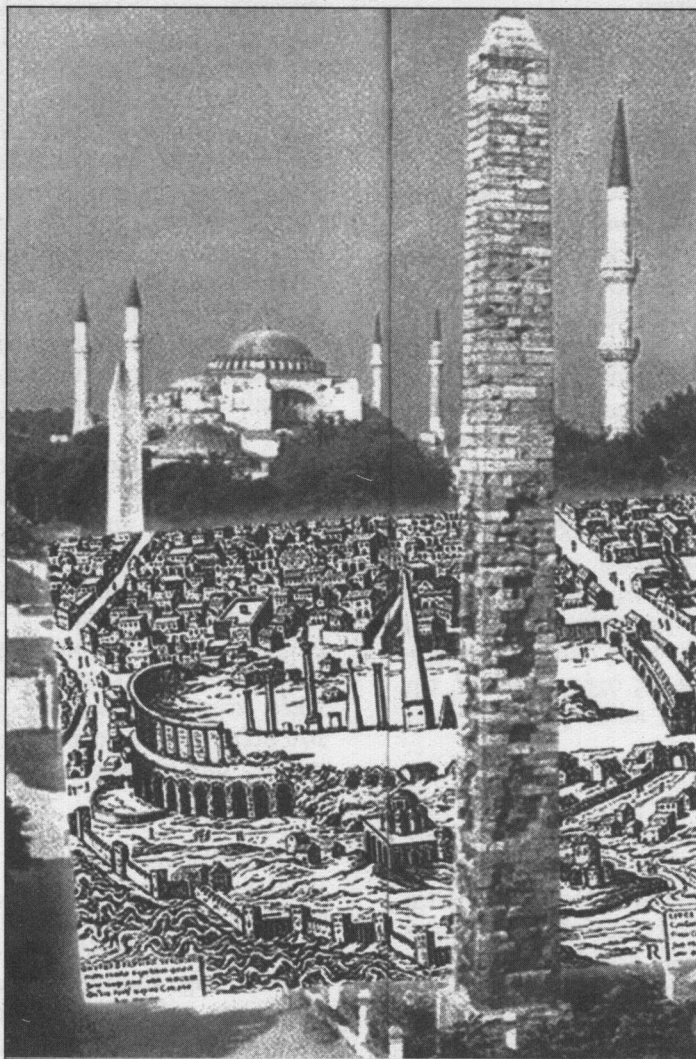
Θά σταθῶ λίγο μόνο σέ ἀπόψεις θεολογικῆς προελεύσεως πού, κυριολεκτικά, εἰσήλασαν τὸν τελευταῖο καιρὸ στό δημόσιο χῶρο, ἀπ' ἀφορμὴ τῆς διένεξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος - Πατριαρχείου. Προνομακὸ τὸ πεδίο τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὅσον «καλύπτεται» ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἐγκιβωτίζεται στό ἔθνος.

«Τὸ ζήτημα εἶναι ἀπλό» λέει ὁ καθηγητὴς Μάριος Μπέσγος* (Νέα, 8 Σεπτ. 2003), «γι' αὐτὸ φαίνεται δύσκολο». [...] Ἡ αἰτία ἐντοπίζεται στὴ διασταύρωση δύο στοιχείων, τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πού ἀφοροῦν τοὺς τρεῖς ἐταίρους

* Ὁ κ. Μπέσγος στό ἐν λόγω ἄρθρο ὀνομάζει τὴν Πράξη τοῦ '28 Τόμο. Ὁ Τόμος εἶναι τελείως ἄλλο πράγμα, κατ' οὐσίαν εἶναι μονομερὴς ἀπόφαση τοῦ Πατριαρχείου. Ὀνομάζει ἐπίσης τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, «Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία». Τέτοια Ἐκκλησία δέν ὑπάρχει ὅπως δέν ὑπάρχει ἑλλαδικὸ κράτος, ἑλλαδικὰ νησιά, ἑλλαδικὰ κρασιά, ἑλλαδικὸ Πανεπιστήμιο, ἑλλαδίτες κ.ο.κ. Τὸ κακὸ δέν εἶναι ὅτι λαθεύει: ἀλίμονο θεολόγος αὐτὸς δέν γνωρίζει ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δέν λέγεται ἑλλαδική; Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι βολεύει αὐτὸ τὸ παρατσούκλι γιὰ νά στοιχειοθετηθεῖ ἡ κλειστότητα τῶν ἐντὸς Ἑλλάδος περικλειομένων.

[Πατριαρχεῖο, Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἑλληνική πολιτεία πού προσπέγραψαν τήν πατριαρχική πράξη τοῦ 1928] καί ὑφαίνου τήν ἱστορία τοῦ Νεοελληνισμοῦ ὅπως τό σπιμόνι τό ὑφάδι. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐκπροσωπεῖ τό ἑλλαδικό στοιχείο, ἐνῶ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἀντιπροσωπεύει τό ἑλληνικό στοιχείο. Λέγοντας ἑλληνικό ἐννοοῦμε τήν ἐπικράτεια τῆς Ἑλλάδος. [...] Ἀντιστοιχο τοῦ ἑλλαδικοῦ ἔθνους-κράτους εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος πού μέ τήν αὐθαίρετη Ἀυτοκεφαλία καί τή μονομερή διοικητική ἀπόσχιση ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο (1833-1850) αὐτοπεριορίζεται στά ἑλλαδικά ὄρια κινδυνεύοντας νά λησμονήσει τήν ἑλληνική παράμετρο. [...] Ὁ ἑλληνισμός συρρικνώνεται στόν ἑλλαδισμό κρατικά καί ἐκκλησιαστικά.

[...] Λέγοντας ἑλληνικό ἐννοοῦμε τό ἔθνος τῶν Ἑλλήνων, τό γένος τῶν Ρωμῶν (ἐκχριστιανισμένων Ἑλλήνων) ἢ ἀλλιῶτικα τή Ρωμοσύνη (τό Ρωμαίικο) πού διακρίνεται πρωτίστως ἀπό τήν πίστη (ὀρθόδοξη χριστιανική) καί δευτερευόντως ἀπό τή γλώσσα (ἑλληνική). [...] Τό ἔθνικο κράτος εἶναι ξένο στήν αὐτοσυνειδησία τοῦ ἑλληνικοῦ-ρωμαίικου. [...] Τό ἑλληνικό στοιχείο εἶναι ἀρχαιότερο καί οἰκουμενικότερο τοῦ ἑλλαδικοῦ στοιχείου. [...] Τό ἔθνος μένει καί παραμένει, ἀναγεννάται καί διευρύνεται πάντοτε ὑπό τήν σκέπη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. [...] Ἡ ἐνταση Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου-Ἐκκλη-

Γκραβούρα Κωνσταντινούπολης τοῦ 1450.

Νάτη, λοιπόν, πετιέται ἡ οἰκουμένη καί ἡ οἰκουμἐνικότητα τοῦ Πατριαρχείου. Ἐδωσα ἐπίτηδες ἐκτενή ἀποσπάσματα ἀπό τό κείμενο τοῦ καθηγητῆ Μπέσγου γιά νά ἔχει ὁ, πιθανόν, ἀπληροφόρητος ἀναγνώστης μιὰ καλή εἰκόνα τῶν πραγματολογικῶν καί τῶν ιδεολογικῶν συναρτήσεων αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων. Καί εἶναι ἐθνικιστικές αὐτές οἱ ἀντιλήψεις: ἀνοικτότητα, οἰκουμἐνικότητα, πολιτιστική ἑλληνικότητα, μεταεθνικότητα, ὑπερεθνικότητα, ἕνα ἀλυσίδωμα ὑπερβατικῶν κενολογιῶν καί κοινοτοπιῶν πού θέλουν νά ὑποστασιοποιήσουν τήν περιουσιότητα τοῦ ἑλληνορθόδοξου ἔθνους/γένους, ἔτσι ὅπως αὐτό θά ὀρίζεται θεολογικῶς καί πολιτικῶς ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμἐνικοῦ Πα-

σίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι οὐσιαστικά ἐνταση ἀνάμεσα στό ἑλληνικό καί στό ἑλλαδικό, στό μόνιμο καί στό παροδικό, στή σταθερά καί τή μεταβλητή παράμετρο τοῦ Νεοελληνισμοῦ».

Καί συνεχίζει συμπεραίνοντας ὁ καθηγητῆς Μπέσγος ὅτι ὁποῖος προωθεῖ τήν νεωτερική ἐθνοκρατική ἀντίληψη, ὀξύνοντας τήν Ἀυτοκεφαλία ὀδηγεῖ, ἐνδεχομένως στόν ἐθνικισμό. Ἀντίθετα:

«ἐκεῖνος πού προτιμᾷ τό ἑλληνικό στοιχείο τάσσεται ὑπέρ τοῦ Οἰκουμἐνικοῦ Πατριαρχείου, ἐντάσσει τό κλειστό, γεωγραφικά στενό καί ἱστορικά περιορισμένο ἑλλαδικό στοιχείο στόν ὀρίζοντα τῆς ἀνοικτότητας, τῆς οἰκουμἐνικότητας καί τῆς πολιτιστικῆς ἑλληνικότητας. [...] Ὅποιος στοχάζεται ὑπερεθνικά καί μεταεθνικά, οἰκουμἐνικά καί μελλοντολογικά, αὐτός ἐμπιστεύεται τό ἑλληνικό στοιχείο πού μέσα στό πλαίσιο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καλεῖται νά διαδραματίσει ἕνα νέο δυναμικό ρόλο πολιτιστικά ὑπό τή φωτισμένη αἰγίδα τοῦ Οἰκουμἐνικοῦ Πατριαρχείου».

τριαρχη. Διότι αυτό είναι, πού καταυγάξει, φωτίζει και ζωοδοτεί ή Θεία Πρόνοια, ή κεφαλή της Έκκλησίας ο Οικουμενικός Πατριάρχης κι όχι κάποιο παπαδάκι στο Χιλιόμοδι. Η επίνευση της Πρόνοιας δέν πάει όπου νά 'ναι. Προτιμά τις κεφαλές. Ο πατριάρχης όμως, ο κάθε πατριάρχης, ενώ προσδιορίζει δέν προσδιορίζεται. Η μόνη σχέση του ποιμνίου προς τόν Ποιμένα είναι ή ύποταγή. Άλλά γιατί πρέπει οι άνθρωποι νά είναι πρόβατα, όταν μάλιστα ή μοίρα των προβάτων είναι ή σαγή; Η νεωτερικότητα τους άνοιξε τό δρόμο έξω άπ' τό μαντρί, στην άνοικτότητα εκείνη πού είναι και ονομάζεται αυτόπροσδιορισμός. Αυτός είναι ο δυναμικός τους ρόλος, αυτή είναι ή, δημοκρατικότητα, οικουμενική αξία για τήν όποία οι άνθρωποι πάλευαν και παλεύουν κι όχι ή άνοικτότητα του Πατριαρχείου πού παλεύουν στο παρελθόν και στο πουθενά. Τά περι έλλαδικού κράτους και έλλαδικότητας του καθηγητή Μπέσγου (όπως και του Γιανναρά κι άλλων πολλών, πού δέν είναι θεολόγοι) έχουν μία και μόνη άπάντηση: τήν πρώτη του μηνός αν εισπράττει ο καθείς τό μισθό του από τό έλλαδικό κράτος. Ξέρουμε όμως ότι δέν υπάρχει κανένα «έλλαδικό κράτος» νά τους πληρώσει. Στα ελληνικά δικαστήρια θά προσφύγουν αν νομίζουν ότι άδικούνται, δέν υπάρχουν έλλαδικά δικαστήρια, και ή έκκλησία δέν ονομάζεται έλλαδική, τή λένε της Ελλάδος. Κι άλλα πολλά, πληκτικό νά τά αναφέρει κανείς.

Μέ τόν Χριστόδουλο λοιπόν;

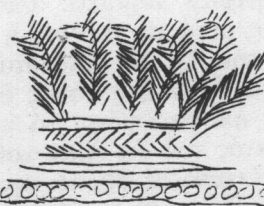
Υπό μία έννοια ναι, παρόλο πού έμεις οι άριστεροι έχουμε άπειρους πολιτικούς λόγους νά τόν αντιμαχόμαστε, λόγους πού ή δικιά του πολιτεία άνέδειξε και τόν κατέστησε αντιδραστικό ιεράρχη. Αν υπήρχε χωρισμός έκκλησίας και κράτους -για τόν όποιο ή Άριστέρα από πάντα και τουτα τά χρόνια, πάλευε- τά πράγματα θά ήταν τελείως διαφορετικά. Οι πολίτες, ως πολίτες, θά καθόριζαν τά της πολιτείας μέ τά σύννομα και τά συνταγματικώς κατοχυρωμένα όργανά τους, χωρίς νά άναμειγνύονται στα των πιστών, χριστιανών ή άλλων. Και οι πιστοί θά καθόριζαν τά της πίστης τους και της έκκλησίας τους μέ βάση τις δικές τους εκκλησιολογικές και δογματικές αρχές, χωρίς νά άναμειγνύονται, ως πιστοί, στα της πολιτείας. Όποιον ήθελαν άς εξέλεγαν μητροπολίτη Θεσ/κης στη θέση του θανόντος, μέ υπόδειξη ή χωρίς υπόδειξη του Πατριάρχη, και κανείς, κράτος, αρχές, κόμματα, πολίτες νά μήν άναμειγνύεται.

Έδώ όμως τά πράγματα έχουν γίνει τραχανάς, γιατί θά έπρεπε νά μείνει και ή πίττα άκέρια και ο σκύλος χορτάτος: τό κράτος μέ τά ίδια του τά Συνατάγματα εκκλησιαστικοποιήθηκε και ή εκκλησία κρατικο-

ποιήθηκε. Χάρη σ' αυτήν, ακριβώς, τή βυζαντινή σαλάτα, μπορεί ο κ. Χριστόδουλος νά θέλει νά όρίσει τήν ιδιότητα του Έλληνα πολίτη μέ τήν άναγραφή του θρησκευματος στις ταυτότητες, χάρη στην άνάμειξη του πιστού στα του πολίτη και του πολίτη στα του πιστού έγινε ή σχετική συλλογή ύπογραφών για τις ταυτότητες, και πολλά άλλα, όπως ή όνοματοδοσία διά βαπτίσεως, ο όρκος, ο (μή) πολιτικός γάμος, ή μισθοδοσία των ιερέων ως δημοσίων υπαλλήλων, ή προσευχή στα σχολεία, ή έλληνοχριστιανική ιδεολογία στην εκπαίδευση, οι άγιασμοί στα δημόσια ιδρύματα, ή διαχείριση του θανάτου κλπ.

Άπό τήν άλλη μεριά και ή εκκλησία είναι κατά κάποιο τρόπο κρατικοποιημένη. Ο Καταστατικός της Χάρτης ψηφίζεται στη Βουλή, είναι νόμος του κράτους κι όχι άπόφαση των όργάνων της ίδιας της Έκκλησίας. Άλλά και τήν Πατριαρχική Πράξη του '28 τήν έχει προσυπογράψει τό Έλληνικό Κράτος, πράγμα πού επαναλήφθηκε και σε άλλες εκκλησιαστικές καταστάσεις, όπως ή ρύθμιση, τό 1961, μέ νόμο του κράτους του καθεστώτος της Έκκλησίας της Κρήτης. Έπομένως, τό ελληνικό κράτος είναι συνυπεύθυνο, θέλει νά είναι συνυπεύθυνο, για τά πράγματα της ελληνικής Έκκλησίας. Θά μπορούσε, επομένως, νά έγείρει διαδικασία άναθεώρησης της Πράξης του '28, νά αλλάξει τό καθεστώς σύμφωνα μέ τις αρχές της ελληνικής έπικρατειακότητας και κυριαρχίας και ν' άποδώσει στην Έκκλησία της Ελλάδος πλήρη δικαιώματα για τόσο σοβαρά θέματα, όπως ή εκλογή Μητροπολιτών.

Φαίνεται ότι έπισπεύδουσα, στην προκειμένη περίπτωση, είναι ή Έκκλησία της Ελλάδος, ώστε νά χειραφετηθεί πλήρως έναντι του Πατριαρχείου. Διότι δέν θά έπρεπε μιά έξω-επικρατειακή αρχή, μιά αρχή έξω από τό έθνικό κράτος, νά έχει τό πάνω χέρι. Μπορεί αυτή ή πράξη του κ. Χριστόδουλου νά θέλει νά τονίσει ή νά του άποδώσει έναν «έθναρχικό» ρόλο. Ίσως. Αυτό όμως είναι μιά άλλη συζήτηση. Σίγουρα δέν χρειάζόμαστε έθναρχες. Άλλά τότε γιατί νά άναγνωρίζεται μιά νεκρή έθναρχική ιδιότητα στον κ. Βαρθολομαίο; Κι εδώ συμπυκνώνεται όλο τό πρόβλημα: τό ελληνικό κράτος νά αναλάβει τις ευθύνες του, νά έπισπεύσει αυτό για τήν άλλαγή της Πράξης του 1928, καθ' όσον έχει βάσει και τό ίδιο τήν ύπογραφή του. Γιατί πρέπει σε ένα τέτοιο ζήτημα ο κ. Χριστόδουλος νά σολάρει;

ΤΟΥΡΚΙΑ: Η ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΣΤΡΑΤΟΥ - ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΙΡΑΚ

του Όμέρ Λατινέρ

Δημοσιεύτηκε στο τουρκικό περιοδικό *Birikim*, τεύχος 173, Σεπτέμβριος 2003

Άποδοση: Γλεάνα Μορώνη

Τό Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΚΔΑ) του Έρντογάν ήρθε στην εξουσία, στις 3 Νοεμβρίου 2002, πριν καλά καλά συμπληρωθούν δύο χρόνια από την ίδρυσή του. Γεγονός ούτως ή άλλως σπάνιο για ένα κόμμα στην περίπτωση του ΚΔΑ δέν μπορούμε να πούμε καν ότι οφείλεται στην αξιολογή αντιπολίτευση που άσκησε. Κατά την προεκλογική εκστρατεία που τελικά του εξασφάλισε το μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων από οποιοδήποτε κόμμα έχει κερδίσει τα τελευταία 10-15, χρόνια δέν είδαμε ούτε ένθουσιώδη πλήθη ούτε και φιλόδοξα συνθήματα που θά μπορούσαν να τά κινητοποιήσουν. Έπιπλέον, παρόλο που μήνες πριν από τις εκλογές όλες οι δημοσκοπήσεις έδειχναν ότι υπήρχε πιθανότητα να εξασφαλίσει αυτόδυναμία, τό ΚΔΑ δέν συνάντησε σκληρό ανταγωνισμό από τά αντίπαλα κόμματα.

Κι αυτό ενώ, πριν από τις εκλογές του 2002, φαινόταν ότι στην Τουρκία υπήρχε άφθονο «ύλικό» που θά άρχουσε για μία ήλεκτρισαμένη προεκλογική περίοδο. Οι «μετασεισμοί» της κρίσης του Φεβρουαρίου 2000 –της σοβαρότερης οικονομικής κρίσης που πέρασε ή Τουρκία τις τελευταίες δεκαετίες– συνεχίζονταν, ή παρολίγο κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος έδειχνε ξεκάθαρα πώς ή χώρα καταληστευόταν για χρόνια μέ άπιστευτη άγριότητα και θρασύτητα, τό κρίσιμο «κουρδικό ζήτημα» παρέμενε άλυτο, ενώ ήταν γνωστό πώς άμέσως μετά τις εκλογές ή ύποψηφιότητα της Τουρκίας στην Ε.Ε. θά θρυσκόταν σ' ένα κρίσιμο σημείο. Άκόμα, ήταν ήδη σαφές ότι ό πόλεμος που οι ΗΠΑ ήταν άποφασισμένες να κηρύξουν εναντίον του Ιράκ –έκτός του ότι ήταν καθαντός σημαντικός– θά είχε αντίκτυπο σέ όλα τά προαναφερθέντα έσωτερικά ζήτταμα. Τό ποιός άκριβώς θά ήταν αυτός

ό αντίκτυπος, όμως, θά τό καθόριζε ή συμμετοχή ή μή συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο στό πλευρό των ΗΠΑ και έπομένως ή πολιτική έπιλογή σ' αυτό τό θέμα ήταν ένα ζήτημα που θά καθόριζε τό μέλλον, θά έπηρεάζε άμεσα και βαθύτατα τή ζωή όλων. Έν όλίγοις, ενώ «άντικειμενικά» κατά τις εκλογές του Νοεμβρίου 2002 θά έπρεπε τό ενδιαφέρον για τήν πολιτική, ή συμμετοχή στις συζητήσεις, ή άγωνία και τό πάθος να θρυσκονται στα πιο ύψηλά επίπεδα, αντίθετως έπρόκειτο για τήν πιο ήρεμη, στερούμενη όχι μόνο πάθους αλλά και όποιασδήποτε ουσιαστικής πολιτικής συζήτησης εκλογική άναμέτρηση.

Άπό μία άποψη, αυτό δέν πρέπει να μάς εκπλήσσει. Έχουμε πιά συνηθίσει να άκούμε –άπό έκπροσώπους όλων των ιδεολογιών– τή διαπίστωση ότι από τή δεκαετία του 1980 και μετά' ή τουρκική κοινωνία έχει άποπολιτικοποιηθεί. Άλλωστε, έδω και χρόνια ύπάρχει μία εύρεία βιβλιογραφία που δείχνει ότι ή άπολιτικοποίηση είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, ότι ή «κλασική πολιτική», ή ιδεολογία και τά προγράμματα έχουν άντικατασταθεί είτε από κοινοτικά κινήματα ή

1. Τό 1980 θεωρείται όρόσημο στην τουρκική πολιτική ιστορία. Μέ τό πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980 εγκαθιδρύθηκε μία σκληρή στρατιωτική δικτατορία που διήρκεσε ως τό 1983, ενώ οι συνέπειές της εξακολουθούν να ύφίστανται, άφου τό Σύνταγμα και οι νόμοι που θεσπίστηκαν εκείνη τήν περίοδο ισχύουν ακόμα. Αυτό, σέ συνδυασμό μέ τή νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική που άκολουθείται από τότε (μέ πρωτοπόρο σ' αυτόν τόν τομέα τόν Τουρκούτ Όζάλ), είχε ως άποτέλεσμα τήν άπολιτικοποίηση της τουρκικής κοινωνίας.

κινήματα ταυτότητας, είτε από τα ΜΜΕ και τις τεχνικές διαφήμισης και ότι τα κόμματα σταδιακά μετατρέπονται σε εταιρείες μάρκετινγκ, με τα προγράμματα και την προπαγάνδα να αντικαθίστανται από το «ίματζ».

Βεβαίως, τό μεγαλύτερο μέρος αυτής της βιβλιογραφίας στηρίζεται στην υπόθεση ότι η απολιτικοποίηση είναι ένα παροδικό φαινόμενο στη ζωή των κοινωνιών τό όποιο θά ξεπεραστεί χάρι στην ώθηση πού θά προσφέρουν τά προβλήματα ή ή εμφάνιση ενός νέου πολιτικού κινήματος. Απάντηση στό γιατί ή απολιτικοποίηση συνεχίζεται παρά τά όξέα προβλήματα πού παρουσιάζονται προσφέρει μόνο ή «μεταμοντέρνα» άποψη, σύμφωνα μέ την όποία όμως, ή απολιτικοποίηση όχι άπλως δέν άποτελεί πρόβλημα, αλλά πρόκειται μάλλον για μία άλλου είδους «έκκοσμίκευση» της κοινωνίας, για έναν «έξαγνιασμό» από την υπερβολική σημασία πού είχε άποδοθεί στην πολιτική κατά την έναρξη της νεωτερικότητας. Υπάρχει δέβια και ή «άντιπολιτευόμενη» πτέρυγα της μεταμοντέρνας πολιτικής βιβλιογραφίας, ή όποία είναι μάλλον ή πιό άπαισιόδοξη: παρόλο πού προσεγγίζει μέ συμπάθεια τό κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης ή της έναλλακτικής παγκοσμιοποίησης, συνειδητοποιεί ότι αυτά τά κινήματα δέν άποτελούν λύση στά άπειλητικά πολιτικά προβλήματα του καιρού μας αλλά άπλως ένα δυναμικό αντίδραση.

Τό ΚΔΑ, έπωφελούμενο, κατά ένα παράδοξο τρόπο, από την ιδιαίτερη μορφή πού παίρνει ή απολιτικοποίηση στις συνθήκες της Τουρκίας και θρίσκοντας άπήχηση πού δέν άνταποκρινόταν στην πραγματική προσπάθειά του, «προσγειώθηκε» στην έξουσία στις 3 Νοεμβρίου μέ μία μεγάλη αλλά άθόρυβη έκλογική νίκη. Αυτή ή νίκη πρέπει να αξιολογηθεί ως ή τρίτη και τελευταία φάση της πορείας των τουρκικών μεσαίων τάξεων προς την έξουσία, μετά την άνοδο στην έξουσία του Δημοκρατικού Κόμματος τό 1950 και του Κόμματος Δικαιοσύνης τό 1965.² Αυτή ή άθόρυβη νίκη στηρίχθηκε κυρίως στα στοιχεία πού αυτοαποκαλούνται «συντηρητικά δημοκρατικά»: δέν πρόκειται για την «καθεστηκυία» αστική τάξη, για τά ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης πού έχουν έρθει σε συμβιβασμό μέ τις παραδοσιακές έλίτ, αλλά για την αυθεντική τουρκική «μεσαία τάξη» πού, μαζί μέ τό πάθος του κέρδους και τον δυναμισμό της, διατηρεί και τον «έπαρχιώτικο» χαρακτήρα της. Αυτή ή μερίδα της κοινωνίας τράφηκε από τό νεοφιλελεύθερο κλίμα της μετά τό 1980 έποχής και, χάρι στην αυτοπεποίθηση πού της προσέφερε αυτό τό κλίμα, βγήκε από τό «καθούκι» των κλασικών κεντροδεξιών κομμάτων πού υπόκεινται στην έσωτερική ιεραρχία του κεφαλαίου και άνεξαρτητοποιήθηκε. Φαίνεται πώς μέ τό ΚΔΑ, πού εκπροσωπεί αυτή τη μερίδα, ή Τουρκία θά μπει στη φάση ολοκλήρωσης της αστικής δημοκρατικής επανάστασης. Τό κατά πόσο ό προαναφερθείς όρος, πού άνήκει στην πολιτική όρολογία της νεωτερικότητας,

μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη σημερινή έποχή, όποτε ένισχύονται οι προϋποθέσεις μετάβασης στον μεταμοντερνισμό, είναι ένα άλλο ζήτημα: αυτό πού θέλουμε να πούμε είναι τό έξής: μέ την κυβέρνηση του ΚΔΑ, ή πάλη έξουσίας μεταξύ των τουρκικών μεσαίων τάξεων και των παραδοσιακών κυρίαρχων (δηλαδή της στρατιωτικής και πολιτικής έλίτ), πάλη πού έχει ξεκινήσει από την έποχή της ίδρυσης της Δημοκρατίας και του έθνους-κράτους, έχει μπει στην πορεία λήξης του μ' έναν τελικό συμβιβασμό – όπως ακριβώς στις «ολοκληρωμένες» αστικές επαναστάσεις. Η ένταση στα συμβολικά πεδία πολέμου της αντιπαράθεσης «λαϊκών» και «άντιλαϊκών» (υπέρμαχων του κοσμικού κράτους και «ισλαμιστών»), αντιπαράθεσης πού δέν άποτελεί παρά την ιδεολογική επένδυση του πολέμου θέσεων και συμφερόντων άνάμεσα στις μεσαιές τάξεις και τις κυρίαρχες τάξεις, μπορεί δέβια να συνεχιστεί –έστω βαθμιαία μειούμενη– για ένα διάστημα ακόμα. Όστόσο, όπως ακριβώς στις «κλασικές» αστικές επαναστάσεις ή άριστοκρατία, καθώς μετέτρεπε τά πολιτικά προνόμιά της σε υλική δύναμη και καθώς –στό βαθμό πού τά μετέτρεπε– ένσωματωνόταν στα ανώτερα στρώματα της αστικής κοινωνίας, παραιτούνταν σταδιακά από τις πολιτικές φιλοδοξίες και την πολιτική βαρύτητά της, έτσι και οι –στηριζόμενοι κυρίως στον στρατό– πολιτικοί και στρατιωτικοί «έπιλεκτοι» της Τουρκίας έχουν ήδη αρχίσει να δείχνουν ότι είναι έτοιμοι και πρόθυμοι για μίαν άνάλογη προσαρμογή της πολιτικής βαρύτητάς τους.

Αυτή ή διαδικασία, στις κρίσιμες φάσεις της προαναφερθείσας πάλης έξουσίας/τάξεων, περιλαμβάνει όπωδήποτε και ή διάσταση της «ολοκλήρωσης», της «συνένωσης» της μεσαιές τάξης μέ τό «μεγάλο κεφάλαιο», τό όποιο ως τώρα κρατά άποστάσεις από τό κυρίως σώμα της μεσαιές τάξης. Φαίνεται πώς οι πόρτες της «λέσχης των πλουσιότερων» διστακτικά άνοίγουν και γι' αυτούς πού, παρά τη μεγάλη περιουσία τους, επειδή είναι «έπαρχιώτες» και «συντηρητικοί», δέν γίνονταν δεκτοί στην κατηγορία των έπιλεκτων

2. Τό Δημοκρατικό Κόμμα, μέ αρχηγό τον Άντνάν Μέντερες, κέρδισε τό 1950 τις πρώτες, ουσιαστικά, έλεύθερες εκλογές στην Τουρκία, νικώντας τό Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, πού, ως κόμμα του στρατιωτικού και γραφειοκρατικού κατεστημένου –ίδρυμένο από τον Κεμάλ Άτατούρκ– κυβέρνησε και διαμόρφωσε την Τουρκία από την ανακήρυξη της Δημοκρατίας τό 1923 ως τό 1950. Τό Δημοκρατικό Κόμμα θεωρείται ως αντίδραση, κυρίως των έπαρχιακών μεσαίων τάξεων, στην παντοκρατορία του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος.

Τό Κόμμα Δικαιοσύνης, πού ιδρύθηκε τό 1961, θεωρείται συνεχιστής του Δημοκρατικού Κόμματος, τό όποιο είχε άπαγορευτεί μετά τό πραξικόπημα του 1960. Υπό την άρχηγία του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ κέρδισε τις εκλογές του 1965 και συνέχισε τη δραστηριότητά του ως τό 1980.

του κεφαλαίου. Ο δρόμος της συνένωσης TÜSIAD³ - MÜSIAD⁴ υπό την ίδια στέγη ανοίγει. Έχει πιά αρχίσει να συζητείται το ένδεχομένο το ΚΔΑ, που ούτως ή άλλως είναι ευαίσθητο στα σήματα που προέρχονται από το μεγάλο κεφάλαιο, με τις επιδόσεις που ως κόμμα και ως κυβέρνηση θα παρουσιάσει σ' αυτόν τον τομέα να μπορέσει να «γεμίσει» το «κέντρο» που έδω και χρόνια το μεγάλο κεφάλαιο θεωρεί κενό.

Διαφαίνεται πιά το έξι: σ' αυτό το σημείο, οι «έξετάσεις ωριμότητας» του ΚΔΑ και της κυβέρνησης θα είναι να καταφέρει να διευθετήσει τη «δουλειά» της άποστολής στρατιωτών στο Ιράκ. Αν καταφέρει –όπως επιθυμούν το μεγάλο κεφάλαιο και το σύνολο των υψηλόβαθμων στρατιωτικών– να υπερψηφιστεί στη Βουλή απόφαση συμμετοχής (ή μάλλον μερίσματος) στην κατοχή του Ιράκ, αν μπορέσει να περιορίσει στο ελάχιστο τις έσωκομματικές αντιρρήσεις και, με τη βοήθεια και των «μεγάλων ΜΜΕ» που υποστηρίζουν τη συνεργασία με τις ΗΠΑ, να κατευνάσει την κοινή γνώμη που αντιτίθεται στην άποστολή στρατού ή τουλάχιστον άνησυχεί, τότε το ΚΔΑ θα έχει «περάσει την τάξη», ή μάλλον θα έχει «ανέβει» (κοινωνική) τάξη.

Αν αυτή η διαδικασία πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τις επιθυμίες του στρατού και της κυβέρνησης του ΚΔΑ, τότε κυβέρνηση και Γενικό Έπιτελείο μαζί θα προσπαθήσουν να τά βγάλουν πέρα με τα ποικίλα αντιπολιτευτικά κινήματα που θα δημιουργηθούν γύρω από τον άξονα του «προβλήματος Ιράκ», το οποίο θα καταλάβει την πρώτη γραμμή της επικαιρότητας της χώρας για μιά περίοδο με άγνωστη ήμερομηνία λήξης. Τό ότι θα έχουν «συνδεθεί» μεταξύ τους θα ελαττώσει σημαντικά την υποχρέωση που νιώθει το ΚΔΑ να φέρεται προσεκτικά έναντι του στρατού και θα απελευθερώσει τις ως τώρα χαλιναγωγημένες αυταρχικές τάσεις του: αυτό θα είναι ένα σημαντικό «ώφελος» της πολιτικής του ΚΔΑ και του στρατού στο θέμα του Ιράκ.

Η επίσημη προπαγάνδα –μέ τη βοήθεια των «μεγάλων ΜΜΕ»– θα προσπαθήσει να παρουσιάσει τα προβλήματα και τις απώλειες των τουρκικών μονάδων (οι οποίες αναμένεται να τοποθετηθούν σ' εκείνες τις περιοχές του Ιράκ όπου παρατηρείται ή μεγαλύτερη αντίσταση στην αμερικανική κατοχή) ως «τίμημα που θα πληρωθεί στο όνομα του έθνικού συμφέροντος», ενώ θα στραφεί και στη διεθνή κοινή γνώμη, ή οποία αναπόφευκτα θα αναγκηρύξει την Τουρκία δεύτερη μετά τις ΗΠΑ –και στην ύπηρεσία των ΗΠΑ– δύναμη κατοχής. Μ' αυτή την προπαγάνδα θα επιχειρηθεί ο καθορισμός του ιδεολογικού κλίματος στην Τουρκία των ερχόμενων μηνών. Ποικίλα κινήματα έτοιμάζονται ήδη από τώρα να αντιπαρατεθούν σ' αυτό τον έπισημο έθνικισμό. Αυτά τα κινήματα, που ή εμφάνισή τους θα εξαρτηθεί άμεσα και από τα «δολώματα» που θα προσφέρουν οι ΗΠΑ, καλύπτουν ένα όλόκληρο φάσμα, από τον άμιγη έθνικισμό (αυτόν του Κόμματος Έθνικιστικής Δράσης⁵) ως τον αντιαμερικανισμό και αντι-

μπεριαλισμό που ο συγκαλυμμένος έθνικισμός των αυτοαποκαλούμενων «άριστερών» και «κεμαλιστικών» κινήματων έχει καλλιεργήσει σε άξιοσέβαστο βαθμό.

Έπομένως, από το φθινόπωρο του 2003 και μετά, είναι πολύ πιθανό να γίνουμε μάρτυρες μιάς αύξησης του ένδιαφέροντος για την πολιτική και των πολιτικών συζητήσεων και έντασης στην Τουρκία. Σημαίνει, όμως, αυτό ότι θα ξεπεραστεί ή άπολιτικοποίηση –φαινόμενο στο οποίο αναφερθήκαμε στην αρχή αυτού του άρθρου; Αυτό είναι το πραγματικό έρώτημα.

Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε έξαρχής το έξι: τά ρεύματα και κινήματα θρησκευτικών και έθνικιστικών αναφορών που εμφανίζονται κατά τη νεωτερική εποχή –όποτε ή ιστορία της ανθρωπότητας, περνώντας μ' ένα άλμα ένα κατώφλι χωρίς έπιστροφή, μπήκε σε μιά νέα τροχιά– είναι κινήματα που μπόρεσαν να δώσουν μορφή όχι στις δυνατότητες ανάπτυξης της «ανθρωπότητας» σε άτομικό και συλλογικό επίπεδο τις οποίες προσέφερε ή νεωτερικότητα, αλλά στα προβλήματα και τις αντιδράσεις που αυτή αναπόφευκτα δημιούργησε: αυτά τά κινήματα έπαγγέλλονται ουσιαστικά κάτι αδύνατο: την έπιστροφή στην πρό της νεωτερικότητας κατάσταση. Κάτω από την πολιορκία των δυνάμεων και δυναμικών που έθεσε σε κίνηση ή νεωτερικότητα, αυτή ή έπαγγελία φαίνεται να εκπληρώνεται μόνο ως μιά έπένδυση της πραγματικότητας, υπό τη μορφή του λόγου, των ιεροτελεστιών, των συμβόλων ενός έξιδανικευμένου παρελθόντος. Γι' αυτό και στη νεωτερικότητα τά κινήματα «παλινόρθωσης», ξαναζωτανέματος οτιδήποτε παλιού, προσδίδουν υπερβολική σημασία σε μιά σχολαστική ρητορεία, σε σύμβολα και ιεροτελεστιές που τελικά αντικαθιστούν το περιεχόμενο.

Οι εύρειες μάζες δέν έχουν μπορέσει να έσωτερικεύσουν, να ένσωματώσουν ενεργητικά στην ύπαρξή τους –δυνατότητα που άπομακρύνεται όλοένα και περισσότερο–, τις δυνάμεις και δυναμικές που καθορίζουν τη νεωτερικότητα, ούτε και μπορούν να έχουν άλλη σχέση μ' αυτές τις δυνάμεις εκτός από μιά «σχέση» στην οποία καθίστανται εξαρτώμενοι – καταναλωτές. Στο βαθμό που οι εύρειες μάζες θεωρούν αυτή την κατά-

3. TÜSIAD: Σύνδεσμος Τούρκων Βιομηχάνων και Έπιχειρηματιών.

4. MÜSIAD: Άνεξάρτητος Σύνδεσμος Βιομηχάνων και Έπιχειρηματιών τά αρχικά της όνομασίας του, όμως, θεωρούνται και αναφορά στον ισλαμικό προσανατολισμό των μελών του, ως λογοπαίγνιο με τις λέξεις müstakil (άνεξάρτητος) και müslüman (Μουσουλμάνος).

5. Η ιστορία του Κόμματος Έθνικιστικής Δράσης ξεκινά από τη δεκαετία του 1960. Γνωστό για τις άκρεια έθνικιστικές και φασιστικές τάσεις του, τά τελευταία χρόνια, με τη συμμετοχή του και στην κυβέρνηση συνασπισμού της περιόδου 1999-2002, προσπάθησε να παρουσιάσει ένα πιο μετριοπαθές πρόσωπο.

σταση ως ένα άλλο πρόβλημα, ένα αδιέξοδο –και εδώ έγκειται η πηγή της σύγχρονης άπολιτικοποίησης– διαφαίνονται δύο πιθανότητες: η άπολιτικοποίηση ή η θρησκευοκεντρική και εθνικιστική «πολιτικοποίηση», ή κατανάλωση συμβόλων και ιεροτελεστιών που υποκαθιστά την πολιτική. Αν αυτή η κατανάλωση περιλαμβάνει κι έναν ιστό υλικής αλληλοδοήθειας, τότε αυτό το υποκατάστατο της πολιτικής παίρνει μιά πιο σταθερή μορφή, αυτή των κοινοτήτων. Δέν είναι τυχαίο ότι η προσέγγιση που θεωρεί ως «υποδομή» της αυτού του είδους τις κοινότητες κατέχει ξεχωριστή θέση –ο «νεοσυντηρητισμός», για παράδειγμα, αυτό ακριβώς προτείνει– στην πολιτική προοπτική του νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος δίνει τό στίγμα της μεταμοντέρνας εποχής.

Αυτό τό σημείο πρέπει να εξετάζεται σε συνδυασμό με την καχυποψία του νεοφιλελευθερισμού έναντι οποιασδήποτε «διεθνικότητας» πέραν αυτής των εταιρειών, των κανόνων και θεσμών που άπτονται της διακίνησης αγαθών και χρήματος. Από τή δεκαετία του 1980 και μετά, στις χώρες στών οποίων τή διαμόρφωση –μέ τήν κοινωνικοπολιτική έννοια– ο λαός ή δέν έχει κανένα ρόλο ή μέ δυσκολία, και μόνο τυπικά, κάνει αισθητή τήν παρουσία του, τά κινήματα εθνικών - θρησκευτικών δογμάτων παρουσιάζουν άνοδο, ενώ σ' όλες τις κοινωνίες εμφανίζονται «κοινοτιστικά» ρεύματα. Αν μπορούμε να πούμε ότι η παραπάνω πρόταση αντανακλά τό «πνεύμα τής εποχής», πρέπει όπωσδήποτε να προσθέσουμε κάτι ακόμα: αυτό τό πνεύμα είναι μέρος του νεοφιλελευθερισμού. Αν αυτό τό «πνεύμα» μπόρεσε να εξαπλωθεί τόσο γρήγορα κι εύκολα, αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι ο σοσιαλισμός, ο οποίος εξακολουθεί –παρά τις έλλείψεις και τις αδυναμίες του– να είναι η μοναδική σφαίρα όπου μπορεί να παραχθεί σκέψη και να αναζητηθούν λύσεις σε διεθνές επίπεδο, έχει εισέλθει σ' αυτή τήν περιβόητη φάση παρακμής. Είναι ένδεικτικό ότι, σε πείσμα τής παρακμής, και παρόλο που μιά σειρά από ιδέες –μέ πρώτες και κύριες τήν οικονομική πολιτική και τό πολιτικό σύστημα– οι οποίες στη συνείδηση του κόσμου ταυτίζονται μέ τόν σοσιαλισμό έχουν χάσει τήν αξία τους κι έχουν καταντήσει να θεωρούνται άχρηστα, ξεχασμένα λείψανα, παρόλα αυτά, τά άμιγως διεθνιστικά στοιχεία του σοσιαλισμού διατηρούν τήν αξία τους για παράδειγμα, ο Τσέ Γκεβάρα, μιά μορφή που συμβολίζει ακριβώς αυτό τόν διεθνισμό, όχι άπλως δέν έχει χάσει τό παραμικρό από τή λάμψη του, αλλά αντίθετως έχει γίνει ακόμα πιο διαδεδομένο σύμβολο.

Οι συνέπειες και τά προβλήματα που, σε παγκόσμια κλίμακα αλλά και στο επίπεδο των εθνικών κρατών, προκαλεί ο νεοφιλελευθερισμός δημιουργούν αντιδράσεις. Αν τό ζητούμενο είναι να κατευθύνουμε αυτές τις αντιδράσεις σε μιά «χοάνη» πολιτικοποίησης όπου θά μπορέσει να διαμορφωθεί μιά πραγματική εναλλακτική πρόταση, υπάρχει και μιά εκ των ών ούκ άνευ προϋπόθεσης: η κατεύθυνση αυτή πρέπει όπωσδήποτε

νά δίνει έμφαση στα διεθνή (διεθνιστικά) στοιχεία, να είναι άνοιχτή σ' ένα τέτοιο περιεχόμενο.

Τά παραπάνω συνοψίζονται στο εξής: καθώς η διεθνής επικαιρότητα θά συνεχίσει να διαμορφώνεται από τήν κατοχή του Ιράκ και καθώς στην Τουρκία φαίνεται πως η κυβέρνηση του ΚΔΑ, στέλνοντας στρατό προς ένισχυση τής κατοχής, θά άποδεχτεί τή θέση υποτελους των ΗΠΑ, άναπόφευκτα θά διεγερθούν προβληματισμός και αντιδράσεις έναντι αυτών των εξελίξεων είναι λοιπόν άπαραίτητο να προσπαθήσουμε να κατευθύνουμε αυτές τις αντιδράσεις όχι προς τις όδους των διαφόρων (άν και οι διαφορές τους έγκεινται κυρίως στα σύμβολα και τις ιεροτελεστιές) μορφών εθνικιστικών ή εθνικιστικής χροιάς ρευμάτων που θά εμφανιστούν ακόμα και «αυθόρμητα», αλλά αντίθετως να τις κατευθύνουμε προς τήν αντίπερα όχθη αυτής τής «αυθόρμητης» ροής, προς τή σφαίρα ενός διεθνιστικού λόγου και στάσης.

Η Άριστερά τής Τουρκίας, τό σοσιαλιστικό ρεύμα, μόνο σ' αυτή τή σφαίρα μπορεί να επιτύχει τήν πολιτικοποίηση και να ανακαλύψει τις δυνατότητες που, ένισχύοντας αυτή τήν πολιτικοποίηση, θά καταστήσουν τήν Άριστερά πραγματική εναλλακτική πρόταση. Και μόνο όταν κι εφόσον τό καταφέρει θά αξίζει τό χαρακτηρισμό «σοσιαλιστική».

20,5 x 27,5 cm, σελ. 250 Τιμή: 22 ευρώ

Οι σχέσεις τέχνης, λογοτεχνίας και πολιτικής στα κρίσιμα 200 χρόνια της ευρωπαϊκής ιστορίας που οδηγούν από την απόλυτη μοναρχία του Λουδοβίκου ΙΔ' στις αστικές επαναστάσεις, αποτελούν το αντικείμενο των μελετών που δημοσιεύονται εδώ.

Στο επίκεντρο όλων των προσεγγίσεων βρίσκεται το ζήτημα της ακτινοβολίας του Διαφωτισμού και της άσκησης κοινωνικής κριτικής μέσω της τέχνης.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΟΛΙΕΡΟ ΣΤΟΝ ΓΚΟΓΙΑ
ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μόνας 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑΡΓΕΙΤΑΙ

του Άγγελου Έλεφάντη

«Εάν μειωθούν οι δαπάνες λειτουργίας, θά πρέπει νά ληφθεῖ μέριμνα νά μήν μειωθεῖ ἡ ποσότητα τῶν παρεχόμενων ὑπηρεσιῶν, ἔστω κι ἂν πρόκειται νά μειωθεῖ ἡ ποιότητα. Γιά παράδειγμα, μποροῦν νά μειωθοῦν οἱ πιστώσεις πού διατίθενται γιά τή λειτουργία τῶν σχολείων ἢ τῶν πανεπιστημίων, ἀλλά θά ἦταν ἐπικίνδυνο νά μειωθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν μαθητῶν ἢ τῶν φοιτητῶν. Οἱ οἰκογένειες θά ἀντιδράσουν μέ βίαιο τρόπο στήν περίπτωση πού βρεθοῦν ἀντιμέτωπες μέ τήν ἀρνηση ἐγγραφῆς τῶν παιδιῶν τους σέ κάποιο ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα. Ὅμως, δέν θά ὑπάρξει ἡ ἴδια ἀντίδραση ἀπό τήν πλευρά τους ἐάν μειωθεῖ βαθμαῖα ἡ ποιότητα τῆς παιδείας».*

Πρίν 15 ἡμέρες ὁ γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ἀνακοίνωσε τήν ἐξεταστέα ὕλη ὅλων τῶν μαθημάτων στίς ἐπόμενες Γενικές Ἐξετάσεις. Μιά διευκρίνιση γιά ὅσους τυχαίνει νά μήν τό γνωρίζουν: ἐδῶ καί δύο χρόνια στίς Γενικές Ἐξετάσεις Β΄ καί Γ΄ Λυκείου ἐξετάζεται μόνον ὅ,τι διδάσκεται (καί ἐπομένως διδάσκεται μόνον ὅ,τι πρόκειται νά ἐξετασθεῖ). Τί θά διδαχθεῖ σέ κάθε μάθημα ἀποφασίζεται στό Ὑπουργεῖο.

Ἀνακοινώθηκε, λοιπόν, ἡ διδακτέα ὕλη, τήν ὁποία οἱ καθηγητές ὀφείλουν νά διδάξουν καί οἱ μαθητές νά μάθουν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τά ἀντίστοιχα βιβλία περιέχουν πολύ περισσότερη ὕλη ἀπό αὐτήν πού τό ὑπουργεῖο ἀπόφασισε νά διδαχθεῖ. Προφανῶς οἱ συντάκτες-συγγραφεῖς τῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων, ὡς εἰδικοί πού εἶναι, θεωροῦν ὅτι τά θέματα πού ἐπεξεργάστηκαν, στό σύνολό τους, συνιστοῦν τίς μαθήσεις πού εἶναι ἀπαραίτητες γιά ν' ἀποκτήσει ὁ μαθητής μίαν ἐγκυρη γενική παιδεία. Θεωρητικῶς, τά θέματα αὐτά δέν ἐπιδέχονται περικοπή κουτσούρεμα θά σήμαινε κουστή παιδεία, κουτσογράμματα. Τώρα, ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ θεματολογία, ἡ ἔκτασή της καί ἡ ἐμβάθυνσή της, ὥστε νά ὑπηρετεῖται τό αἶτημα τῆς γενικῆς παιδείας, εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο ζήτημα, δίστανται

οἱ ἀπόψεις, ὑπάρχουν διαφορετικές παιδαγωγικές καί ἐπιστημονικές σχολές, τά σχετικά προγράμματα διορθώνονται καί ξαναδιορθώνονται ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ καλύτερη δυνατή λύση, γιατί τίποτε δέν εἶναι δεδομένο ἄπαξ καί διά παντός. Γι' αὐτό ὑπάρχουν ἐξειδικευμένα κρατικά ὄργανα, ὅπως τό Παιδαγωγικό Ἰνστιτούτο, πού ἀποφασίζουν τί θά διδαχθεῖ.

Ὅλα αὐτά εἶναι πολύ ὠραία. Ἔτσι πρέπει νά γίνεται. Διαβάζοντας, ὡστόσο, τήν ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου γιά τή φετινή διδακτέα ὕλη ἀνακαλύπτει κανεῖς μερικές ἐνδιαφέρουσες «λεπτομέρειες». Μιά τέτοια «λεπτομέρεια» ἀφορᾷ τό μάθημα τῆς Ἱστορίας, ἔτσι ὅπως τό ὑπουργεῖο καθόρισε τήν ἐξεταστέα ὕλη. Λοιπόν: διά τῆς ἐξεταστέας ὕλης, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, καταργεῖται ἡ ἱστορία. Δέν μπορῶ νά μιλήσω γιά τά μαθηματικά ἢ τή βιολογία, ἂν δηλαδή κι ἐκεῖ, διά τῆς μεθόδου περικοπῆς τῆς ἐξεταστέας ὕλης παίζεται κάποιο ἄσχημο παιχνίδι σέ τόσο βασικά μαθήματα. Στήν ἱστορία πάντως παίζεται ἓνα παιχνίδι θάναυσο, κυνικό, σκοταδιστικό: καταργεῖται μέ ὑπουργική ἀπόφαση. Θά προσπαθῆσω νά ἐξηγηθῶ, νά ἐξηγήσω, ἀκόμη καί στους ἀρμόδιους πῶς μέσα ἀπό τήν ἐξεταστικοκεντρική μανία τους κατάργησαν τήν Ἱστορία. Ἄρκει ἓνα μόνο παράδειγμα.

Τό παράδειγμα εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Γ΄ Λυκείου. Τό μάθημα αὐτό ὡς μάθημα «Γενικῆς παιδείας» διδάσκεται σέ ὅλους τούς μαθητές καί ἐξετάζεται σέ ὅλες τίς κατευθύνσεις: θά ἐξεταστοῦν σ' αὐτό καί ὅσοι στοχεύουν τά Νομικά, τό Πολυτεχνεῖο ἢ τίς φιλοσοφικές, κ.λπ., σχολές. Οἱ τῆς Θεωρητικῆς Κα-

* Christian Morisson, Cahier de l' economie politique, No 12, Centre de developpemt de l' OCDE, Παρίσι. (Ἀναφέρεται ἀπό τόν Frank Roupeau στό «Γαλλία: ἡ παιδεία ιδιωτικοποιεῖται» *Le Monde Diplomatique*, ἑλληνική ἔκδοση, Ἐλευθεροτυπία, 19 Ὀκτωβρίου 2003.

MÜNCHEN. JAHRESAUSSTELLUNG 1903

Νικόλαος Γύζης, συμβολική παράσταση τῆς ἱστορίας, Ἐκθεση Μονάχου 1903.

τεύθυνσης, στή Γ΄ Λυκείου, διδάσκονται ἐπιπλέον καί ἓνα ἄλλο μάθημα, θεματικῆς ἱστορίας, ὀνομαζόμενο *Θέματα Νεοελληνικῆς Ἱστορίας*.

Ἄς δοῦμε κατ' ἀρχήν τό μάθημα νεότερης καί σύγχρονης Ἱστορίας, διδασκόμενο σέ ὅλους, ἐπαναλαμβάνω, τούς μαθητές τῆς Γ΄ Λυκείου. Γιά τό μάθημα αὐτό ὑπάρχει τό ἐγχειρίδιο τῶν Β. Σκουλά-

του, Δ. Δημακόπουλου, Σ. Κόνδη, τεύχ. Α΄, σελ. 336, ἀπό τό 1789 ὡς τό 1909 καί τό τεύχ. Β΄ τῶν ἴδιων συγγραφέων, σελίδες 528, σύνολον 864 σελίδες! Πολύ πράμα (ἂν δέ, γιά τούς τῆς Θεωρητικῆς Κατεύθυνσης, προσθέσουμε καί τό ἐγχειρίδιο *Θέματα Νεοελληνικῆς Ἱστορίας* μέ 240 σελίδες ἔχουμε ἓνα σύνολο 1104 σελίδων).

Τά βιβλία αυτά, εκτός από τό κείμενο τῆς ἀφήγησης καί τῆς ἀνάλυσης ἔχουν πολλές φωτογραφίες, πίνακες, χάρτες, ἀποσπάσματα γραπτῶν τεκμηρίων, βιογραφικά ἱστορικῶν πρωταγωνιστῶν, γεωγραφικούς πίνακες καί σκίτσα ἐποχῆς. Δέν θά προβῶ σέ καμία ἀπολύτως παρατήρηση ἢ κριτική γιά τήν ποιότητα αὐτῶν τῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων, παρ' ὅλο πού πολλά, καί θετικά καί ἀρνητικά, ἔχουν εἰπωθεῖ ἢ μπορεῖ νά εἰπωθοῦν. Ἄλλ' αὐτό εἶναι μιᾶ ἄλλη ἱστορία. Ἀρκοῦμαι ἀποκλειστικά στήν «ἐξεταστέα ὕλη», ὅπως καθορίστηκε ἀπό τό ὑπουργεῖο, ἐπαναλαμβάνοντας ὅτι ἡ ἐξεταστέα εἶναι καί ἡ μόνη πού θά διδαχθεῖ. Λέει λοιπόν ἡ ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου:

«Ἀπό τό βιβλίον *Ἱστορία Νεότερη καί Σύγχρονη*, τῶν Δημηκόπουλου, Σκουλάτου καί Κόνδη, ΟΕΒΔ 2003:

ΤΕΥΧΟΣ Α

Κεφάλαιο Δ': Ἑλληνική Ἐπανάσταση

4. Ἐξωτερική πολιτική τοῦ '21 σελ. 116-132 (σελ. 17).

Κεφ. Ε. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας. Ἡ πρώτη προσπάθεια δημιουργίας κεντρικῆς ἐξουσίας

1. Ἡ κατάσταση στήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τό 1828, σελ. 133-135 (σελ. 3).

2. Τό ἀνορθωτικό ἔργο τοῦ κυβερνήτη στ. Ἡ ἐξωτερική πολιτική, σελ. 141-142 (σελ. 2).

Κεφ. ΣΤ. Ἡ Εὐρώπη καί ὁ κόσμος στόν 19ο αἰῶνα

16. Ἡ δεύτερη βιομηχανική ἐπανάσταση, σελ. 152-155 (σελ. 3)

γ. Τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα, σελ. 155-157 (σελ. 2).

Κεφ. Η. Ἡ ἑλληνική κοινωνία ἀπό τό 1833 ὡς τό 1909

1. Γενικό περίγραμμα, σελ. 248-251 (σελ. 4)

2. Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐθνικῶν θεμάτων

α. Ἡ Κρητική Ἐπανάσταση 1866-1869, σελ. 288-291 (σελ. 4).

γ. Νέα Βαλκανική Κρίση (1875-1878 - προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας 1881, σελ. 293-295 (σελ. 3).

ε. Ὁ Μακεδονικός Ἀγώνας, σελ. 300-302 (σελ. 3).
Ἐπίλογος, σελ. 303-305 (σελ. 3).

ΤΕΥΧΟΣ Β

Κεφ. Κ. Ἡ Ἑλλάδα ἀπό τό 1909 ὡς τό 1914.

4. Ἡ κατάσταση στή Βαλκανική καί τήν Ἀνατολική Μεσόγειο, σελ. 34-37 (σελ. 4).

5. Οἱ Βαλκανικοί Πόλεμοι, σελ. 37-49, (σελ. 13).

Κεφ. ΚΑ. Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος.

1. Τά αἷτια τοῦ πολέμου σελ. 53-56 (σελ. 4).

2. Τά γεγονότα α) Τό Σεράγεβο ἀφορμή ἑνός παγκοσμίου πολέμου, σελ. 56-57 (σελ. 2).

ζ. Ὁ ἀπολογισμός τοῦ πολέμου σελ. 66-67 (σελ. 2).

Κεφ. ΚΒ. Ἡ Ἑλλάδα ἀπό τό 1914 ὡς τό 1924. Ἡ κρίση τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καί ἡ διάλυση τοῦ ὁράματος τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

γ. Ἡ Ἑλλάδα στόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο. Ἡ Ἑλλάδα σύμμαχος τῆς Ἀντάντ, σελ. 83-84 (σελ. 2)

1. Ἡ περίοδος τῆς μεγάλης κρίσης, σελ. 88-117 (σελ. 30).

Κεφ. ΚΔ. Ὁ κόσμος μεταξύ δύο παγκοσμίων πολέμων.

1. Τά οικονομικά προβλήματα. Ὁ μονοπωλιακός καπιταλισμός:

6. Ἡ ψεύτικη εὐημερία: ἡ καταναλωτική κοινωνία καί τά ὄριά της, σελ. 160-166, (σελ. 7).

γ. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους γιά τήν καταπολέμηση τῆς κρίσης, σελ. 166-168 (σελ. 3).

Κεφ. ΚΣΤ. Ὁ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος.

1. Ἡ πορεία πρὸς τόν πόλεμο:

6. Οἱ δυναμικές προσαρτήσεις (1936-1939), σελ. 236-238, (σελ. 3).

γ. Ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου, σελ. 238-239, (σελ. 1).

2. Τα πολεμικά γεγονότα

6. Ὁ πόλεμος στήν Ἑλλάδα, σελ. 240-259 (σελ. 20).

3. Τα ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, σελ. 266-267, (σελ. 2).

Κεφ. ΚΖ. Ἡ Ἑλλάδα κατά τήν περίοδο 1941-1949

1. Ἡ Κατοχή καί ἡ Ἐθνική Ἀντίσταση, σελ. 269-291 (σελ. 23)

Κεφ. ΚΘ. Τά μεταπολεμικά προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ.

2. Τα ἐθνικά προβλήματα, σελ. 401-402 (σελ. 2)

Σύνολο: 198 σελίδες

Πρὶν προχωρήσω, γιά νά δείξω τήν «ἀποδόμηση» τῆς Ἱστορίας μέχρι διαλύσεως, χρειάζονται τέσσερις ἐπισημάνσεις.

1. Ζητῶ συγνώμη ἀπό τοὺς ἀναγνώστες γιά τή «σχολαστική» καταγραφή θεμάτων καί σελίδων. Ἴσως δέν τοὺς ἐνδιαφέρουν ὅλα αὐτά. Ὡστόσο μόνο ἔτσι μπορεῖ νά φανεῖ ὁ ἰσχυρισμός μου περί διαλύσεως τῆς Ἱστορίας κι ὄχι μέ γενικές κριτικές πού θά μπορούσαν νά ἐκληφθοῦν ὡς ἀντιπολιτευτισμός.

2. Τό ἐγκεκριμένο ἐγχειρίδιο *Ἱστορία Νεότερη καί Σύγχρονη*, τεύχη 2, εἶναι ἀναθεωρημένη ἐκδοση παλαιότερου, πού ἴσχυε μέχρι πέρυσι, τῶν ἰδίων συγγραφέων. Ἡ ἀναθεωρημένη ἐκδοση εἶναι τοῦ 2003, ἄρα τό βιβλίον εἶναι νέο. Ἀντιστοιχεῖ δηλαδή στήν ὑπόσχεση τοῦ ὑπουργείου ὅτι θά ἀλλάξει καί θά βελτιώσει τά σχολικά βιβλία.

3. Ὅπως σημείωσα πῶς πάνω καί τά δύο τεύχη εἶναι 864 σελίδες. Τώρα περικόπτονται κι ἀπομένουν 198 διδακτέες-ἐξεταστέες. Τό «ἔργο τῆς Ἱστορίας», λοιπόν ἀπό τό 1789 ὡς σήμερον σέ 198 σελίδες. Σημειωτέον ὅτι τουλάχιστον τό 1/3 αὐτῆς

της ποσότητας σελίδων είναι, όπως είπα, φωτογραφίες, ζωγραφικοί πίνακες, πηγές, χάρτες, κ.λπ. Δέν είναι άχρηστα πράγματα αυτά: τό αντίθετο. Όσοτόσο, δέν διδάσκονται, δέν εξετάζονται και έπομένως δέν «παπαγαλίζονται». Άρα από τίς 198 μείον τουλάχιστον 50 σελίδες, μένουν πρός παπαγαλίαν 150.

4. Τό γεγονός ότι ή διδακτέα - εξεταστέα ύλη είναι μόνο 198 σελίδες δέν είναι αναγκαστικά κακό, ούτε οι πολλές σελίδες είναι τό άριστον. Ό Νίκος Σβορώνος είχε γράψει (στά γαλλικά) ένα διβλιαράκι για τήν Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, από τό ύστερο Βυζάντιο ως τή Δικτατορία και κατάφερε νά αποδώσει έξαιρέτα τό σχήμα της μακράιωνης αυτής εξέλιξης σέ 130 σελίδες. Τό ζήτημα είναι ότι αυτές οι 198 σελίδες δέν φτιάχτηκαν για νά αποτυπώσουν τήν ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας από τό 1789 μέχρι σήμερα. Οι πρός διδασκαλίαν σελίδες είναι τμήματα (θέματα) ενός συνόλου. Τό σύνολο έχει πάει περίπατο, και τά θέματα των 200 σελίδων είναι ξεκάρφωτα, χωρίς τά προηγούμενά τους, χωρίς τά έπόμενά τους, χωρίς τή γενικότερη ιστορική συνάφεια εντός της οποίας εντάσσονται, εν πολλοίς εντελώς αποκομμένα από τά μεγάλα και καθοριστικά γεγονότα της ιστορικής εξέλιξης. Αυτό όμως θά προσπαθήσω νά τό δείξω παραθέτοντας έναν κατάλογο θεμάτων πού περικόπησαν και δέν διδάσκονται (ούτε εξετάζονται). Είναι οι «λεπτομέρειες» πού έλεγα στην αρχή.

Αυτές οι λεπτομέρειες πού θεωρήθηκαν μή διδακτέες περιέχονται στά έγχειρίδια. Δέν είναι μία θεματογραφία πού έγώ επιλέγω, αλλά τήν συγκρότησαν οι συγγραφείς των έγχειριδίων, τό ύπουργείο (και τό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο) τήν ένεκρινε και επλήρωσε ένα σκασμό λεφτά για νά τυπωθεί.

Άρχίζουμε από τό 1789, λέει τό έγχειρίδιο, στον τίτλο του μάλιστα.

- Λείπει τό 1789, δηλαδή ή Γαλλική Έπανάσταση, και όλα όσα αυτή επέφερε ώστε νά δημιουργηθεί ή νεωτερική Εύρώπη. Έτσι, λείπει τό κίνημα ιδεών πού ονομάστηκε Διαφωτισμός, οι ναπολεόντιοι πόλεμοι, ή Παλινόρθωση, οι Έπαναστάσεις του 1848, κ.λπ.

- Από τήν ελληνική ιστορία περικόπησαν τά περι «άφυπνίσεως της ελληνικής έθνικής συνείδησης», ο νεοελληνικός Διαφωτισμός, ή Φιλική Έταιρεία, ή συγκρότηση της προεπαναστατικής κοινωνίας.

- Λείπει ή Έπανάσταση του '21. Ναι δέν διδάσκονται οι παίδες τό κορυφαίο γεγονός της νεοελληνικής ιστορίας. Ούτε Τροπολισιά, ούτε Δράμαλης και Δερβενάκια, ούτε Χίος και Ψαρά, ούτε Κολοκοτρωναίοι, ούτε Συντάγματα, ούτε Μεσολόγγι, Ναναρίνο και τόσα άλλα. Πάμε κατ' ευθείαν στην έξωτερική πολιτική της Έπαναστάσεως (ποιάς Έπαναστάσεως;) και στον Καποδίστρια.

- Για τήν ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα: τίποτε για τήν όθωνική περίοδο, τό Σύνταγμα του '43, τήν έξωση του Όθωνος, τήν άνορθωτική προσπάθεια του Τρικούπη, τον πόλεμο του 1897, τή σύγκρουση των έθνικισμών στα Βαλκάνια, τό Γουδί. Μόνο ή Κρητική Έπανάσταση (1866-69) και ο Μακεδονικός Άγώνας τιμήθηκαν με τιμητική διάκριση λίγων σελίδων.

- Από τήν Εύρώπη τίποτα για τήν άποικιοκρατία, τον ιμπεριαλισμό, τον Κριμαϊκό Πόλεμο, τήν ιταλική και γερμανική ένοποίηση, τήν Κομμούνα. Τίποτα για τον Έμφύλιο στις ΗΠΑ, τίς λατινοαμερικανικές έπαναστάσεις, τή δουλεία, τον άραβοϊσλαμικό κόσμο.

- Και αϊφνιδίως προσγειωνόμαστε στους Βαλκανικούς Πολέμους. Έννεά ολόκληρες σελίδες! Νικήσαμε.

- Μέ έλάχιστες σελίδες γίνεται λόγος για τά αίτια, τίς άφορμές, και τον άπολογισμό του Α' παγκοσμίου πολέμου [έπί τή ευκαιρία: τό διβλίο αναφέρεται στό Σεράγεβο και τή δολοφονία του Άρχιδούκα, Φραγκίσκου Φερδινάνδου τό καλοκαίρι του 1914. Έλεος! Δέν λέγεται αυτή ή ιστορική πόλη Σεράγεβο αλλά Σαράγεβο. Αυτή ή μικρή διαφορά έχει μεγάλες συνέπειες στη σερβοκροάτικη γλώσσα. Σαράγεβο είναι ο τόπος του παλατιού -Σαρά. Σεράγεβο πάει νά πεί σκατότοπος.] Λέξη για τον ίδιο τον πόλεμο, τό Βερντέν, τό Άνατολικό Μέτωπο, τό Δυτικό Μέτωπο, τά Βαλκάνια κ.λπ. Λέξη για τήν Όκτωβριανή Έπανάσταση, τίς Βερσαλλίες.

- Στην ελληνική ιστορία, εντάξει, δίδονται αρκετές σελίδες στον Μικρασιατικό Πόλεμο. Από τήν Εύρώπη τίποτε. Λέξη για τον Ισπανικό Έμφύλιο, τήν άνοδο του φασισμού και του ναζισμού. Τίποτε για τίς δικτατορίες και τά πραξικοπήματα στο Μεσοπόλεμο, τήν Παλινόρθωση του Γεωργίου, τήν 4η Αύγουστου.

- Β' παγκόσμιος πόλεμος: Σελίδες δύο (άριθ. 2) μόνο για τήν κήρυξη του. Άγνωστον τί έγινε μ' αυτό τον πόλεμο, τά εκατομμύρια νεκρούς, τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, τό Στάλινκραντ, τή Νορμανδία, τή Χιροσίμα. Τίποτε για τον πόλεμο. Άλλωστε είμαστε έναντιον.

- Για τον έλληνοϊταλικό - και τό έλληνογερμανικό διδάσκονται όρισμένα, κυρίως φωτογραφίες και γελοιογραφίες της εποχής.

- Από τήν Κατοχή και τήν Άντίσταση κάτι απέμεινε, κυρίως φωτογραφίες και έφημερίδες εποχής. Όχι όμως ο Δεκέμβρης του '44.

- Όπως τίποτε για τον Έμφύλιο Πόλεμο 1946-1949. Θέμα έλασσον, φαίνεται, για τον ύπουργό.

- Τί γίνεται στον κόσμο και στην Ελλάδα στή μεταπολεμική περίοδο; Τίποτε. Ούτε Ψυχρός πόλεμος, ούτε άντιαποικιοκρατικά κινήματα, ούτε τό Τείχος, ούτε ή ΕΟΚ, ούτε ο άνθρωπος στό διάστη-

μα, ούτε ο Μάης, ούτε η κατάρρευση του Σοβιετικού Κόσμου.

Ούτε καν η Στρατιωτική Δικτατορία των Συνταγματαρχών.

Ο κατάλογος με τα πτώματα της Ιστορίας κλείνει με μία σελίδα για την Κύπρο και την τουρκική εισβολή το 1974.

Οι μαθητές δεν γνωρίζουν αν έπεσε η δικτατορία διότι δεν μάθανε αν ποτέ είχε γίνει.

Από το βιβλίο της Θεωρητικής Κατεύθυνσης των 226 σελίδων περικόπτονται οι 112. Ο χώρος δεν μέ παίρνει να τό περιγράψω.

Θέλω ακόμη να πω τούτο: Καλά τό Υπουργείο, αυτές είναι οι ιδέες του αυτά κάνει. Η ιστορία δεν δίνει απόλυτως κανένα προσόν στους απασχολήσιμους. Η κοινωνία όμως; Οι μαθητές (μεγάλα παιδιά είναι), τά συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών, ό Τύπος, τά πολιτικά κόμματα, τά Πανεπιστήμια, οι γονείς; Όταν ή ποιότητα της παιδείας μειώνεται, λείει τό παράθεμα πού έβαλα στην

άρχή, «οί γονείς δέν αντιδρούν». Αντιδρούν μόνο αν υπάρξει άρνηση έγγραφής των παιδιών τους τό σχολείο. Φαίνεται ότι και ή κοινωνία ενδιαφέρεται μόνο για τήν ποσότητα.

Υστερόγραφο: Από τά τρία τεύχη των έγχειριδίων περικόπηκαν συνολικά 777 σελίδες. Όπως μās πληροφορούν οι κολοφώνες, τό τεύχος Α' τυπώθηκε σέ 135.000 αντίτυπα, τό τεύχος Β' σέ 110.000 και τά «Θέματα» σέ 65.000. Αυτές οι σελίδες πού άχρηστεύτηκαν, τυπωμένες ώστόσο σέ πολλές χιλιάδες αντίτυπα, κοστίζουν ένα σκαμμό λεφτά. Πού βρήκε τό δικαίωμα ό ύπουργός να σπαταλάει τόσο χρήμα, κυριολεκτικά να τό πολτοποιεί. Νά πολτοποιεί τόν εγκέφαλο των νέων είναι «δικαίωμά» του, είναι ζήτημα πολιτικής βούλησης και του τό αναγνωρίζει ή λαϊκή έτυμηγορία. Νά πολτοποιεί όμως τά χρήματα του ελληνικού λαού δέν έχει τό δικαίωμα.

ΓΙΑ ΤΟ «ΠΕΤΣΟΚΟΜΑ» ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

της Αϊγλης Γκρέτσικου

Από τή φιλόλογο-ιστορικό, Αϊγλη Γκρέτσικου, λάβαμε τό παρακάτω κείμενο πού δίνει συνέχεια στό άρθρο του Άγγελου Έλεφάντη των «Ένθεμάτων» της προηγούμενης κυριακάτικης Αύγης. Η συνέχεια αυτή, οι παρατηρήσεις και οι επισημάνσεις της Αϊγλης Γκρέτσικου είναι πολύτιμες γιατί βασίζονται σέ μιά εμπειρία «από μέσα», μέσα από τήν πραγματικότητα του Λυκείου, τά αδιέξοδα πού δημιουργεί ή πολιτική έξουσία σέ μαθητές και καθηγητές.

Διάβασα μέ ενδιαφέρον τό άρθρο «Η Ιστορία καταργείται», πού δημοσιεύτηκε στην Κυριακάτικη Αύγή, 26.10.2003. Νομίζω ότι κάθε νοήμων άνθρωπος και στοιχειωδώς πεπαιδευμένος θα βρει αυτά πού γράφετε «κοινό τόπο». Αυτό όμως πού φαίνεται αυτόνομη δέν είναι και για τό ΥΠΕΠΘ ή για τό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο.

Καθώς διδάσκω τή νεότερη ιστορία στό Λύκειο

έδω και αρκετά χρόνια, πιστεύω κι εγώ ότι ένα από τά σημαντικότερα προβλήματα, γιατί όχι τό πιο σημαντικό, είναι αυτή ή άποσπασματικότητα, τό «τσαλαβούτημα», όπως έγραψε κι ό Β. Κρεμμυδάς έστω κι αν τό λέει για τίς πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες κι όχι ειδικά για τό σχολείο, πού έμποδίζει τούς μαθητές να κατανοήσουν ακόμα και τά πιο γνωστά ιστορικά γεγονότα ή τίς εξελίξεις. Δέν έχω σκοπό έδω να μιλήσω γι' αυτά πού επανειλημμένα έχουν ειπωθεί, ότι όλη αυτή ή κατάσταση οδηγεί σέ άπουσία κριτικής ικανότητας κ.λπ. Θέλω μόνο να ενισχύσω αυτά πού γράφατε μέσα από τήν εμπειρία μου και να αναφέρω μερικά παραδείγματα της κατάστασης πού επικρατεί στους μαθητές όσον αφορά τήν ιστορική γνώση.

Ξεκινώ πρώτα από αυτά πού έσείς αναφέρετε στό άρθρο σας. Δέν είναι του παρόντος να κρίνω τά συγκεκριμένα βιβλία πόσο επαρκή είναι, τά θετικά και τά αρνητικά κ.λπ. Είναι βέβαιο όμως ότι καθώς γράφτηκαν πριν από 20 χρόνια (1983) και σέ μιά εποχή μέ διαφορετικό αναλυτικό πρόγραμ-

μα και άλλου τύπου εξεταστικό σύστημα, δέν είναι δυνατό σήμερα να ανταποκριθούν σ' αυτό που μās έχει ορίσει τό ίδιο τό ύπουργείο ως αναλυτικό και εξεταστικό σύστημα. Άφήνω στην άκρη αυτό που ό καθένας, ακόμα και ό μή έχων ουδεμία σχέση με την εκπαίδευση, μπορεί να καταλάβει, ότι δηλαδή δέν είναι λογικό να μήν υπάρχουν για 20 όλόκληρα χρόνια ούτε καν προσθήκες, και στην πρώτη έκδοση σταματούσε ή ιστορία τό 1981 και στην τωρινή τό ίδιο. Δέν πρόκειται για αναθεωρημένες εκδόσεις, όπως ίσως σās παρέσυραν οι ψευδείς ανακοινώσεις (από ποιούς άραγε; κατά καιρούς αναδιατυπώνονται μερικές παράγραφοι, αλλά αυτό συνιστά αναθεωρημένη έκδοση;) να γράψετε. Πρόκειται για ανατυπώσεις τών ίδιων βιβλίων διατηρώντας ακόμα και τά τυπογραφικά λάθη της πρώτης έκδοσης. Παραδειγματικά αναφέρω ότι στη σελίδα 266 του Β' τεύχους ή διάσκεψη της Γιάλτας έγινε τό 1943 (!) ενώ στην σ. 265 τό 1945, κι αυτό επαναλαμβάνεται εδώ και 20 χρόνια. Καθώς τά τελευταία χρόνια, από τό νόμο Άρσένη και μετά, ή σ. 265 είναι εκτός ύλης, με τή δική τους λογική τά παιδιά θά μαθαίνουν τό τυπογραφικό λάθος ως ιστορικό γεγονός. Τά βιβλία αυτά λόγω του μεγέθους τους δέν είναι δυνατό να διδαχθούν μέσα σε ένα σχολικό έτος και πολύ περισσότερο τώρα που ό τρόπος τών εξετάσεων απαιτεί απομνημόνευση πλήθους λεπτομερειών, ήμερομηνιών, ονομάτων κ.ο.κ. Έτσι εφαρμόζεται ή ανέκαθεν προσφιής για τά ελληνικά εκπαιδευτικά δεδομένα μέθοδος, τουλάχιστον στη Μέση Εκπαίδευση, του πετσοκόμματος. Τό αποτέλεσμα είναι αυτό που γράψατε. Στίς δικές σας επίσημάνσεις θά ήθελα να προσθέσω μερικές δικές μου στηριγμένες στην καθημερινή σχολική πρακτική.

Κάποτε λέγαμε ότι ή ιστορία που διδάσκεται στα σχολεία είναι έλληνοκεντρική, τώρα δέν έχουμε τή «χαρά» να λέμε ούτε αυτό, τουλάχιστον για τίς μεγάλες τάξεις του Λυκείου, από τό όποιο έχω εμπειρία. Είναι τόσο απaráδεκτη ή αποσπασματικότητα, που οι μαθητές νομίζουν ότι τό ελληνικό κράτος, για να αναφέρω ένα πολύ συνηθισμένο φαινόμενο, υπήρχε ανέκαθεν και απλώς πέρασε και 400 χρόνια «σκλαβιάς». Τους δημιουργείται έτσι ή εντύπωση ότι είτε μιλάμε για Όθωμανική κυριαρχία είτε για τήν Κατοχή πρόκειται για τό ίδιο πράγμα που έγινε απλώς σε διαφορετικές στιγμές από άλλους κυρίαρχους, αν θέβαια τό αντιληφθούν κι αυτό. Χαρακτηριστικά σās αναφέρω ότι όταν στίς εξετάσεις του 2000 μπήκε τό θέμα με τό κατέβασμα της σημαίας από τόν Γλέζο και τόν Σάντα, τό χειρότερο δέν ήταν ότι έγραφαν για τόν Άπόστολο Γκλέτσο, αλλά ότι τό 25-30% τών γραπτών αναφερόταν στο κατέβασμα της τουρκικής σημαίας και ότι τό ανακοινωθέν της επικήρυξης

συντάχθηκε από τους Τούρκους, οι όποιοι ως γνωστόν ήταν βάρβαροι, προαιώνιοι έχθροί κ.λπ.

Πρόκειται για μία πραγματική «σαλάτα» και μάλιστα με τά χειρότερα και πιο μαγατιάτικα υλικά. Δέν ακολουθούνται καν οι στοιχειώδεις κανόνες της παραδοσιακής διδασκαλίας της ιστορίας, όπως τήν γνωρίσαμε εμείς τουλάχιστον στα σχολικά μας χρόνια. Άν θέλετε θά υποστείτε μερικά παραδείγματα ακόμα που θά ήθελα να αναφέρω, πάντα για τήν ύλη της Γ' Λυκείου. Κατ' αρχάς τό γενικό, ότι δημιουργείται ή εντύπωση, σε πολύ μεγάλο βαθμό, ότι ιστορία είναι ό,τι αφορά τήν Ελλάδα, και ό,τι τήν αφορά προσλαμβάνεται, σύμφωνα με τήν καθορισμένη ύλη πάντα και όχι με τό τί περιλαμβάνεται στίς σελίδες τών δύο βιβλίων, εντελώς ξεκομμένο από διεθνείς ή ευρωπαϊκές εξελίξεις. Άλλά νομίζω ότι αυτό είναι στους περισσότερους γνωστό. Συμβαίνουν όμως και άλλα πρωτοφανή πράγματα. Οι μαθητές δέν μπορούν να αντιληφθούν αυτό που προανέφερα για τό πότε δημιουργήθηκε τό ελληνικό κράτος, γιατί απλούστατα δέν τό διδάσκονται. Άπουσιάζουν και προσπάθειες του Καποδίστρια για τή συγκρότησή του (τό να μιλήσουμε για τό τί ήταν ό ίδιος ό Καποδίστριας, τά θετικά και αρνητικά, τή διάψευση του φιλελευθερισμού, τήν έπιβολή της βασιλείας κ.ά. ανήκουν πλέον στο χώρο του άοράτου και του φανταστικού), και εντελώς ή όθωνική περίοδος, του Γεωργίου Α', Συντάγματα, Τρικούπης άντ' αυτών στην τακτική του «κόψε-ράψε» προκρίνεται ως πιο σημαντικό να διδαχθούν τήν Κρητική Έπανάσταση και τόν Μακεδονικό Άγώνα, όχι όμως και τόν πόλεμο του 1897.

Άνάλογη είναι και ή ύλη που αφορά τόν 20ό αιώνα. Διδάσκονται, π.χ., τά αίτια τών δύο παγκοσμίων πολέμων αλλά κουδέντα για τό τί έγινε σ' αυτούς τους πολέμους, τίς καταστροφές, τους νεκρούς, τίς αντιστάσεις, τά αποτελέσματα και τίς συνθήκες. Με τό να περιλαμβάνεται μόνο ό έλληνοϊταλικός πόλεμος, στο τέλος μένουν με τήν εντύπωση ότι μόνο οι Έλληνες πολέμησαν κατά τόν Β' παγκόσμιο και υπέστησαν τήν Κατοχή και είχαν θύματα. Έτσι συμβαίνουν διάφορα τραγελαφικά. Η Άντάντ περιλάμβανε και τή Ρωσία και αυτή μετείχε στην έναρξη του Α' παγκοσμίου, αλλά ξαφνικά αυτή χάνεται, πώς, γιατί; Άγνωστο! Στα προέορτια του Β' παγκοσμίου μαθαίνουν ότι ή Γερμανία παραβίασε τή συνθήκη τών Βερσαλλιών, έ! και λοιπόν; Άφου ποτέ δέν έμαθαν τί ήταν, τί συνέπειες είχε για τή Γερμανία και ποιο ρόλο έπαιξε στην άνοδο του γερμανικού έθνικισμού. Προφανώς οι Γερμανοί ήταν οι «κακοί του έργου», γιατί απλούστατα πάντα υπήρχαν και θά υπάρχουν «κακοί και καλοί», και εμείς οι Έλληνες προφανώς και πέραν πάσης άμφισβήτησης είμαστε οι «καλοί», εν ανάγκη και μόνοι μας.

Αυτό βέβαια γίνεται με όλα. Η έντύπωση που μένει είναι ότι το μόνο που υπάρχει από το παρελθόν είναι τα έθνηκά μας προβλήματα με την πιο στενή έννοια του όρου. Ελάχιστες αποσπασματικές αναφορές σε πολιτικές εξελίξεις – κυρίως για να εκθειαστεί ο Βενιζέλος – καμία για την κοινωνία τα προβλήματά της και τις διεκδικήσεις της, καμία για την ιστορία του πολιτισμού και τις πνευματικές ανησυχίες κάθε περιόδου, όχι φυσικά τα διεθνή – μὴν τὰ θέλουμε και όλα δικά μας – αλλά ούτε για την ελληνική πραγματικότητα. Αν προσέξατε ή καθορισμένη ύλη μετά την απελευθέρωση, το 1944, συνεχίζει με τα έθνηκά προβλήματα δηλαδή την Κύπρο, και εκεί τελειώνει. Φοβάμαι ότι του χρόνου μπορεί να αφαιρεθεί και η Έθνική Αντίσταση, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι κάθε χρόνο τα πράγματα χειροτερεύουν σ' αυτό τον τομέα. Πέρσι π.χ. υπήρχε στην ύλη ο Καποδίστριας, ο Όθωνας, ο Γεώργιος Α', ο Τρικούπης. Πρόπερσι υπήρχαν τουλάχιστον τ' αποτελέσματα του Α' παγκοσμίου πολέμου.

Επομένως το «μπαλάκι πέφτει» στους εκπαιδευτικούς και το όλο πράγμα επαφίεται στον «πατριωτισμό των Ελλήνων», δηλαδή πόσο θα προσπαθήσει και θα καταφέρει εντέλει ο καθηγητής να καλύψει όλες αυτές τις τρύπες, χειρότερες και από αυτές του ελληνικού δικτύου. Και σ'ας διαβεβαιώ ότι δεν είναι καθόλου εύκολο, όσο επαρκής και φιλότιμος και αν είναι ένας συνάδελφος. Είναι τόσα πολλά αυτά που πρέπει να «μπαλωθούν» και ταυτόχρονα να οδηγήσουμε τους μαθητές στο συγκεκριμένο σύστημα των εξετάσεων χωρίς να αισθάνονται ότι δεν θα μπορέσουν ν' ανταποκριθούν, που πρόκειται πλέον όχι για διδασκαλία αλλά για άθλημα υπό πίεση, τόσο για τους διδάσκοντες όσο και για τους διδασκόμενους, και δυστυχώς το μόνο αναβολικό για την περίπτωση είναι ο εύκολος και φθοροποιός δρόμος της παραγαλίας, τουλάχιστον για τους περισσότερους μαθητές που επιδιώκουν έναν αξιοπρεπή βαθμό. Οι δέ εκκλήσεις μας προς τα παιδιά για γνώση, κατανόηση, ανάπτυξη κριτικής ικανότητας συνήθως πέφτουν στο κενό, γιατί ο τρόπος καθορισμού της ύλης μόνο σ' αυτά δεν συμβάλλει.

Και έτσι οδεύουν τα πράγματα καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους. Στο τέλος οι μαθητές έχοντας μέσα στο κεφάλι τους θολά και απροσδιόριστα συνονθυλεύματα γεγονότων, ημερομηνιών, ονομάτων, παντελώς ασύνδετων μεταξύ τους καλούνται να εξεταστούν με αδιάβλητα κριτήρια για την εισοδό τους στις πανεπιστημιακές σχολές. Όλα όμως, όπως καταλαβαίνετε, είναι διάτρητα. Πόσο δίκαια μπορεί να κριθεί κάποιος που δεν του δώσαμε την ευκαιρία να μάθει, ή τουλάχιστον δεν του δώσαμε το δικαίωμα της επιλογής αν θέλει να μά-

θει ιστορία, και μετά να τον κρίνουμε. Τα τραγελαφικά αποτελέσματα αυτών των εξετάσεων τα δημοσιεύσατε έσείς ο ίδιος το καλοκαίρι που μ'ας πέρασε. Άλλα όπως φάνηκε ουδείς αρμόδιος συγκινήθηκε. Κι έτσι εμείς ως καθηγητές και οι μαθητές της εκάστοτε Γ' λυκείου καλούμαστε να επαναλαμβάνουμε το ίδιο σενάριο, συχνά με χειρότερο μοντάρισμα από την προηγούμενη χρονιά και να δεχόμαστε τα πυρά εμείς για την ανεπάρκειά μας και τα παιδιά για την αδιαφορία τους. Όμως νομίζω ότι οι πρώτοι που θα έπρεπε να επικριθούν για άγνοια, ανεπάρκεια και αδιαφορία σε ό,τι αφορά τη διδασκαλία της ιστορίας στά σχολεία είναι όλοι όσοι είναι αρμόδιοι για τα αναλυτικά προγράμματα των σχολείων. Και το εκπαιδευτικό σύστημα δεν χωλαίνει φυσικά μόνο εξαιτίας της ιστορίας αλλά συνολικά.

Εύχαριστώ για τον κόπο σας να διαβάσετε την επιστολή μου, ή όποια βεβαίως ούτε πρωτοτυπεί ούτε κομίζει γλαύκα ες Αθήνας, αλλά ήθελε να εκφράσει μιά πικρία όχι μόνο προσωπική, αλλά πιστεύω γενικότερη γι' αυτά που συμβαίνουν. Και ακόμα θέλω να σ'ας διαβεβαιώσω ότι στην πραγματικότητα ή πλειοψηφία των μαθητών δεν είναι καθόλου αδιάφορη. Όποτε έχουμε την ευκαιρία να ξεφύγουμε από τα στενά όρια της καθορισμένης εξεταστέας ύλης, που βεβαίως και είναι και ή διδακτέα γιατί δεν μπορεί να γίνει και αλλιώς, όποτε λοιπόν προχωρούμε σε μιά μεγαλύτερη εμβάθυνση, όποτε προσθέτουμε εκείνες τις πληροφορίες που είναι τουλάχιστον απαραίτητες για να κατανοήσουν ακόμα και αυτό που όρίζει ή ύλη τους, όποτε τους δώσουμε τον χρόνο να θέσουν τις απορίες τους και τὰ ερωτήματά τους, όποτε τους δείξουμε ότι ιστορία δεν είναι μόνο πόλεμοι και έθνηκά ζητήματα, όποτε πλησιάσουμε χρονικά και τη δική τους εποχή, εκδηλώνουν μεγάλο ενδιαφέρον και έπιθυμούν και να μάθουν και να καταλάβουν το παρελθόν. Οι μαθητές γίνονται δυό φορές θύματα σ' αυτή την διαδικασία: πρώτα γιατί τους στερούμε το δικαίωμα στην ιστορική γνώση και μετά γιατί κατηγορούμε αυτούς για τὶς ελλείψεις και ανεπάρκειες άλλων, των υπευθύνων.

• Η Αϊγλή Γκρέταικου είναι καθηγήτρια στο Μουσικό Λύκειο Παλλήνης, διδάκτωρ ιστορίας και διδάσκουσα ιστορία στο Άνοιχτό Πανεπιστήμιο.

* Και τὰ δύο προηγούμενα κείμενα πρωτοδημοσιεύτηκαν στά «Ενθέματα» της Αύγης, 26.10 και 2.11.2003 αντίστοιχα.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΕΝ ΑΝΤΙΚΑΘΙΣΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ, ΤΗ ΔΙΑΔΕΧΕΤΑΙ¹

Ἡ ἔρευνα τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς στήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα

τῆς Βίκυς Ἐλεφάντη

Εἰσαγωγή

Ἡ παλαιολιθική ἀρχαιολογία, ἡ ὁποία μετρεῖ πάνω ἀπό ἑκατό πενήντα χρόνια ζωῆς στήν Εὐρώπη,² ἐκφράζει ἕνα χῶρο ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας καί προβληματισμοῦ πού ἔχει ὡς κύριο ἀντικείμενο μελέτης τίς θηρευτικές καί τροφосуλλεκτικές κοινωνίες τοῦ ἀπώτατου παρελθόντος.³ Ἄν καί ἕνας γενικός ὀρισμός τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν σχηματισμῶν θά ἀδικοῦσε τήν πολιτισμική ποικιλομορφία πού ἀνέδειξαν ἀνά χρονική περίοδο καί γεωγραφική ἐνότητα, θά μπορούσαμε ἐντούτοις νά πούμε ὅτι ἕνα κοινό χαρακτηριστικό τῶν παλαιολιθικῶν πληθυσμῶν ἦταν ὅτι συνέλεγαν καί δέν παρήγαγαν τήν τροφή τους, δραστηριότητα πού τοὺς ἐπέβαλε νά μετακινοῦνται συχνά μέσα στό χῶρο, καθῶς ἐπίσης ὅτι χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν παραγωγή ἐργαλειοκοῦ ἐξοπλισμοῦ φυσικές πρώτες ὕλες καί πρωτίστως τήν πέτρα. Σέ προχωρημένες περιόδους τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου, δηλαδή μετά 40.000 ἀπό σήμερα, ἐμφανίζονται καί ἐργαλεῖα κατασκευασμένα ἀπό ὀργανικές ὕλες ὅπως ὄσά, κέρατα, ἀκόμα καί δόντια μεγάλων θηλαστικῶν.⁴

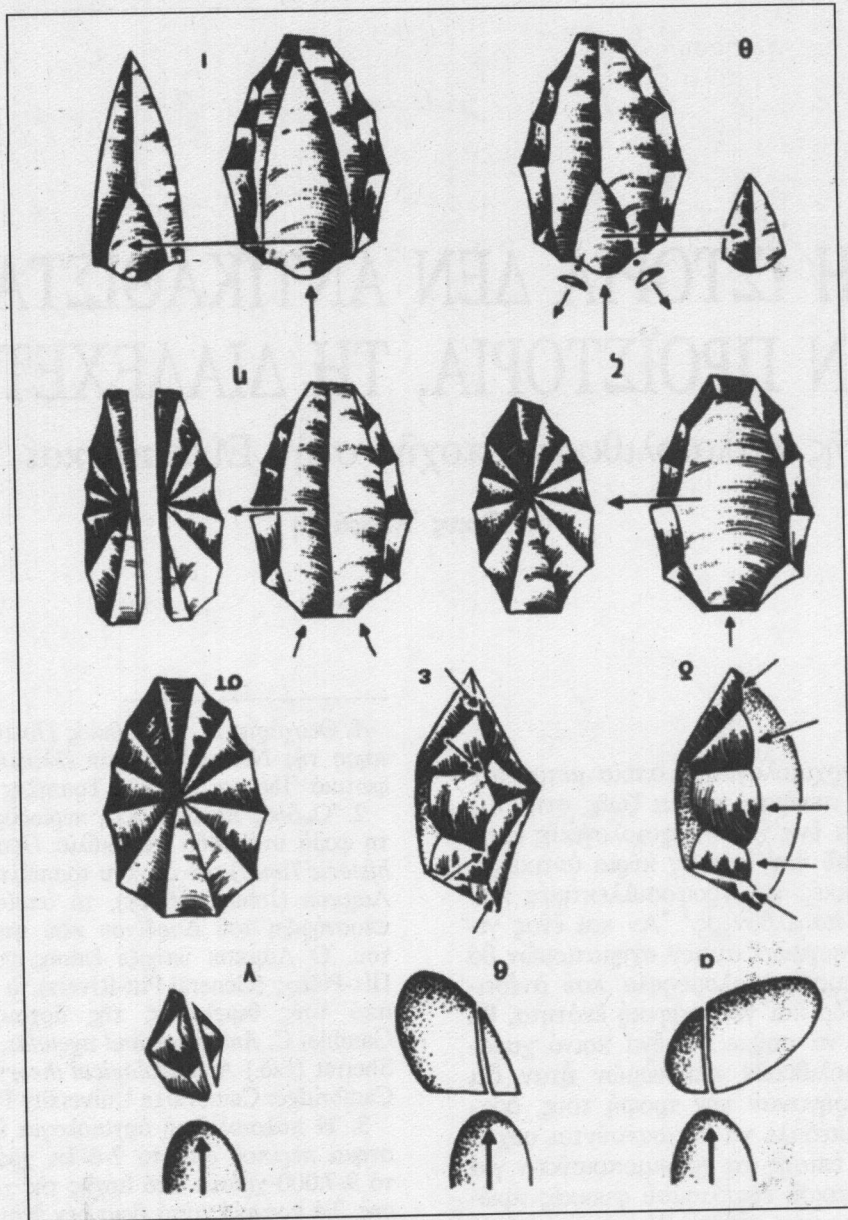
Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἀπώτερου ἀνθρώπινου παρελθόντος στό βιομηχανικό τοπίο τοῦ 19ου αἰῶνα

Τό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἀπαρχές τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ προέβαλε στήν Εὐρώπη τόν 19ο αἰῶνα καί συνδέεται ἄμεσα μέ τό κλίμα ἐπιστημονικῆς αἰσιοδοξίας καί ἐγρήγορης πού πυροδότησαν οἱ κοινωνικοοικονομικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὑπό τή συνεχῆ ἐπιρροή τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης.⁵ Σέ γενικές

1. Θεοχάρης Δ., *Νεολιθικός Πολιτισμός. Σύντομη ἐπισκόπηση τῆς Νεολιθικῆς στόν ἐλλαδικό χῶρο*. Ἀθήνα: Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, 1981, σελ. 12.

2. Ὁ ὄρος παλαιολιθική περίοδος ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά στό 1865 στό βιβλίο *Προϊστορικοί Χρόνοι (Prehistoric Times)* τοῦ ἀγγλοῦ τραπεζίτη καί ιστοριοδίφη Τζόν Λάμπουκ (John Lubbock), τό ὁποῖο δημοσιεύτηκε μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ Δαρβίνου πού ἦταν φίλος καί γείτονας του. Ὁ Λάμπουκ ὑπῆρξε ἐπίσης γαμπρός τοῦ στρατηγού Πίτ-Ρίβερς (General Pitt-Rivers), ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἕνας ἀπό τοὺς θεμελιωτές τῆς ἀρχαιολογίας στήν Ἀγγλία. Gamble, C. *Ancestors and agendas*, στό N. Yoffee and A. Sherratt (ἐκδ.) *Archaeological theory: who sets the agenda?* Cambridge: Cambridge University Press, 1993, σελ. 40.

3. Ἡ παλαιολιθική ἀρχαιολογία ἐρευνᾷ τό χρονικό διάστημα περίπου ἀπό τό 7-6 ἐκ. χρόνια ἀπό σήμερα μέχρι τό 9-7.000 χρόνια ἀπό ἀρχῆς τῆς χριστιανικῆς χρονολόγησής. Τά χρονικά αὐτά ὅρια δέν ἔχουν ἐπιλεχθεῖ τυχαῖα. Τό ἀνώτερο ὄριο (9-7.000 χρόνια α.χ.χ.) ἀντιπροσωπεύει τή σταδιακή μετάβαση στό Ὀλόκαινο, μία κλιματολογική φάση κατά τήν ὁποία οἱ μεγάλες γεωμορφολογικές μεταβολές πού χαρακτήριζαν τήν προηγούμενη φάση (Πλειστόκαινο) ὑποχωροῦν καί τό φυσικό περιβάλλον ἀποκτᾷ λίγο-πολύ τά χαρακτηριστικά πού ἔχει σήμερα. Τό ὄριο αὐτό σηματοδοτεῖ τήν ἀρχή μίας νέας πολιτισμικῆς φάσης (Μεσολιθική περίοδος) κατά τήν ὁποία οἱ κοινωνίες ὀρίζουν σταδιακά νά ἐξημερώνουν ἄγρια ζῶα καί φυτά, δραστηριότητα πού θά ὀλοκληρωθεῖ στή Νεολιθική περίοδο κατά τήν ὁποία συστηματικοποιεῖται ἡ ἐγκατάσταση τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων σέ μόνιμους οἰκισμούς καί ἡ ἐνασχόλησή τους μέ τή γεωργικότητα. Gowlett, J. *Ascents to civilization. The Archaeology of early humans*. New York: Mc Graw-Hill, Inc., 1993, σελ. 158-9. Τό κατώτατο ὄριο ἔχει πρόσφατα διαμορφωθεῖ στό 7-6 ἐκ. χρόνια ὕστερα ἀπό τίς νέες ἀνακαλύψεις στήν κεντρική Ἀφρικῆ ἀνθρώπων σκε-

Παλαιολιθική: Λιθοτεχνία τρίτου σταδίου, από τό βιβλίο τοῦ Α. Λερού Γκουράν, τόμ. Α', σελ. 176.

γραμμές θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστημονική ἐνασχόληση μέ τήν προϊστορία ἐξελίχθηκε σέ δύο στάδια κατά τά ὅποια οἱ στόχοι, τό πεδίο δράσης ἀλλά καί οἱ πρωταγωνιστές τῆς ἐρευνας ἦταν πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους.⁶ Τό πρῶτο στάδιο ἀναπτύχθηκε στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα κατά τό ὅποιο τό ἐνδιαφέρον τῆς προϊστορικής ἀρχαιολογίας μέ κύριο φορέα τίς Σκανδιναβικές χώρες ἐστίαστηκε στή μελέτη τῆς πολιτισμικῆς ἱστορίας, δηλαδή τοῦ κοινωνικοῦ καί ὑλικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπινων ὁμάδων, ἀπό τή Νεολιθική Ἐποχή ἕως τίς ἀρχές τῶν ἱστορικών χρόνων. Τό δεύτερο ρεῦμα ἀναπτύχθηκε πολύ ἀργότερα, στά μέσα καί

λετικῶν καταλοίπων (A new hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa, Περιοδικό Nature, τ. 418, 2002, σελ. 145-51).

4. Ἡ χρήση πέτρας καί ὀργανικῶν πρώτων ὑλῶν στήν παραγωγή ἐργαλείων ἀποτελεῖ ἕνα κοινό χαρακτηριστικό τῶν διαφορετικῶν, ὡς πρός τόν τρόπο πού ὀργάνωναν τίς τροφωπαραγωγικές τους δραστηριότητες, παλαιολιθικῶν καί νεολιθικῶν κοινωνιῶν. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ νομαδικός τρόπος ζωῆς τῶν πρώτων μοιάζει πολύ μέ αὐτόν τῶν θηρευτικῶν καί τροφωσυλλεκτικῶν κοινωνιῶν τοῦ πρόσφατου παρελθόντος, οἱ ὅποιοι ὅμως δέν ἔζησαν σέ ἕνα ἀμιγῶς τροφωσυλλεκτικό περιβάλλον ὅπως οἱ πρῶτοι, ἀλλά συχνά

τέλη του 19ου αιώνα, και είχε ως βασικό του στόχο τή διερεύνηση και αποκατάσταση των χρονολογικών ακολουθιών του ανθρώπινου πολιτισμού που θά φωτιζαν τήν παλαιότητα και κατά συνέπεια τήν πολυπλοκότητά του. Υπό τό πρίσμα αυτό λοιπόν, ή ανάπτυξη τής προϊστορικής αρχαιολογίας συνδέθηκε άμεσα με τήν έρευνα τής παλαιολιθικής περιόδου. Αυτή τή φορά κύριοι φορείς των εξελίξεων ήταν ή Άγγλία και ή Γαλλία, ή γεωμορφολογική ιδιαιτερότητα των όποιων και ιδιαίτερα ή παρουσία σπηλαίων και έκτενών κοιλάδων στίς όποιες μάλιστα είχαν έντοπισθει και αρκετά κατάλοιπα παλαιολιθικής ζωής, τούς έδινε τό προβάδισμα έναντι των άλλων ευρωπαϊκών κρατών στή μελέτη τής τμήματος αυτού τής ανθρώπινης ιστορίας.⁷ Οι άνασκαφές στό σπήλαιο Μπρίξτον (Brixton Cave) στήν περιοχή Ντέβον (Devon) τής νοτιο-δυτικής Άγγλίας στά 1858 αποτελούν ένα από τά πρώτα παραδείγματα τέτοιων έρευνών οι όποιες μάλιστα έφεραν στό φώς ανθρώπινα κατάλοιπα μαζί με είδη εξαφανισμένων ζώων. Όπως αποδείχθηκε αργότερα, οι δύο αυτές κατηγορίες εύρημάτων δέν ανήκαν στήν ίδια στρωματογραφική και έπομένως χρονολογική ένότητα: ό έντοπισμός τους ώστόσο, σέ συνδυασμό με τίς θεωρίες του Δαρβίνου περί εξέλιξης των ειδών, που δημοσιεύθηκαν τήν επόμενη χρονιά, συνέβαλαν στό να απλωθούν εύρύτερα οι ιδέες που είχαν κάνει τήν εμφάνισή τους ήδη από τόν 18ο αιώνα, ότι δηλαδή ή βιθλική άποψη περί δημιουργίας του κόσμου σέ επτά μέρες έχει μία συμβολική παρά πραγματική διάσταση και ότι τό ανθρώπινο είδος έχει ένα παρελθόν εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων.⁸ Οι πρώτες αυτές συστηματικές προσπάθειες να διακριθεί τό άπώτερο ανθρώπινο παρελθόν σέ χρονολογικές περιόδους με τή βοήθεια επιστημονικών πλέον κριτηρίων, κυρίως με τή βοήθεια παλαιοντολογικών και αρχαιολογικών εύρημάτων, συνδέονται με τά όνόματα του άγγλου ιστοριοδίφη Λάμπουκ (J. Lubbock) αλλά πρωτίστως του γάλλου φυσιοδίφη Λαρτέτ (E. Lartet) και του γάλλου γεωλόγου και παλαιοντολόγου Μορτιγιέ (G. de Mortillet).⁹ Παράλληλα με τίς εξελίξεις στήν προϊστορική αρχαιολογία και μέσα στό πνεύμα τής συζήτησης περί τής εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού παρατηρείται τήν ίδια περίοδο μία στροφή προς επιτόπιες έθνολογικές έρευνες σέ ομάδες με κοινωνικές και οικονομικές δομές πολύ διαφορετικές από αυτές που ήταν εξοικειωμένη ή ευρωπαϊκή και βορειο-αμερικάνικη κοινωνία τής περιόδου εκείνης. Μεσουρανούσης τής άποικιοκρατίας, έρευνητές όπως οι άγγλοι Σπένσερ (W. Spencer), Γκίλλεν (F. Gillen) και Χάντον (A. Haddon) ταξιδεύουν στήν Αυστραλία, ό άγγλος Μαλινόφσκι (B. Malinowski) για τά νησιά του Ειρηνικού, ό άμερικανός Μπόας (F. Boas) έπισκέπτεται τροφουσλλεκτικές ομάδες τής Αλάσκας και τής βορειο-δυτικής ακτής των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ ό άμερικανός Κούσιγκ (F. Cushing) θά περάσει χρόνια μελετώντας φυλές Ινδιάνων τής Αμε-

ρικής.¹⁰ Η συνάντηση του αρχαιολογικού προβληματισμού περί εξέλιξης τής ανθρώπινης κοινωνίας με τήν έθνολογική μαρτυρία του τέλους του 19ου αιώνα θά έχει άρνητικά άποτελέσματα στον τρόπο που ό επιστημονικός κόσμος αντιμετώπισε τήν πολιτισμική διαφορετικότητα, ενώ θά δώσει έρείσματα στους όπαδούς των εξελικτικών θεωριών με κύριους εκπροσώπους τούς άγγλους έρευνητές Ταίηλορ (E. Taylor) και Μόργκαν (L. Morgan) να διατυπώσουν τούς «νόμους» για τή νομοτελειική εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών από τήν αγριότητα και τήν βαρβαρότητα στον πολιτισμό. Η άποψη αυτή βρήκε ιδιαίτερα σύμφωνη τήν υπό άνοδο άστική τάξη των δυτικο-ευρωπαϊκών κρατών, ή όποία χρησιμοποίησε τά άποτελέσματα τής προϊστορίας για να ενισχύσει τήν άποψή της, ότι δηλαδή ή πρόοδος ήταν όχι μόνο αναπόφευκτη αλλά και ένδειξη πολιτισμού και ότι ή άλλαγή είναι χαρακτηριστικό τόσο του ιστορικού παρελθόντος όσο και του φυσικού νόμου.¹¹

Μέσα σέ αυτό τό κλίμα λοιπόν γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ή παλαιολιθική αρχαιολογία. Τό γεγονός ότι σέ συνδυασμό με τίς επιστήμες τής γεωλογίας και τής παλαιοντολογίας συνέβαλε στό να αλλάξει ό τρόπος με τον όποιον ό επιστημονικός κόσμος προσέγγιζε και έρμήνευε τή φύση, τής προσέδωσε σημαντική αίγλη και προσέλκυσε τό ένδιαφέρον τής κοινής γνώμης. Σέ αυτό ώστόσο βοήθησε και τό γεγονός ότι ή παλαιολιθική αρχαιολογία αναπτύχθηκε κυρίως στήν Άγγλία και τή Γαλλία, οι όποιες τό διάστημα εκείνο αποτελούσαν τό πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο τής Ευρώπης.

δίπλα σέ γεωργούς, κτηνοτρόφους και έμπόρους ή υπήρξαν οι ίδιοι φορείς πολλών και διαφορετικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Για τό λόγο αυτό, άπόλυτοι άναλογικοί συσχετισμοί μεταξύ του τρόπου ζωής των κυνηγών και τροφουσλλεκτών του άπώτερου και του πρόσφατου παρελθόντος θά πρέπει να αποφεύγονται. Kuhn, S. and Stiner, M. *The antiquity of hunter-gatherers*, στό C. Panter-Brick, R. H. Layton and P. Rowley-Conwy (έκδ.) *Hunter-gatherers. An interdisciplinary perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, σελ. 99-142.

5. Gamble, C. *The Palaeolithic settlements in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, σελ. 1-5. Βλ. επίσης André Leroi-Gourhan, *Τό έργο και ή όμιλία του ανθρώπου*, τόμ. Α', εισαγωγή-έλλην. μετάφραση: Άγγελος Έλεφάντης, MIET, 2000.

6. Trigger, B. *A history of the archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, σελ. 80-109.

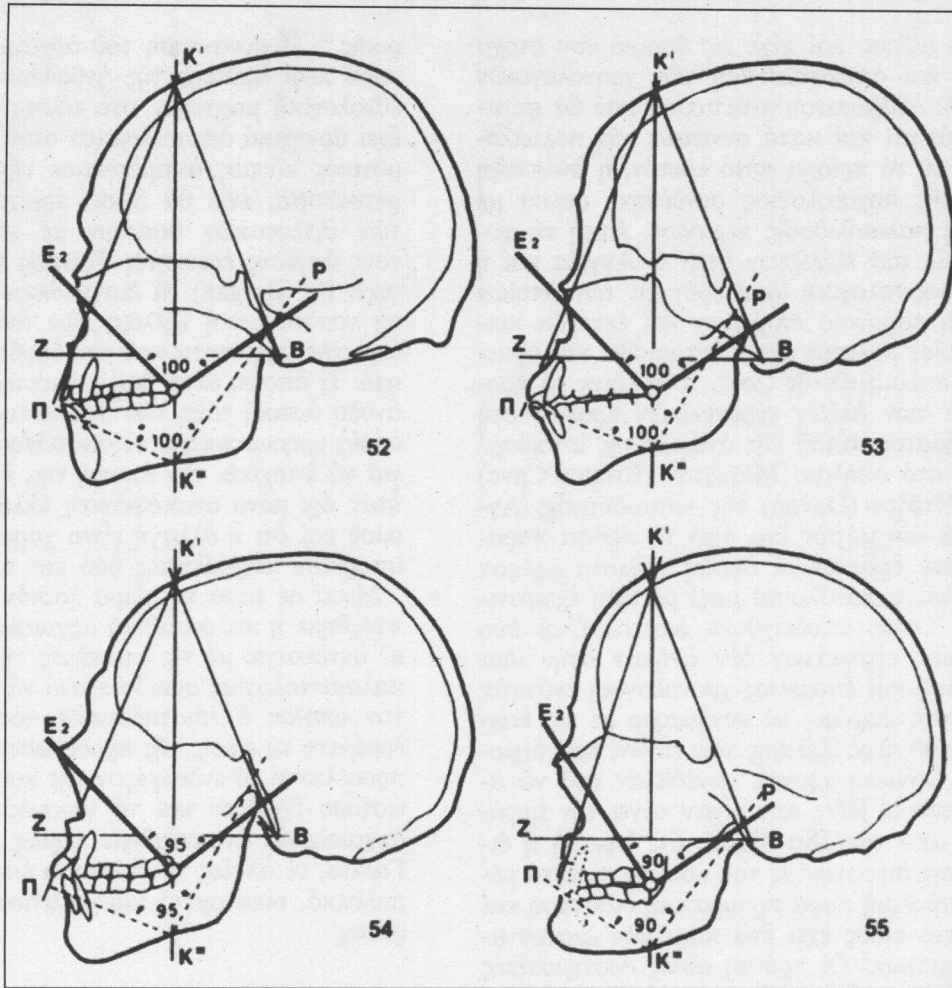
7. Trigger, B., ό.π., σελ. 87.

8. Gosden, C. *Anthropology and Archaeology. A changing relationship*. London and New York: Routledge, 1999, σελ. 28-32. Trigger, B., ό.π., σελ. 89.

9. Trigger, B., ό.π., σελ. 95.

10. Gosden, C., ό.π., 40-7.

11. Trigger, B., ό.π., σελ. 100, Gamble, C., ό.π., σελ. 4-5.

Σμίκρυνση τῶν ζυγωματικῶν γωνιῶν τοῦ Ἐμφρονος Ἀνθρώπου

Οἱ θεωρητικὲς ἀναζητήσεις τῆς παλαιολιθικῆς ἀρχαιολογίας κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα

Ἀπὸ τίς πρῶτες αὐτὲς προσπάθειες μέχρι τίς μέρες μας ἔχει μεσολαβήσει ἐνάμιση σχεδὸν αἰῶνας ἔρευνας, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ἔχει παραχθεῖ ἓνα πλούσιο ὑλικό ἀνθρωπολογικῶν καί πολιτισμικῶν δεδομένων γιά τούς θηρευτικούς καί τροφοσυλλεκτικούς πληθυσμούς τοῦ ἀπώτερου παρελθόντος.¹² Κομβικό στοιχεῖο ὡστόσο τῶν ἀναζητήσεων τῆς παλαιολιθικῆς ἀρχαιολογίας, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε ἄλλου κλάδου ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, δέν εἶναι τόσο ἡ συλλογή δεδομένων, ὅσο ἡ μεταγραφή τους σέ ἓνα θεωρητικό σύστημα τό ὁποῖο νά μπορεῖ νά μετατρέπει τήν ἀποσπασματική γνώση σέ ἐρμηνεία. Ἄν καί ἡ συζήτηση περί τῶν θεωρητικῶν ρευμάτων πού καθόρισαν τίς ἐπιλογές καί τή θεματολογία τῆς ἔρευνας γιά τό παλαιολιθικό παρελθόν εἶναι ἓνα κεφάλαιο πού ἀξίζει νά συζητηθεῖ πολύ

πιο διεξοδικά ἀπό ὅ,τι θά ἐπιχειρήσω νά κάνω ἐγώ ἐδῶ ἐντούτοις, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ὁ συγκεκριμένος κλάδος ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας ἔχει ἐπηρεαστεῖ πολὺ ἀπό τίς διακηρύξεις, τακτικές καί πρακτικές τῆς διαδικαστικῆς ἀρχαιολογίας (processual archaeology), ἡ ὁποία ὡς θεωρητικό ρεῦμα ξεκίνησε στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60 μέ σκοπό νά συζητηθεῖ τούς παράγοντες πού προκαλοῦν πολιτισμικές ἀλλαγές. Σύμφωνα μέ τόν Μπίνφορντ (L. Binford), τόν ἀμερικανό εἰσηγητή καί θεμελιωτή τοῦ ρεύματος αὐτοῦ, ἀλλαγές

12. Μία ἐμπεριστατωμένη παρουσίαση τῶν ἐξελίξεων τῆς παλαιολιθικῆς ἔρευνας παγκοσμίως μέ ιδιαίτερη ἔμφαση στοὺς ἀνθρωπολογικούς τύπους πού σχετίζονται μέ τή δημιουργία τῶν διαφόρων πολιτισμικῶν μορφωμάτων, ἀποτελεῖ τό βιβλίο τοῦ Klein, R. *The Human Career: Human Biological and Cultural Origins* (2nd edition). Chicago and London: The University of Chicago Press, 1999.

στό πολιτισμικό σῶμα ενός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ προκαλοῦνται ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες καί κυρίως ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τά μέλη τοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ ἀντιδρῶν στίς ὅποιες προκλήσεις γιά ἐπιβίωση προκύπτουν ἀπό τή σχέση τους μέ τό φυσικό περιβάλλον ἢ ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους μέ ἄλλα κοινωνικά σύνολα.¹³ Ἐπηρεασμένος ἀπό τή θεωρία τοῦ νεοεξελικτικισμοῦ, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορά χαρακτηρίζεται ἀπό ἕνα σημαντικό βαθμό κανονικότητας καί γι' αὐτό τό λόγο θεωροῦσε ὅτι ἡ συγκριτική μελέτη ἐθνολογικῶν καί ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν εἶναι δυνατόν νά δώσει ἀπαντήσεις σέ θέματα πού ἀφοροῦν τόν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνθρώπων στό παρελθόν. Αὐτό πού χρειάζεται εἶναι ἀπό τήν μία μεριά ἡ παρουσία ἀναλογικῶν σχέσεων ὡς πηγῆ ὑποθέσεων, καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ χρήση μίας σειρᾶς μεθοδολογικῶν διαδικασιῶν πού εἶναι γνωστές ὡς «θεωρία μέσης ἐμβέλειας» (middle-range theory),¹⁴ οἱ ὁποῖες μποροῦν νά λειτουργήσουν ὡς γέφυρα μεταξὺ τῶν γενικῶν θεωρητικῶν ἐρωτημάτων καί τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου.¹⁵ Ἡ ἀπτήρηση τῶν θεωριῶν τοῦ Μπίνφορντ στήν παλαιολιθική ἀρχαιολογία δέν ἐξηγεῖται μόνο στόν θετικιστικό τρόπο διεξαγωγῆς ἐρευνας πού πρότεινε καί στήν προσωπική του ἐντύπωση σέ ἀρχαιολογικά σύνολα τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀλλά πάνω ἀπό ὅλα στή συστηματική ἐνασχόλησή του μέ σύγχρονες τροφосуλλεκτικές κοινωνίες προκειμένου νά διατυπώσει μοντέλα γιά τή συμπεριφορά τῶν παλαιολιθικῶν πληθυσμῶν στό φυσικό περιβάλλον.¹⁶ Στόν ἀντίποδα τῆς «διαδικαστικῆς ἀρχαιολογίας» βρίσκεται ἕνα ἄλλο θεωρητικό ρεῦμα, αὐτό τῆς πολιτισμικῆς ιστορίας (cultural history), πού στήν περίπτωση τῆς παλαιολιθικῆς ἐρευνας ἐκπροσωπήθηκε κυρίως ἀπό τόν γάλλο ἀρχαιολόγο Μπόρντ (F. Bordes) σύμφωνα μέ τόν ὁποῖον οἱ αἰτίες πού προκαλοῦν πολιτισμικές ἀλλαγές εἶναι πρωτίστως ἱστορικές καί κοινωνικές.¹⁷ Ἄν καί ἡ προσέγγιση τῶν δύο παραπάνω θεωρητικῶν τάσεων περί τοῦ τρόπου πού συντελοῦνται οἱ πολιτισμικές ἀλλαγές εἶναι διαφορετική, τό κοινό τους σημείο βρίσκεται ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ προτεραιότητες τῆς ἐρευνας βρίσκονται ἐπικεντρωμένες στή μελέτη τῆς ἐπιβίωσης τῶν παλαιολιθικῶν ὁμάδων, τό ὁποῖο περιλαμβάνει ἀποκλειστικά θέματα πού σχετίζονται μέ τό πῶς ἐφοδιάζονταν τήν τροφή τους, κατασκεύαζαν τά ἐργαλεῖα τους καί ὀργάνωναν τά κατὰλύμματά τους. Στό ἐρώτημα κατά πόσο μπορεῖ νά ἐρευνηθεῖ ἡ κοινωνική διάσταση τῶν ἀνθρώπινων αὐτῶν ὁμάδων, ἡ παλαιολιθική ἐρευνα παρουσιάζεται συχνά ἀναποφάσιστη, ἐπικαλούμενη τήν ἀνεπάρκεια πειστικῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηριῶν. Γιά τό λόγο αὐτό, θεωρητικά ρεῦματα, ὅπως ἡ μετα-διαδικαστική ἀρχαιολογία (post-processual archaeology), πού ἀναπτύχθηκαν στή δεκαετία τοῦ '80 καί τά ὁποῖα ἐστιάζουν τό ἐνδιαφέρον τους στίς συμβολικές προεκτάσεις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου, φαίνεται νά ἔχουν ἀγγίξει πολύ λίγο τήν ἐρευνα τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου.¹⁸ Σύμφωνα

μέ τήν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, στό βαθμό πού αὐτό εἶναι ἐπιτρεπτό, τέτοια ἐρωτήματα μποροῦν νά τίθενται μόνο πρός τά τέλη τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου, συμβατικά θά λέγαμε μετά ἀπό τά 30.000 χρόνια ἀπό σήμερα, ὅταν πιά ἀρχίζουν καί πληθαίνουν τά παραδείγματα κοινωνικῆς ἐκφρασης πού προϋποθέτουν τήν ἀναγνώριση καί ἀποδοχή κωδικοποιημένης, συμβολικῆς σκέψης ἀπό τά μέλη μίας σειρᾶς κοινωνικῶν ὁμάδων.¹⁹ Ἡ ζωγραφική καί τά χαράγματα στά σπήλαια τῆς νότιας Γαλλίας καί τῆς βόρειας Ἰσπανίας μέ ἐξέχοντα παραδείγματα αὐτά τοῦ Λασκώ καί τῆς Ἄλταμυρα ἀντίστοιχα, ἡ εἰδωλοπλαστική, ἡ κοσμηματοποιία καί οἱ ταφές²⁰ ἀποτελοῦν ἀδιάφυστους μάρτυρες μίας ἐξελιγμένης κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἀκόμα καί σέ αὐτές τίς περιπτώσεις πάντως τά στοιχεῖα αὐτά

13. Binford, L. *Archaeology as anthropology*, *American Antiquity* τ. 28, 1962, σελ. 217-25.

14. Γιά τή μετάφραση τοῦ ὅρου δές Εὐστρατίου, Ν. *Ἐθνοαρχαιολογικές ἀναζητήσεις στά Πομακοχώρια τῆς Ροδόλης*, Ἐκδόσεις Βάνιας, 2002, σελ. 19.

15. Trigger, B., ὁ.π., σελ. 300-1.

16. Binford, L. *In pursuit of the past. Decoding the archaeological record*. Thames and Hudson, 1988.

17. Gamble, C., ὁ.π., 1999, σελ. 3.

18. Gamble, C., ὁ.π., σελ. 1-7. Δές ὅμως στό Hodder, I. *The Domestication of Europe*. Oxford: Blackwell, 1990,

σχετικά μέ τήν προσπάθεια νά ἀναλυθεῖ ὁ συμβολικός χαρακτήρας τῶν διαφορῶν ἐργαλειῶν τύπων τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς. Ὅπως προτείνεται στή μελέτη αὐτή, ἡ κατανόηση τῶν χειροτελέκων στίς κοινωνίες τῆς Κατώτερης Παλαιολιθικῆς προϋποθέτει τή διερεύνηση τοῦ λειτουργικοῦ τους χαρακτήρα, ἐάν δηλαδή πρόκειται γιά κοπτικά ἢ σκαπτικά ἐργαλεῖα, σέ συνδυασμό μέ τή συμβολική τους διάσταση, δηλαδή ὡς ἀντικείμενα πού ἐπιτυγχάνουν τή σύζευξη δύο διαφορετικῶν σφαιρῶν δραστηριότητας, αὐτῆς τοῦ πολιτισμικοῦ (κατασκευῆ τεχνέργου) μέ αὐτῆς τοῦ φυσικοῦ (θήραμα πού σκοτώνεται). Στό ἴδιο πνεῦμα, ἔχει προταθεῖ ὅτι ὁ συμμετρικός ὡς πρός τίς τρεῖς φυσικές διαστάσεις χαρακτήρας τῶν χειροτελέκων πού ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά ὡς χαρακτηριστικό τῆς παραγωγῆς ἐργαλείων στήν Κατώτερη Παλαιολιθική, ἔχει νά κάνει μέ τή χρήση τους ἀπό τοὺς ἄνδρες τῆς περιόδου αὐτῆς ὡς ἀντικείμενα ἔλξης τοῦ ἐρωτικοῦ τους συντρόφου. Kohn, M. and Mithen, S. *Handaxes: products of sexual selection? Antiquity*, τ. 73, 1999, σελ. 518-26. Βλ. ἐπίσης André Leroi-Gourhan, ὁ.π., τόμ. Β'.

19. Gamble, C., ὁ.π.

20. Ἐνα ἀπό τά μοναδικά παραδείγματα ταφικῶν πρακτικῶν στήν Ἀνώτερη Παλαιολιθική ἀποτελεῖ ἡ ταφή στό Σουγγίρ (Sungir) τῆς Ρωσίας γύρω στά 22.000 χρόνια ἀπό σήμερα. Πρόκειται γιά τήν ταφή δύο μικρῶν παιδιῶν καί δύο ἐνηλικῶν, πιθανῶς ἐνός ἄνδρα καί μίας γυναίκας. Οἱ ἐνήλικες ἦταν καλυμμένοι μέ περίπου 5.000 χάνδρες, οἱ ὁποῖες ἦταν πιθανότατα ραμμένες στά ροῦχα πού φοροῦσαν. Βάσει διαφορῶν πειραματισμῶν ἔχει ὑπολογισθεῖ ὅτι γιά τήν κατασκευῆ ὄλων αὐτῶν τῶν χανδρῶν θά πρέπει

δέν αξιολογήθηκαν πάντοτε στο πλαίσιο του παλαιολιθικού προβληματισμού, αλλά αντίθετα χρησιμοποιήθηκαν ως δεδομένα για να εξηγηθούν μελλοντικές εξελίξεις, δηλαδή ως κριτήρια για να διερευνηθούν οι ρίζες των σύνθετων κοινωνιών που διαμορφώθηκαν στις νεότερες φάσεις της προϊστορίας, όπως για παράδειγμα στη Νεολιθική Έποχή και την Έποχή του Χαλκού.²¹ Επιπλέον τό γεγονός ότι ή όποια μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης και συμβολικής σκέψης πού έχει καταγραφεί στο παλαιολιθικό ύλικό έχει σύμφωνα μέ τά αρχαιολογικά τεκμήρια καταχωρηθεί ως δημιουργήμα των άμεσων προγόνων μας, δηλαδή των ανατομικά σύγχρονων ανθρώπων (*Homo Sapiens sapiens*), προκαλεί πρόσθετη σύγχυση στην κατανόηση του τμήματος αυτού της ιστορίας, καθώς επιτείνει τό διαχωρισμό μεταξύ των «πολιτισμένων» Έμεις (ανατομικά σύγχρονοι άνθρωποι) και των «πρωτόγονων» οι Άλλοι (Νεάντερταλ και παλαιότεροι). Σέ αντίθεση μέ αυτή την κατεύθυνση ή σύγχρονη τάση της παλαιολιθικής αρχαιολογίας επιδιώκει νά ξανασκύψει πάνω στά παλαιά αλλά και νέα αρχαιολογικά δεδομένα και μέ ένα νέο πνεύμα πλέον νά αποκωδικοποιήσει τίς πληροφορίες εκείνες πού θά άποδείξουν τήν παρουσία ένσυνείδητης επικοινωνίας, συνοχής, και άλληλοεπίδρασης μεταξύ των μελών μίας κοινωνικής ομάδας άνεξάρτητα εάν αυτή τοποθετείται χρονολογικά στην Κατώτερη, Μέση ή Άνώτερη Παλαιολιθική.²² Στην προσπάθειά της αυτή ή παλαιολιθική αρχαιολογία συχνά ξαναεπεξεργάζεται παλαιότερα θεωρητικά κείμενα, όπως αυτά του γάλλου προϊστορικού αρχαιολόγου Λερούα-Γκουράν (A. Leroi-Gourhan), τά όποία άν και διατυπώθηκαν σέ περιόδους πού κανένας από τούς παραπάνω προβληματισμούς δέν είχαν κάνει ακόμα τήν εμφάνισή τους, πραγματεύονται ακριβώς τό πώς καθημερινές πράξεις επιβίωσης, όπως για παράδειγμα ή παραγωγή έργαλειών, μπορούν νά αποτελούν παράλληλα πράξεις μέ κοινωνικό περιεχόμενο, πράξεις κατά τίς όποιες μεταβιβάζεται γνώση, συζητιούνται επιλογές και μεταφέρουν προσωπικά χαρακτηριστικά.²³ Μία άλλη τάση τελείως διαφορετική μέ τήν παραπάνω αλλά πάντως ένδεικτική της ανάγκης νά πνεύσει νέος άνεμος στην έρμηνευτική διαδικασία της παλαιολιθικής αρχαιολογίας αποτελεί ή πεποίθηση ότι θά πρέπει ή συγκεκριμένη έπιστήμη νά έγκαταλείψει τήν άνδροκεντρική προοπτική πού της έχουν επιβάλλει γενικευμένες κοινωνικές προκαταλήψεις, μεμονωμένες έθνολογικές παρατηρήσεις και δεδομένα από άλλες ιστορικές κοινωνίες, προοπτική ή όποία εξακολουθεί νά άποδίδει στερεότυπες σχέσεις για τό ρόλο και τήν κοινωνική θέση των δύο φύλων στις τροφосуλλεκτικές ομάδες.²⁴

Η έρευνα για τήν παλαιολιθική περίοδο στην Ελλάδα

Ένδιαφέρον για τό παλαιολιθικό παρελθόν της Ελλά-

δας έκδηλώθηκε σχεδόν παράλληλα μέ τή δυτική Ευρώπη από ξένους ώστόσο αρχαιολόγους²⁵ οι όποιοι προσπάθησαν νά ταξινομήσουν και νά μελετήσουν παλαιολιθικά έργαλεια πού συναντούσαν στις περιηγήσεις τους στή χώρα ή σέ ιδιωτικές συλλογές. Έδώ βοήθησε ή έμπειρία πού είχαν άποκτήσει χάρη στην ένάσχολησή τους μέ αντίστοιχα εύρηματα από άλλες περιοχές της Ευρώπης. Παρόλο τό ένδιαφέρον ώστόσο, οι πρώτες συστηματικές έρευνες στην Ελλάδα δέν θά πραγματοποιηθούν παρά μόλις στά χρόνια του μεσοπολέμου μέ πρωτοβουλία του αυστριακού σπηλαιολόγου Άνταλμπερτ Μάρκοβιτς (A. Markovits) και των Έλλήνων συνεργατών του, οι όποιοι διενήργησαν άνασκαφές σέ σπήλαια της Άττικής (σπήλαιο Ζαΐμη στά Μέγαρο) και της ανατολικής Πελοποννήσου (σπήλαιο Ουλμπριχ (Ulbrich) στην Αργολίδα). Τά σπήλαια αυτά έδωσαν πολλές και σημαντικές πληροφορίες για τή συγκεκριμένη περίοδο ώστόσο τά άποτελέσματα άγνοήθηκαν και μέχρι και σήμερα παραμένουν αρχαιολογικά άνεκμετάλλευτα. Για όλα τά έπόμενα χρόνια και μέχρι περίπου τό τέλος της δεκαετίας του '80 ή όποια έρευνα για τήν παλαιολιθική περίοδο στην Ελλάδα έκπονούταν σχεδόν αποκλειστικά από ξένες αρχαιολογικές άποστολές.²⁶ Έξαιρεση αποτέλεσαν οι περιπτώσεις των έλλήνων αρχαιολόγων Δ. Θεοχάρη στή Θεσσαλία και των Σ. Δάκαρη και Α. Σαρδίνα στον Ήπει-

νά χρειάστηκαν γύρω στις 3.000 ώρες. Η ταφή αυτή μαρτυρά τήν ύπαρξη κάποιας μορφής κοινωνικής διαφοροποίησης, ή όποια δικαιολογούσε τήν έπιμελημένη φροντίδα των νεκρών, μέρος της όποίας ήταν και ή έντατική παραγωγή κτερισμάτων. R. Klein, ό.π., σελ. 545-553.

21. Conkey, M. *Style and information in cultural evolution: toward a predictive model for the Palaeolithic* στο C.L. Redman et. al. (έκδ.) *Social anthropology*. New York: Academic Press, 1978, σελ. 61-85.

22. Gamble, C., ό.π.

23. Gamble, C., ό.π. 81-4, 217, 338. A. Leroi-Gourhan, ό.π., τόμ. Β', «Η μνήμη και οι ρυθμοί».

24. Conkey, M. and Spector, J. *Archaeology and the study of gender*, στο Hays-Gilpin, K. (έκδ.) *Reader in gender archaeology*. London: Routledge, 1998, σελ. 11-45.

25. Η παλαιότερη άναφορά σέ παλαιολιθικά έργαλεια από τήν Ελλάδα γίνεται από τόν γάλλο αρχαιολόγο Φρανσουά Λένορμαν (Francois Lenorman) στά 1867 στο περιοδικό *Revue Archéologique* (δες επίσης Κουρτέση-Φιλίππκη, Γ. *Η διερεύνηση της Παλαιολιθικής έποχής στην Ελλάδα, Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 59, 1996, σελ. 8).

26. Κατά τό διάστημα αυτό, ή παλαιολιθική έρευνα στην Ελλάδα συγκέντρωσε σημαντικές φυσιογνωμίες αρχαιολόγων, όπως οι γάλλοι J. Chavaillon και A. Leroi-Gourhan, ό γερμανός V. Milojcic, οι Βρετανοί E. Higgs και G. Bailey και οι άμερικανοί T. Jacobsen και M. Jameson, ό καθένας από τούς όποιους μαζί μέ τούς συνεργάτες του έπικεντρώθηκαν σέ διαφορετικές περιοχές της χώρας. Κουρτέση-Φιλίππκη, Γ., ό.π., σελ. 6-31.

ρο και τὰ νησιά του Ίονιου αντίστοιχα, οι οποίοι κατά τη δεκαετία του '60 περιέλαβαν με ενδιαφέρον τις όποιες ανακαλύψεις αφορούσαν το κομμάτι αυτό της προϊστορίας, παρόλο που τὰ έρευνητικά προγράμματα από τὰ όποια προέκυψαν δέν είχαν ως αποκλειστικό στόχο τή διερεύνηση της περιόδου αυτής.²⁷ Από τότε μέχρι σήμερα, ή παλαιολιθική έρευνα στην Ελλάδα έχει έπεκταθει σε όλες τις περιοχές της χώρας²⁸ και συνεχίζεται με χαμηλούς αλλά σταθερούς ρυθμούς είτε από έλληνες αρχαιολόγους σε άμιγώς ελληνικά προγράμματα είτε σε συνεργασία με ξένες αποστολές. Τό πρώτο διεθνές συνέδριο για τήν παλαιολιθική έρευνα στην Ελλάδα και τις περιόικες χώρες της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας, που έγινε τό Σεπτέμβριο του 1994 στα Ίωάννινα,²⁹ δημοσιοποίησε τήν έκταση των σχετικών ερευνών που έκπονούνταν μέχρι τή στιγμή εκείνη στη συγκεκριμένη περιοχή, μερικές από τις όποιες βρίσκονταν σε εξέλιξη για δεκαετίες, και παράλληλα προέβαλε τόν έντονο διεπιστημονικό χαρακτήρα της παλαιολιθικής έρευνας.³⁰ Παρόλο που τό στοιχείο αυτό δέν αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης έρευνας ωστόσο ή έπιλογή του έν λόγω συνεδρίου νά συζητήσει τό συγκεκριμένο παρελθόν της Ελλάδας εντάσσοντάς το στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου, αποτελεί ένδειξη της πεποίθησης της συγκεκριμένης ερευνητικής κατεύθυνσης ότι οι πληροφορίες που προκύπτουν από τοπικές έρευνες μπορούν καλύτερα νά εκτιμηθούν εάν ειδωθούν μέσα από τό πρίσμα γενικότερων προβληματισμών σχετικών με μεγάλες γεωγραφικές ένότητες. Η προοπτική της μεγάλης γεωγραφικής κλίμακας —ή μελέτη αυτού του κομματιού της ανθρώπινης ιστορίας σε μεγάλες χρονολογικές κλίμακες είναι σχεδόν αυθύπαρκτο χαρακτηριστικό της— είναι στενά συνδεδεμένη με τήν έρευνα της παλαιολιθικής περιόδου, όχι μόνο διότι οι πληροφορίες είναι λιγοστές και διάσπαρτες και έπομένως όποιαδήποτε συμπεράσματα βασισμένα σε τοπικά δεδομένα έχουν περιορισμένη συνθετική δυνατότητα, αλλά κυρίως διότι λόγω του νομαδικού χαρακτήρα των παλαιολιθικών πληθυσμών, όρισμένες έπιλογές και κινήσεις τους περιλαμβάνουν γεωγραφικές ένότητες που εκτείνονται πέρα από τὰ όρια των σύγχρονων κρατών και λόγω αυτού του χαρακτηριστικού τους ή αποδικοποίηση των προθέσεων τους θά πρέπει νά διαγράψει τήν ίδια πορεία.³¹ Μέσα σε αυτούς τους άξονες λοιπόν, ή έρευνα για τήν παλαιολιθική περίοδο στην Ελλάδα φαίνεται ότι κινείται προς δύο κατευθύνσεις. Από τή μία άποσκοπεί στο νά διαμορφώσει τὰ πολιτισμικά χαρακτηριστικά που άναπτύχθηκαν εντός της σημερινής ελληνικής επικράτειας, ερευνώντας τους παράγοντες που όδήγησαν ώστε αυτά τὰ χαρακτηριστικά νά αποκλίνουν ή νά συγκλίνουν με αυτά που διαμορφώθηκαν σε άλλες γειτονικές περιοχές της Ευρώπης και της Έγγυς Ανατολής, και από τήν άλλη νά συστηματοποιήσει τήν παραγωγή δεδομένων προκειμένου νά προχωρήσει στην άπαρτίωση ενός

27. Dakaris, S.I., Higgs, E.S., and C. Vita-Finzi. *The Climate, Environment and Industries of Stone Age, Greece. Part I. Proceedings of the Prehistoric Society*, τ. 32, 1964, σελ. 199-204.

28. Μία καλή εικόνα της έκτασης των παλαιολιθικών ερευνών στην Ελλάδα μέχρι τό 1996, δίνεται, στο περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 59, 1996.

29. Τά παρακτικά του συνεδρίου έχουν δημοσιευθεί στο *The Palaeolithic archaeology of Greece and adjacent areas. Proceedings of the ICOPAG Conference, Ioannina, September 1994*, G. Bailey, E. Adam, E. Panagopoulou, C. Perles and K. Zachos (έκδ.). London: British School at Athens, Studies 3.

30. Παλαιολιθικές άνασκαφές που έκπονήθηκαν τά τελευταία τριάντα χρόνια από ξένες αρχαιολογικές σχολές και πανεπιστήμια στην Ελλάδα, για παράδειγμα στο σπήλαιο του Φράγγχι στην Α. Πελοπόννησο (Jacobsen, T. *Excavations at Franchthi Cave, Greece*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, έννεά τόμοι με σειρά δημοσίευσης από τό 1987 έως τό 1991) και στη βραχοσπηλιά του Κλειδιού στην Β. Ήπειρο (Bailey, G. (έκδ.) *Klithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in northwest Greece*. τόμοι 1 και 2. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological, 1997) μετέφεραν στην έρευνα για τήν παλαιολιθική περίοδο στην Ελλάδα τό πνεύμα της διεπιστημονικής συνεργασίας. Τώρα πιά δέν έννοείται έρευνα στην όποια δέν συμμετέχουν έπιστήμονες από διάφορα πεδία, κυρίως από τή γεωλογία και τους προσήκοντες σε αυτήν περιβαλλοντικούς κλάδους (π.χ. ίζηματολογία και μικρομορφολογία), τήν ανθρωπολογία και άνάλυση γύρης, τήν παλαιοντολογία, παλαιοανθρωπολογία, τή ζωοαρχαιολογία και άλλα. Όπως έχει ύποστηριχθεί, ή μελέτη των διαφόρων περιβαλλοντικών συνθηκών, που επικρατούσαν σε μία συγκεκριμένη περίοδο, δέν έπιτρέπει μόνο τήν καλύτερη κατανόσή τους, αλλά ούσιαστικά άποτελεί μέρος της έκβασης των όποιων αρχαιολογικών συμπερασμάτων καθώς ή παλαιογεωγραφική εξέλιξη μιας παλαιολιθικής συγκέντρωσης ύλικοι είναι αυτή που πολλές φορές έπηρεάζει τή διατήρηση ή όχι πολιτισμικών στοιχείων (Παναγοπούλου, Ε., Κοτζαμποπούλου, Ε., Καρκάνας, Τ. *Γεωαρχαιολογική έρευνα στην Αλόνησο: νέα στοιχεία για τήν Παλαιολιθική και τή Μεσολιθική στον Αίγαιακό χώρο*, στο Α. Σάμψων (έκδ.) *Αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες*. Δήμος Αλονήσου, 2001, σελ. 121-51). Παράδειγματα σύγχρονων ελληνικών παλαιολιθικών άνασκαφών στο ίδιο πνεύμα είναι αυτά που διεξάγονται στο σπήλαιο της Θεόπετρας στην Θεσσαλία, της Μποίλας στην Ήπειρο και στην Κλεισούρα στην Πελοπόννησο (για πίο πολλές πληροφορίες, δες *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 60, 1996, όπου γίνεται έκτενης άναφορά σε όλα τὰ υπό εξέλιξη μέχρι τή χρονιά εκείνη παλαιολιθικά έρευνητικά προγράμματα στην Ελλάδα).

31. Για παράδειγμα, ένα ερώτημα που άπασχολεί τήν παλαιολιθική έρευνα είναι πότε και κυρίως πώς φτάνει ό άνατομικά σύγχρονος άνθρωπος στην Ευρώπη με τήν έλευση του όποιου αρχίζει συμβατικά ή Άνώτερη Παλαιολιθική περίοδος (γύρω στα 40.000 χρόνια από σήμερα) και τερματίζεται ή παρουσία των Νεάντερταλ (*Homo sapiens neanderthalensis*) πληθυσμών της Μέσης Παλαιολιθικής. Η έρευνα έχει δείξει ότι ή διερεύνηση του ερωτήματος αυ-

συστήματος αναφορᾶς, μέσα στο οποίο τὰ ἑλληνικά δεδομένα θὰ συνδυάζονται μέ τὰ διεθνή γιά τήν καλύτερη κατανόηση τοῦ παλαιολιθικοῦ παρελθόντος.³²

Ἀπό τή μέχρι στιγμῆς συζήτηση φαίνεται ὅτι ἡ παλαιολιθική ἔρευνα στήν Ἑλλάδα ἔχει ἤδη διαγράψει κάποια πορεία καί ὅτι βρίσκεται συγχρονισμένη μέ τίς ἀντίστοιχες διεθνείς ἐπιστημονικές ἀναζητήσεις, ὡστόσο θὰ ἦταν παραπλανητικό νά θεωρήσουμε ὅτι ἔχει ἐξίσου κερδίσει τό ἐνδιαφέρον καί τήν ἀποδοχή τοῦ κοινού καί γιατί ὄχι τήν ἠθική καί ἐπομένως οικονομική ὑποστήριξη τῆς πολιτείας, ὅπως ἔχει συμβεῖ μέ ἄλλους τομείς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας. Τό ὅτι πολύ λίγα ἀπό τὰ παραπάνω συμβαίνουν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἡ ἔρευνα τῆς παλαιολιθικῆς περιόδου στήν πραγματικότητα νά ὑπάρχει καί νά δρᾷ περιθωριακά στό ἀρχαιολογικό τοπίο τῆς χώρας. Ἡ ἐκτίμηση αὐτή θὰ μπορούσε νά ἀποτελεῖ προσωπική μεμπμοιρία, ὡστόσο τό γεγονός ὅτι σέ πανεπιστημιακό επίπεδο γιά παράδειγμα ἡ παλαιολιθική ἀρχαιολογία ἀποτελεῖ τό μοναδικό γνωστικό ἀντικείμενο τῆς προϊστορίας ἡ διδασκαλία τοῦ ὁποίου δέν ἔχει ἀκόμα συστηματοποιηθεῖ ἡ ἀκόμα χειρότερα δέν διδάσκεται καθόλου,³³ εἶναι ἐνδεικτικό τῆς μῆ ἀποδοχῆς τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπινου παρελθόντος ὡς ἰσάξιο μέ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα. Ἐξίσου ἐνδεικτικό στοιχεῖο τῆς ἐπιλεκτικῆς χρήσης καί ἀντιμετώπισης τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ καί τό γεγονός ὅτι σέ ὁλόκληρη τή χώρα ὑπάρχει μόνο ἕνας φορέας, ἡ Ἐφορεία Παλαιοανθρωπολογίας καί Σπηλαιολογίας, πού συγκεντρώνει τό πῶ ἐξειδικευμένο προσωπικό ἀναφορικά μέ αὐτή τήν περίοδο, ἐνῶ ἡ Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία μέ τοπικές Ἐφορεῖες σχεδόν σέ κάθε νομό, στερεῖται τέτοιου εἶδους προσωπικοῦ μέ ἀποτέλεσμα, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ ἄλλοι,³⁴ πολλές παλαιολιθικές θέσεις νά μὴν ἀναγνωρίζονται κατά τή διάρκεια σωστικῶν ἀνασκαφῶν καί κατά συνέπεια νά καταστρέφονται.

Ἐάν θέλαμε τώρα νά ἐξετάσουμε τούς ἱστορικούς παράγοντες γιά τήν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος ὡς πρός τό παλαιολιθικό παρελθόν στήν Ἑλλάδα, θὰ βλέπαμε ὅτι δέν εἶναι ἄμοιρη τῆς γενικότερης πορείας πού ἀκολούθησε ἡ προϊστορική ἔρευνα. Ἄν καί ὅπως ἀναφέρθηκε πῶ πάνω, ἡ ἔρευνα γιά τό προϊστορικό παρελθόν τοῦ ἀνθρώπου ξεκίνησε ἐλπιδοφόρα καί σχεδόν παράλληλα μέ τίς ἀντίστοιχες κινήσεις στή δυτική Εὐρώπη, οἱ ἱστορικές συγκυρίες πού ἐπικράτησαν στό ἑλληνικό κράτος κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα δέν ὑπῆρξαν εὐνοϊκές γιά νά καρποφορήσει τέτοιο ἐνδιαφέρον. Ἡ προϊστορική ὅπως καί ἡ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία ἀλλά καί ἡ ἱστορία καί ἡ λαογραφία δέν μπόρεσαν λόγω τῆς φύσης τοῦ ἀντικειμένου τους νά ἀναμετρηθοῦν μέ τήν κλασική ἀρχαιολογία, ἡ ὁποία παρήχε στό νεοσύστατο ἑλληνικό κράτος ἀκριβῶς τὰ ἐρεῖσματα ἐκεῖνα πού χρειαζόταν προκειμένου νά ἀναδειχθεῖ ὡς ἄμεσος συνεχιστής τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ παρελθόντος καί μέσῳ αὐτοῦ νά κερδίσει τήν ἀναγνώριση πού ἐπεδίωκε ἀνάμεσα στά ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκά

κράτη.³⁵ Μοναδική ἐξαιρεση στό κλίμα αὐτό ἀπέτελεσαν οἱ ἀνασκαφές πού διενεργήθηκαν πρός τὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰῶνα σέ διάφορους κρητομυκηναϊκοὺς οἰκισμούς στήν Κρήτη, τήν Πελοπόννησο καί τή Μικρά Ἀσία, μέ τίς ὁποῖες συνέδη τό ἐξῆς παράδοξο. Ἄν καί οἱ ἀνασκαφές αὐτές ἔφεραν στό φῶς πολιτισμούς μέ καθαρά προϊστορικές ἀναφορές, τό γεγονός ὅτι αὐτοὶ ἦταν γνωστοί ἀπό τὰ Ὀμηρικά ἔπη, ὅπως γιά παράδειγμα οἱ Μυκῆνες καί ἡ Τίρυνθα, ὅπως ἐπίσης ὅτι εἶχαν πολλοὺς καί μοναδικούς θησαυροὺς νά ἐπιδείξουν, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα οἱ ἀποκαλύψεις αὐτές νά διαχωρισθοῦν ἀπό τήν ὑπόλοιπη προϊστορία καί νά χαρακτηρισθοῦν κομμάτι τῆς πρωτοϊστορίας καί προστάδιο τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ.³⁶ Σέ σύγκριση μέ αὐτούς τούς ἀρχαιολογικούς χώρους καί τὰ εὐρήματά τους, ἡ παλαιολιθική ἔρευνα στήν Ἑλλάδα ἔχει νά ἐπιδείξει μόνο σπήλαια καί ἐργαλεῖα φτιαγμένα ἀπό πέ-

τοῦ στηρίζεται σέ δεδομένα ἀπό τήν Ἀφρική, τήν Ἑγγύς Ἀνατολή καί τήν Εὐρώπη (Zilhao, J., d' Errico, F. *The Chronology and taphonomy of the earliest Aurignacian and its implication for the understanding of Neandertal extinction*, *Journal of World Prehistory*, vol. 13 (1), 1999, σελ. 1-68. Davies, W., *A very model of a modern human industry: new perspectives on the origins and spread of the Aurignacian in Europe*, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 2001, σελ. 195-217).

32. Παναγοπούλου, Ε. Ἡ συμβολή τῶν ἑλληνικῶν δεδομένων στήν παγκόσμια Παλαιολιθική ἔρευνα, *Ἀρχαιολογία καί Τέχνη*, τ. 61, 1996, σελ. 43-45.

33. Ἀπό τὰ ἕξι πανεπιστημιακά τμήματα ἀρχαιολογίας στήν Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ τμήματος Μεσογειακῶν Σπουδῶν τοῦ πανεπιστημίου τῆς Αἰγαίου, μόνο αὐτά τῶν Ἰωαννίνων, Κρήτης καί Θεσσαλίας συμπεριελάβαν στό ὁδηγὸ σπουδῶν τούς μαθήματα παλαιολιθικῆς ἀρχαιολογίας καί αὐτό μόνις τὰ τελευταῖα τρία ἡ τέσσερα χρόνια. Ἐνδεικτικό τῆς συζήτησης αὐτῆς εἶναι ἐπίσης τό γεγονός ὅτι τό νέο τμήμα ἀρχαιολογίας καί διαχείρισης πολιτισμικῶν ἀγαθῶν πού ἄρχισε νά λειτουργεῖ ἀπό τό τρέχον ἀκαδημαϊκὸ ἔτος στήν Καλαμάτα, δέν διαφοροποιήθηκε σέ τίποτα ὡς πρός τὰ παραπάνω ἀπό τὰ ὑπόλοιπα «παλαιά» πανεπιστήμια.

34. Ντάρλας, Α. Ἡ Παλαιολιθική Ἀρχαιολογία στήν Ἑλλάδα. *Ἀρχαιολογία καί Τέχνες*, τ. 59, σελ. 50-53. Αὐτό βέβαια εἶναι ἕνα φυσικό ἐπακόλουθο τῆ στιγμῆ πού στίς ἐξετάσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἡ ἐξεταστέα ὕλη καλύπτει τήν περίοδο ἀπό τήν 3 χιλιετία μέχρι τόν 3 αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ, ἀφήνοντας ἀπ' ἔξω τήν παλαιολιθική καί νεολιθική περίοδο.

35. Kotsakis, K. *The powerful past: Theoretical trends in Greek archaeology* στό I. Hodder (ἐκδ.) *Archaeological theory in Europe. The last three decades*. London and New York: Routledge, 1991, σελ. 67. Κυριακίδου-Νέστορος, Α. Ἡ θεωρία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς Παιδείας, 1978, σελ. 44-6.

36. Θεοχάρης, ὀ.π., σελ. 16-17.

τρα καὶ κόκκαλο καὶ βέβαια σέ καμία περίπτωση εὐρήματα ὅπως γιὰ παράδειγμα οἱ βραχογραφίες καὶ τὰ χαράγματα τῶν σπηλαίων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας ἢ τὰ σπάνια ἀνθρωπολογικά κατάλοιπα πού ἔχουν ἀνακαλυφθεῖ στήν Ἀφρική, Ἀσία καὶ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.³⁷ Ἡ ἀνακάλυψη τέτοιων εὐρημάτων θά μπορούσε πιθανῶς νά προσελκύσει τό τοπικό καὶ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον καὶ ἔστω στή βάση τοῦ μοναδικοῦ εὐρήματος νά πυροδοτήσῃ συστηματικότερες μελέτες, καὶ μέσω αὐτῶν νά ἐπιτευχθεῖ κάποια ἀντιστροφή τοῦ κλίματος ἀδιαφορίας πού ἐπικρατεῖ γιὰ τό παλαιολιθικό παρελθόν μας. Αὐτό πού ἀδυνατοῦμε ἴσως νά καταλάβουμε εἶναι ὅτι ἡ παλαιολιθική περίοδος δέν εἶναι τό κομμάτι ἐκεῖνο τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ὅπου ταλαίπωροι ἀνθρωπίδες περιπλανιόνταν στό χῶρο προκειμένου νά βροῦν κάποιο ἶχνος τροφῆς, ὅπως ἔχει ἐπανειλημμένα ἀναπαρασταθεῖ στήν τέχνη τῶν προηγούμενων αἰώνων³⁸ καὶ ἴσως στίς συνειδήσεις τῶν περισσότερων ἀπό ἐμᾶς. Ἀντίθετα ἦταν μία ἱστορική περίοδος ὅπου τό ἀνθρώπινο εἶδος μέσα ἀπό τὰ ἑκατοντάδες χιλιάδες χρόνια πού μεσολάβησαν καὶ τοὺς διάφορους ἀνθρωπολογικούς τύπους πού παρουσιάστηκαν, ἀπέκτησε τὴ βιολογική, ψυχολογική καὶ κοινωνική πολυπλοκότητα πού ἀναγορίζουμε σήμερα στίς δικές μας κοινωνίες. Αὐτὴ εἶναι ἡ κληρονομιά καὶ ἡ ὁμορφιά τοῦ παλαιολιθικοῦ μας παρελθόντος: μιά εὐκαιρία νά ἀναλογιστοῦμε πόσο σύνθετη ὑπῆρξε ἡ διαδικασία δημιουργίας ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς συνείδησης, ιδιότητες πάνω στίς ὁποῖες στηρίχθηκαν ἀλλὰ καὶ ἀνέπτυξαν περαιτέρω οἱ μετέπειτα πολιτισμοί.

Ἐνας ἀκόμα λόγος γιὰ τὴ μικρὴ ἔκταση σέ σχέση μέ ἄλλες: τό βιβλίο ἱστορίας τῆς Α΄ Γυμνασίου μέ τίτλο *Ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων χρόνων ὡς τό 30 π.Χ.*, ἀναφέρεται στήν παλαιολιθική καὶ νεολιθική περίοδο σέ 6 σελίδες (κυρίως εἰκονογράφηση καὶ μέ ἀπλοϊκά καὶ ἔλλιπῆ στοιχεῖα), ὅταν ἡ ὑπόλοιπη ἱστορία καταλαμβάνει 300 σελίδες.

Ὁ Δ. Θεοχάρης (ἓνας ἀπο τοὺς σημαντικότερους προϊστορικούς ἀρχαιολόγους), ὑποστήριξε στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80 γιὰ τό σύνολο τῆς Προϊστορίας (ἀλλὰ τὰ λόγια τοῦ ὁποῖου θά μπορούσαν κάλλιστα νά ἀφοροῦν μόνο τὴν παλαιολιθική περίοδο)³⁹ ὅτι: «Ἡ Ἱστορία δέν ἀντικαθιστᾶ τὴν Προϊστορία, τὴ διαδέχεται. Ἡ ἀνθρώπινη μνήμη εἶναι πολὺ παλαιότερη ἀπὸ τὴ γραφή, καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ ν' ἀρχίσει μέ τὸν κατάλογο βασιλέων, ἐπειδὴ αὐτός εἶναι τό πρῶτο γραπτό ἀπομνημόνευμα. Ἀνθρώπινη δράση—καὶ μάλιστα πολυσήμαντη— ὑπάρχει καὶ τεκμηριώνεται ἔμμεσα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ λεγόμενη ἱστορική περίοδο. Καὶ τό γεγονός αὐτό δέν μπορεῖ νά τό ἀγνοήσει σήμερα ἡ Ἱστορία—ἐάν μέ τὸν ὄρο αὐτόν ἐννοοῦμε καὶ τὴν ἱστορία τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης».

37. Bailey, G. *Klithi rockshelter in its regional context. Annuals of the British School at Athens*, 1992, σελ. 1-2.

38. Moser, S. *Ancestral Images. The Iconography of human origins*. Sutton Publishing, 1998.

39. Δ. Θεοχάρης, ὁ.π., σελ. 12.

ΣΥΜΠΟΣΙΟ: ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ - ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

του Θανάση Τζαβάρα

Ο Άνδρέας Παπανικολάου (Καθηγητής και Διευθυντής του τμήματος Κλινικών Νευροεπιστημών, Κέντρο Έπιστημών Υγείας του Χιούστον, Παν/μιο του Τέξας) έθεσε το ερώτημα για το πόσο προφανή έχουν καταστήσει οι νευροεπιστήμες, στις μέρες μας, τη σχέση του εγκεφάλου με τη συνείδηση. Δεκατρείς επιστήμονες διαφόρων πεδίων απάντησαν στο ερώτημα και οι απόψεις τους είναι αναρτημένες στην ιστοσελίδα www.uth.tmc.edu/clinicalneur/symposium. Στο Ξυλόκαστρο, στις 11-12.7.03, το «ηλεκτρονικό» συμπόσιο έγινε αληθινό, με περισσότερες συμμετοχές συζητητών και παρατηρητών. (Ο τέως έτοιμοθάνατος Θανάσης Τζαβάρας δεν ήταν απλώς εκεί. Μετά το κυρίως πρόγραμμα των συζητήσεων, ήταν ο ηγέτης στο κέφι με τα ανέκδοτα, τα πειράγματα και τις επινοήσεις του).

Οι απόψεις που γράφτηκαν και ακούστηκαν ήταν πολλές και διαφορετικές. Δεν θα προσπαθήσουμε να τις συνοψίσουμε γιατί πιστεύουμε πως δεν θα ήταν δυνατό να αποφυγούμε στρεβλώσεις, απλοποιήσεις ή μεταθέσεις του κέντρου βάρους. Άντ' αυτού, θα δώσουμε το λόγο στους συνδαιτημόνες, παραθέτοντας τις περιλήψεις που οι ίδιοι έγραψαν μετά από παράκλησή μας, ειδικά για το Scientific American. Μόνο η περίληψη των απόψεων του Κώστα Κριμπά, που δεν μπόρεσε για αντικειμενικούς λόγους να παρευρεθεί στο ζωντανό συμπόσιο, δεν έχει γίνει από τον ίδιο αλλά από εμάς, με βάση τα γραπτά κείμενά του. Η σειρά παράθεσης των περιλήψεων είναι η ίδια με τη σειρά που εμφανίζονται οι απόψεις τους στην προαναγραφόμενη ιστοσελίδα.

Ο Άνδρέας Παπανικολάου μας έγραψε σε σχέση με το αρχικό του ερώτημα:

«Ο πληροφορημένος πολίτης του 21ου αιώνα για των μέν θεολόγων τό άλάθητο πάντα άμφιβάλλει για των δέ νευροεπιστημόνων σπανίως. Όσο για τους νευροεπιστήμονες, στην πλειοψηφία τους, με την άφέλεια (ή και την οίηση) των άπολύτως πεπεισμένων προτείνουν ως επιστημονικό πόρισμα ότι ο εγκεφαλος παράγει συνείδηση - μία πρόταση με προφανώς τεράστιες επιπτώσεις. Αναρωτήθηκα λοιπόν αν όντως έχουμε, έμεις οι νευροεπιστήμονες τά άπαιτούμενα άποδεικτι-

κά στοιχεία τά όποια θά έπειθαν τον όποιο καλοπροαίρετο άνθρωπο που δεν συμμερίζεται την πεποίθησή μας -τόν Πλατωνικό Σωκράτη, άς πούμε- ότι ο εγκεφαλος παράγει συνείδηση όπως μία κιθάρα μουσική ή τά νεφρά ούρα, και έθεσα τό ερώτημα αυτό στους Έλληνες συναδέλφους...»

Όσον άφορᾷ δέ στή δική του άποψη στο ερώτημα, έγραψε:

«Συμπεραίνω ότι δεν έχουμε -παρά τις δηλώσεις μας- έπαρκή στοιχεία για νά δομήσουμε ένα παραγωγικό πρότυπο (δηλαδή μία έπαρκώς λεπτομερή θεωρία) για τό πώς ο εγκεφαλος παράγει συνείδηση. Όσο για τά διάφορα πρότυπα που κυκλοφορούν σήμερα όχι μόνο στους έρευνητικούς κύκλους αλλά στην ευρύτερη άγορά των ιδεών, είναι απλώς περιγραφικά, δηλαδή απλώς αναφέρουν κάποιες εγκεφαλικές διεργασίες που πιθανώς συγκαταλέγονται στις αναγκαίες συνθήκες για την γένεση ψυχισμού αλλά δεν συμφωνούν καν μεταξύ τους για τό ποιές ακριβώς είναι αυτές οι διεργασίες.»

Κώστας Κριμπάς (Όμότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας και Ιστορίας της Βιολογίας Παν/μίου Αθηνών, Επίτιμος Καθηγητής Γενετικής Γεωπονικού Παν/μίου Αθηνών, Ακαδημαϊκός)

Τάχθηκε «Είς υπεράσπιν του μονισμού». «... οι νοητικοί μηχανισμοί δεν είναι τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο από τους αντιστοιχούντες σέ αυτούς βιολογικούς μηχανισμούς», παρατηρεί, και παραφράσσοντας τον Carl Vogt, σημειώνει: «Όπως τά κύτταρα του νεφρού παράγουν ούρα και του ήπατος χολή έτσι και οι νευρώνες παράγουν σκέψη. Τά νευρικά κύτταρα έχουν ως ρόλο τή μεταφορά πληροφορίας, μηνυμάτων και έντολών. Μεταφέρουν πληροφορίες από ένα δίκτυο που παρακολουθεί τή έσωτερική κατάσταση του οργανισμού, τί συμβαίνει σέ κάθε τμήμα του, όπως και τί συμβαίνει στον έξωτερικό του χώρο». «Στόν άνθρωπο ή κατηγοριοποίηση και ή νοηματοδότηση, ή αποβλεπτικότητα και ή συναισθηματική επένδυση αποτελούν εξελικτικές επινοήσεις, εφόσον τά ένστικτα δεν άρκοῦσαν για τήν αντιμετώπιση των άπρόβλεπτων καταστάσεων που είχε νά αντιμετώπισει. Τό θέμα τής συνείδησης... βεβαίως δεν έχει λυθεί» ωστόσο αποτελεί

ἀποψή του: «ὅτι εἶναι δυνατή μιά πρόταση λύσεως καί ὡς ἐκ τούτου τό πρόβλημα δέν εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς ἄλυτο».

Στέλιος Κερασιδής (Φυσικός, Διδάκτωρ τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου τῆς Κρήτης)

Καί μόνο τό γεγονός πῶς τά ψυχονητικά φαινόμενα γίνονται ἀντιληπτά ἀπό τό ὑποκείμενο καί εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκα γιά κάθε ἐξωτερικό παρατηρητή, ἀρκεῖ γιά νά δείξει τό πόσο διαφορετικά εἶναι ἀπό ὅλα τά γνωστά φυσικά φαινόμενα (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν νευρωνικῶν), γιά τά ὁποῖα ὅλοι οἱ παρατηρητές μποροῦν νά συμφωνήσουν μέ τή χρήση μόνο ὀρισμένων συνθηκῶν μετατροπῆς. Τά μοντέλα τῶν νευρικών κυττάρων πού διεγείρονται ἢ ἀναστέλλονται, μποροῦν νά περιγράψουν ἕναν ἐγκέφαλο-αὐτόματο μέ ἀντανακλαστικές ἀποκρίσεις, ἀλλά ὄχι ἕναν ἐγκέφαλο πού βιώνει, πού ἔχει ἐπίγνωση, ἀφηρημένη σκέψη καί φαντασία. Οἱ προτεινόμενες «λύσεις» τοῦ προβλήματος τῆς συνείδησης εἶναι πολύ μακριά ἀπό τοῦ νά ἀποτελοῦν λύση του, πιθανῶς γιατί λείπουν ἀκόμα θεμελιώδεις γνώσεις-κλειδιά γι' αὐτό. Μέ τά σημερινά δεδομένα, εἶναι ἀπολύτως ἀνεδαφική κάθε σκέψη ἀναγωγῆς τῆς ψυχολογίας στή νευροεπιστήμη, μέ τήν ἔννοια τοῦ νά συνάγονται τά ψυχονητικά ἀντικείμενα ἀπό τίς δραστηριότητες τῶν νευρῶν, ὅταν οὔτε στό ἀπλοϊκότατο μοντέλο τοῦ ἰδανικοῦ ἀερίου ἢ θερμοκρασία δέν ἐξάγεται μετρώντας τίς ταχύτητες τῶν μορίων (ἢ μέση κινητική ἐνέργεια τῶν μορίων εἶναι μιά μακροσκοπική καί ὄχι μικροσκοπική μεταβλητή, ὅπως συνήθως λαθεμένα ἀναφέρεται).

Ἀντώνης Μοσχολάκης (Καθηγητής Φυσιολογίας, Ἰατρικό Τμήμα τοῦ Παν/μίου τῆς Κρήτης)

Μολονότι λεπτομερῆς ἀπάντηση στήν ἐρώτηση «πῶς ἡ νόηση παράγεται ἀπό ἠλεκτροχημικές διεργασίες τοῦ ἐγκεφάλου» δέν εἶναι πρὸς ὥρας δυνατή, τό περίγραμμά της ἀρχίζει νά διαφαίνεται. Οἱ νευροεπιστήμες προελαύνουν σέ ἕνα εὐρύ μέτωπο πού περιλαμβάνει τόν ἀστακό καί τήν κουκουδάγια, τήν ἀκρίδα καί τόν πίθηκο, τόν βάτραχο καί τόν ἄνθρωπο κλπ. Χάρις σέ αὐτές καταλαβαίνουμε ἐγκεφαλικές διεργασίες πού ἐξυπηρετοῦν τήν ὄραση καί τήν ἀκοή, τήν ὄσφρηση καί τήν ἰσορροποία, τήν κίνηση τῶν ματιῶν, τῆς βάδισης κλπ. Πληροφορίες ἀπό τή νευροανατομία καί τή νευροφυσιολογία, ἀπό τήν ψυχολογία καί τή νευρολογία ἐνσωματώνονται σέ ὑπολογιστικά μοντέλα πού ἀναπαράγουν ψυχοφυσικούς νόμους, τίς κυματομορφές ἐκφόρτισης νευρῶν, καθώς καί τά ἀποτελέσματα βλαβῶν καί ἠλεκτρικοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου. Δεδομένων ὅλων αὐτῶν, εἶναι εὐλογη ἡ προσδοκία διαθεωρητικῆς ἀναγωγῆς τῆς ψυχολογίας σέ νευροεπιστήμες πού μέ τή σειρά της συνεπάγεται ὄντολογική ἀναγωγή τοῦ νοῦ στόν ἐγκέφαλο. Ἐκτός ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, ἡ τοποθέτησή μου περιλαμβάνει μιά θεωρία τῆς «ἀναγωγῆς» παραδείγματα νευροεπιστημονικῶν ἐξηγήσεων φαινομένων *qualia* (π.χ. ζῶνες τοῦ Mach ἀπό τόν Hartline) καί σχόλια σχετικά

μέ τό ἐπιστημονικό status τῆς ψυχολογίας καί τόν ἀνώμαλο μονισμό.

Εἰρήνη Σκαλιώρα (Διδάκτωρ Νευροβιολογίας, Ἐρευνήτρια στό Παν/μο τῆς Ὁξφόρδης)

Τό ἐρώτημα τοῦ κατά πόσο ὁ ἐγκέφαλος εἶναι σέ θέση νά παράγει τή συνείδηση, γιά τήν ὥρα τουλάχιστον, παραμένει ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς νευροεπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἡ νευροεπιστήμη μπορεῖ νά τό προσεγγίσει, ἀλλά ἀδυνατεῖ νά τό ἀναλάβει ἐξ ὀλοκλήρου. Ἡ συνείδηση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι προϊόν τοῦ ἐγκεφάλου, γιατί: 1. κάθε ἄλλη ἀπάντηση ὀδηγεῖ σέ κάποια μορφή δυϊσμοῦ καί καταλήγει σέ ἀνεπίκτη διχοτόμηση τῆς πραγματικότητας σέ ὀργανικά καί νοητικά, καθιστώντας ἀδύνατη ὅποιαδήποτε σχέση ἐξηγήσεως μεταξύ τους, 2. γνωρίζουμε ἤδη ὅτι ὁ ἐγκέφαλος παράγει ὄραση, ἀκοή, μνήμη κλπ., καθώς καί συνθετικά προϊόντα αὐτῶν –μέ ἄλλα λόγια αὐτό πού συχνά ἀποκαλοῦμε πρωτογενή συνείδηση, 3. συγκεκριμένες καί συχνά ἐντοπισμένες διαταραχές τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ἴστού προκαλοῦν συγκεκριμένες διαταραχές συνείδησης. Τέτοιου εἶδους ἐπιχειρηματολογία, καθώς καί τά ἐντυπωσιακά εὐρήματα τῶν νευροεπιστημῶν, δύσκολα θά πείσουν ἕναν ἐκ πεπειθῆσεως δυϊστή γιατί δέν καταλήγουν σέ κάποιο παραγωγικό μόντελο γιά τήν αἰτιακή σχέση ἐγκεφάλου-συνείδησης. Τέτοιο μόντελο ἴσως νά μὴν ὑπάρξει ποτέ καί ἄλλωστε δέν θά μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημα τῆς ὑποκειμενικῆς ἐμπειρίας. Γιά τέτοιου εἶδους ζητήματα, ἀρμοδιότερες εἶναι ἐπιστήμες ὅπως ἡ ψυχολογία καί ἡ ψυχολογία, πού ἔχουν σάν ἀντικείμενό τους τά ὅσα συμβαίνουν μεταξύ ἐγκεφάλων.

Γιώργος Ζαρκαδάκης (Μηχανικός Αὐτομάτων Συστημάτων, Διδάκτωρ Τεχνητῆς Νοημοσύνης)

Υπάρχει μόνο ἕνας τρόπος γιά τήν ἐπιστημονική ἐπιβεβαίωση τῆς κυρίαρχης ἀντίληψης ὅτι ὁ ἐγκέφαλος παράγει ἢ ἐγείρει τή συνείδηση: ἡ ἀνάπτυξη μῆς πειραματικῆς διάταξης ἢ ὁποῖα θά ἐπιβεβαιώνει, ἢ θά διαψεύδει, μιά ἐπιστημονική θεωρία τῆς συνείδησης. Τά ὑπάρχοντα μέσα, π.χ. τομογραφία ἐκπομπῆς ποζιτρονίων, δέν ἀρκοῦν διότι εἶναι σχεδιασμένα μέ βάση ἄλλου τύπου ἐπιστημονική γνώση, π.χ. μεταβολισμός γλυκόζης σέ συγκεκριμένες περιοχές τοῦ ἐγκεφάλου. Μιά βιολογική θεωρία τοῦ νοῦ ὀφείλει νά συνθέτει τά πορίσματα τῆς ἔρευνας τῶν νευροεπιστημῶν μέ ἐκείνα τῶν ἐπιστημῶν τῶν συστημάτων, τῶν βιολόγων, τῶν ψυχολόγων καί τῶν κοινωνιολόγων. Τό «συνειδησιόμετρο» τοῦ μέλλοντος θά εἶναι μιά μᾶλλον ἀπρόβλεπτη σήμερα μηχανή.

Ἠλίας Κούβελος (Καθηγητής Φυσιολογίας, Τμήμα Ἰατρικῆς τοῦ Παν/μίου Πατρῶν)

Ἡ συνείδηση εἶναι χαρακτηριστικό τοῦ φυσικοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ζοῦμε καί ἐκφράζεται μέ τή λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου. Στήν συνείδηση ἐντάσσεται ἡ κατάσταση τοῦ νά ἔχει κανεὶς ἐπίγνωση τῶν πραγμάτων μέσα στόν κόσμο, νά ἔχει νοητικές εἰκόνες τοῦ παρόντος. Πρόκειται γιά ὅ,τι, χάριν συντομίας, ὀνομάζουμε

«πρωτογενή συνείδηση» και υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός δεδομένων που υποστηρίζουν ότι αυτό το είδος της συνείδησης εκπορεύεται από τις λειτουργίες του έγκεφαλου. Αυτό όμως που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο είναι η «συνείδηση ανώτερης τάξης», η οποία περιλαμβάνει την αναγνώριση από ένα σκεπτόμενο υποκείμενο των πράξεων και των συναισθημάτων του. Ένσαρκώνει ένα μοντέλο της προσωπικότητας στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Η παλαιοανθρωπολογία μάς παρέχει δεδομένα που υποστηρίζουν ότι η ικανότητα του ανθρώπου να αναγνωρίζει τον εαυτό του στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον αναδύεται στο φυσικό κόσμο από την στιγμή που ο έγκεφαλος αποκτά ένα ορισμένο μέγεθος και εμφανίζονται ορισμένες έγκεφαλικές δομές όπως η περιοχή Broca, η οποία στον Homo sapiens σχετίζεται με τις λειτουργίες της γλώσσας.

Θανάσης Καράδατος (Αναπληρωτής Καθηγητής Ψυχιατρικής, Διευθυντής της Α΄ Ψυχιατρικής Κλινικής του ΑΠΘ)

Η ενότητα της φύσης ερείδεται στην εξελικτική (μη ιεραρχική) στρωμάτωση ανόργανο-οργανικό-βιολογικό-ψυχολογικό-κοινωνικό. Ο «ψυχισμός» δεν είναι άυλος αλλά υλικότατος, διακριτός πάντως και μη αναγόμενος στα νευρωνικά κυκλώματα. Όντας ένα σκαλί παραπάνω, απαιτεί ξεχωριστή γλώσσα για να περιγραφεί, ανάλογα προς ό,τι –λίγο παραπάνω– συμβαίνει με το «κοινωνικό» ή –λίγο παρακάτω– συμβαίνει με το «βιολογικό» [προσοχή, η γνωστική ψυχολογία είναι μία όχι η ψυχολογία]. Συναισθηματικές επενδύσεις, αντιληπτικές διαδικασίες, αναπαραστάσεις και δράση [με τη γλώσσα γίνεται πράξη] συνδιαμορφώνουν σταδιακά το δίπολο υποκειμενικότητα-κοινωνικότητα, επιβάλλοντας και τη διάκριση σώμα-αντικείμενο/βιούμενο-σώμα. Η δυαδικότητα αυτή [όχι δυϊσμός] αντιστοιχεί στην ανάλογη δυαδικότητα του σημαίνοντος-σημαινόμενου, που θυμίζει την άλλη και γνωστότερη του σωματιδίου-κύματος. «Γλώσσα σημαίνει να σημαίνει την εμπειρία, όχι να τη ζεις», τόνιζε ο άξεχαστος φίλος Μάριος Μαρκίδης. Αμφίβολο το «παραγωγικό πρότυπο», πλην όμως βρισκω χρήσιμο τόν διάλογο μεταξύ νευροεπιστήμης και ψυχανάλυσης που, χωρίς εκατέρωθεν αλαζονείες, ίσως προσεγγίσει κάπως την αμφίπλευρη κατάσταση των πραγμάτων που διαπιστώνουμε όταν έπισκοπούμε τον έγκεφαλο και τη συνείδηση.

Ελένη Σαββάκη (Καθηγήτρια Φυσιολογίας, Ίατρικό Τμήμα του Παν/μίου της Κρήτης)

Τά εύκολα προβλήματα που άφορούν τη συνείδηση, π.χ. η έστιαση της προσοχής, ή ανακοίνωση κάποιων νοητικών καταστάσεων και ο έλεγχος της συμπεριφοράς μπορεί να εξηγηθούν έπιστημονικά με αναφορά σε νευρωνικούς και ύπολογιστικούς μηχανισμούς. Όστόσο, τό δύσκολο πρόβλημα, δηλαδή η ύποκειμενική άποψη της εμπειρίας, παρουσιάζει ένα εξηγητικό χάσμα ανάμεσα στο φυσικό ύπόστρωμα (τόν έγκεφαλο) και

τή φαινομενική εμπειρία (τό νοῦ). Μέ τά σημερινά δεδομένα, δεν δικαιολογείται ή όντολογική αναγωγή του νοῦ στον έγκεφαλο, ούτε και ή έπιστημολογική αναγωγή της ψυχολογίας στη βασική νευροεπιστήμη, διότι δεν γνωρίζουμε τά νευρωνικά σύστοιχα της συνείδησης, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αίτιότητα και κατά μείζονα λόγο για εξίσωση ή ταύτιση.

Είναι θεμιτό να αμφισβητείται ή τρέχουσα μεθοδολογική προσέγγιση. Άλλωστε, είναι αμφίβολο εάν ή συνείδηση (όντολογικά ύποκειμενική) μπορεί να μελετηθεί με έπιστημολογικά αντικειμενικό τρόπο. Προς τό παρόν, όπως οι νοησιοκράτες (μενταλιστές) δεν μπορούν να παρουσιάσουν ένα έλέγξιμο μοντέλο που να δείχνει πώς ο «νοῦς» άλληλεπιδρά με τόν «έγκεφαλο», έτσι και οι ύλιστές δεν μπορούν να εξηγήσουν πώς τά «νευρωνικά κυκλώματα» γεννοῦν τό «νοῦ».

Γιώργος Παπαδόπουλος (διδάσκει Φαρμακολογία στην Ίατρική Σχολή και Ίστορία της Ίατρικής στο Τμήμα Μ.Ι.Θ.Ε. του Παν/μίου Άθηνών)

Οι νευροεπιστήμες δεν είναι σέ θέση να άποδείξουν ότι ο έγκεφαλος παράγει τόν ψυχισμό, ούτε να άποφανθούν, κατά όποιονδήποτε τρόπο, περί αυτού, τό όποιο παραδοσιακά στη φιλοσοφία (άλλά και στην κοινή γλώσσα) όνομάζεται ψυχή ή πνεῦμα. Κι αυτό κυρίως γιατί έχουν άρνηθεί (με παραδειγματικό τρόπο) να άσχολούνται με αυτούς τούς χώρους – και στρέφονται άποκλειστικά σε όσα είναι συμβατά με την ύλιστική και, κυρίως, θετικιστική ιδεολογία τους. Και όταν συζητούν για ψυχικά φαινόμενα (μάλλον για τά χαρακτηρίσουν ως “έπιφανόμενα”) αναφέρονται σε μιá “ψυχή” Καρτεσιανού δυϊσμού, ενώ άρνοῦνται πεισματικά (ή άδυνατούν) να λάβουν υπ’ όψιν τους τις πραγματικές θέσεις που κυριαρχούσαν στη φιλοσοφία και την έπιστήμη από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τό τέλος της Άναγέννησης και που χαρακτηρίζονταν από την ιδέα της ενότητας της φύσης με πρωτοκαθεδρία του πνεύματος.

Θανάσης Τζαβάρας (Καθηγητής Ψυχιατρικής και Νευροεπιστημών στο ΜΙΘΕ)

Τό ζήτημα για τις πιθανές σχέσεις έγκεφαλου και του συνειδένα – σχέσεις λειτουργιών του Νευρικού Συστήματος με την ποικιλία των λειτουργικών εκφάνσεων-άντίληψη-μνήμη-μάθηση-εργήγορη-προσοχή-νόηση-συναίσθημα κλπ., εν όλίγοις τό συμπεριφέρεσθαι, παραμένει ζήτημα και έρώτημα άνοιχτό, γιατί οι πιθανές άπαντήσεις συστηματικά «μολύνονται» από φιλοσοφικές ή και ψυχολογικές προκαταλήψεις των έρευνητών. Μέ τά μέχρι τούδε δεδομένα των νευρο- και ψυχο- έπιστημών, τό μόνο που μπορούμε να δεχτούμε είναι ότι τό Σώμα (τό ΚΝΣ) και ή Ψυχή (τό συνειδένα και τό συμπεριφέρεσθαι) διαθέτουν πιθανότατα διαφορετική ΥΦΗ αλλά έχουν κοινή ύπόσταση. Θά πρέπει εν τέλει, να ληφθεί υπόψη ότι τά δεδομένα σε αυτά τά πεδία παραμένουν άνεπαρκή και άποσπασματικά, τά δέ πρότυπα ανάλυσής τους δεν έχουν επαρκώς ένωματώσει καινούργιες λογικές συμπερασμού

έξω από παραδοσιακές αναζητήσεις γραμμικών αιτιακών σχέσεων.

Κώστας Πόταγας (Νευρολόγος, Λέκτορας, Ίατρική Σχολή του Παν/μίου Αθηνών)

Δέν μπορεί νά είναι βέβαιο πώς τίποτε δέν ύπάρχει στή βιβλιογραφία τών νευροεπιστημών πού νά δίνει κάποια απάντηση στό ερώτημα, άν και σίγουρα όχι συγκροτημένα. Η πολυπλοκότητα του έγκεφάλου, τό γεγονός δηλαδή ότι πολύπλοκων λειτουργιών ύπόκεινται πολύπλοκες δομές, αφήνει και τίς δυό έκδοχές άνοιχτές ένώ επιτρέπει και τή δυνατότητα πρόβλεψης πώς ποτέ, καμιά απάντηση δέν θά είναι έφικτή. Η μελέτη τής ίδιας τής ύποκειμενικότητας (ή άτομικότητας) θά μπορούσε νά άποτελέσει τό κλειδί μιάς άρχής άνοιγματος στό ερώτημα. Για παράδειγμα στήν όσφρηση ή άναπαράσταση του έρεθίσματος είναι κάτι σαν δακτυλικό άποτύπωμα, χαρακτηριστικό του κάθε άτομου. Η μοναδική αυτή κυτταρική διάταξη, για ένα και μόνο άτομο και για μιά και μόνη ουσία, είναι πού καθορίζει τήν αίσθηση πού τελικά παράγεται. Έχουμε έδω μιά ένδειξη πώς ό έγκέφαλος, μέ τήν όποια διάταξη κυττάρων του, είναι εκείνος πού παράγει τήν αίσθηση του έρεθίσματος, έστω κι άν γι' αυτό του χρειάζεται τό έρέθισμα. Ναι, ό συγκεκριμένος Σωκράτης, μέ τό γέρικο σκαρί του, τήν πολιτική του έμπειρία, τή γνώση τών συμπολιτών του, τά δόγματά του και τή συνεπαγόμενη κυτταρική του δομή, κάτω από αυτές τίς συγκεκριμένες συνθήκες, θά νοιώσει αυτό τό συγκεκριμένο συναίσθημα, όπως μιά συγκεκριμένη λύρα, μέ τό παλιό της καθούκι, μέ τή συγκεκριμένη πίεση στίς παλιωμένες και τίς καινούργιες της χορδές, κάτω από αυτή τή θερμοκρασία και τήν ύγρασία, θά βγάλει μιά όρισμένη μουσική. Θά ήταν ώστόσο έξαιρετικά κακοπροαίρετο νά προσπαθει κανείς νά τόν πείσει γι' αυτό.

Παναγιώτης Πεφάνης (Φυσικός, Διδάκτωρ Φιλοσοφίας τής Έπιστήμης ΕΜΠ):

Ό έγκέφαλος ύποκαθορίζει τό νοϋ. Άπό τήν άλλη, δέν είναι δυνατό κάποιος νά πειστεί από έμπειρικά τεκμήρια και αυτό όχι μόνο έπειδή δέν ύπάρχουν καθαρές από θεωρία έμπειρίες, αλλά και γιατί ή φύση του θέματος συνδέεται μέ καθοριστικές για τήν ύποκειμενικότητα του καθένα έπιλογές. Όσον άφορά τή δυνατότητα συγκρότησης προτύπου για τή σχέση συνείδησης-έγκεφάλου άναδεικνύεται ως καιριο πρόβλημα ή μοναδικότητα τής ανθρώπινης αίσθησης, πρακτικής δηλαδή τής ύποκειμενικής συνείδησης τήν όποια διαμορφώνουν οι πολυσχιδείς και διαπλεκόμενες νοητικές διαδρομές πού συνθέτουν τό προσωπικό ύφος του κάθε ανθρώπου, όταν αντιμετώπιζει μιά συγκεκριμένη συγκυρία. Άπό αυτή τή μοναδικότητα πηγάζει μιά συνεχής άβεβαιότητα πού έμποδίζει τήν πραγμάτωση ενός παραγωγικού ιδανικού προτύπου τό όποιο όμως δέν είναι άναγκαίο ως προοπτική. Προτείνω προσανατολισμό σέ σειρές από στοχαστικά πρότυπα πού διασυνδέονται και συγκροτούν ποικίλης έμβέλειας και στόχευσης έξηγητικές γενικεύσεις σέ συνδυασμό μέ

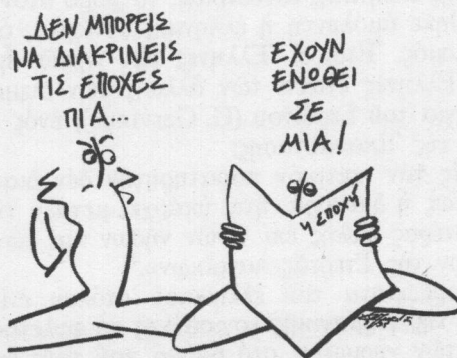
μιά ευρύτερη έκδοχή ύλικότητας σέ ένα διεπιπεδικό, πολυμορφικό πλαίσιο πού θά μπορεί νά περιέχει έκτός από τίς συμβατικές μορφές ύλης και όσα μορφώματα θεωρούνται προϊόντα της, μέ έγγενή ιδιότητα νά επαναπροσδιορίζεται στό διηνηκές.

Ό Άνδρέας Παπανικολάου συνοψίζοντας τό ήλεκτρονικό συμπόσιο ανέφερε:

Πρῶτον, φαίνεται πώς όλοι οι συμποσιαστές συμφωνούν στό ότι δέν ύπάρχει πρότυπο περι οϋ ό λόγος, άν και κάποιοι διατείνονται ότι θά προκύψει άργά ή γρήγορα, πράγμα πού σημαίνει ότι οι σχετικές έξαγγελίες τών νευροεπιστημών δέν νά προσεγγίζονται μέ τήν ίδια κριτική στάση πού αντιμετώπιζονται αυτές τών θεολόγων. Διαφορετικά μεροληπτούμε και δείχνουμε λογική άσυνέπεια ή όποια στήν έπιστήμη είναι άνάλογη του άμαρτήματος στή θεολογία. Δεύτερον, κάποιοι ύποστηρίζουν πώς δέν χρειαζόμαστε παραγωγικό πρότυπο για νά στηρίξουμε ή νά δικαιώσουμε τήν πεποίθησή μας ότι ό έγκέφαλος παράγει ψυχισμό, στήν όποια περίπτωση πάλι διερωτώμαι: τότε πού νά τή στηρίξουμε, δεδομένου ότι ως έπιστήμονες δέν μπορούμε νά έπικαλεστούμε τό «πίστευε και μή έρεύνα». Άλλοι, τέλος, ύποστηρίζουν, για διαφορετικούς λόγους ό καθένας, ότι είναι φύσει άδύνατο νά προκύψει τό έν λόγω πρότυπο και συμφωνώ. Οι λόγοι στους όποιους βασίζεται αυτή ή συμφωνία και έναλλακτικές προτάσεις για τή δόμηση τέτοιου προτύπου παρουσιάζονται στή διεύθυνση:

www.uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Η ΕΠΟΧΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΒΟΪΗ, ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
εβδομαδιαία εφημερίδα
της Ανανεωτικής αριστεράς

ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΜΥΘΟΠΛΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Λόγος παραμυθητικός προς τόν άλβανό μαθητή Όδυσσέα Τσενάι¹

της Έλένης Κωβαίου

«Ό Άλλάχ μοίρασε τόν κόσμο σέ δύο μέρη. Στούς μουσουλμάνους έδωσε τή γή, στούς άπίστους τή θάλασσα». Η τουρκική αυτή παροιμία πού μνημονεύεται από τόν Ιούλιο Κούρτιο (Julius Curtius)² και έπαναλαμβάνεται σχεδόν αυτούσιο από τόν γνωστότερό μας Κάρλ Μέντελσον Μπαρτόλντυ (Karl Mendelssohn Bartoldy),³ δύο Γερμανούς ιστορικούς του 19ου αιώνα, στίς ιστορίες τους για τήν Έλληνική Έπανάσταση, μάς επιτρέπει νά διαισθανθούμε τήν ιδιαιτερότητα του νησιωτικού ελληνικού χώρου για τόν Γερμανό της εποχής. Άν ή κλασική Ελλάδα, ή γή τών όνειρων του δηώθηκε από τούς Τούρκους και από όσες άλλες βαρβαρικές όρδες, τό Άρχιπέλαγος, άπροσπέλαστο έξαιτίας του φυσικού έμποδίου πού συνιστούσε ή θάλασσα, άποτελοΰσε στό μυαλό της φιλελληνικής γερμανικής διανόησης τό καταφύγιο της ελληνικής ελευθερίας, τό χώρο στον όποιο διαφυλάχθηκε άμόλυντη ή ελληνική συνέχεια, ό ελληνικός έθνισμός. Έτσι οι Έλληνες τών νησιών ήταν οι καθαροί Έλληνες έναντι τών άλλων, τών συμμίκτων. Μέ τά λόγια του Γερβίνου (G. Gervinus), ενός τρίτου ιστορικού της Έπανάστασης:

«Είς τόν κριτικόν παρατηρητήν δέν διαφεύγει βεβαίως ή διαφορά, ήτις ύπάρχει μεταξύ της καθαρωτέρας φυλής επί τινων νήσων και τών συμμίκτων της Στερεάς κατοίκων».⁴

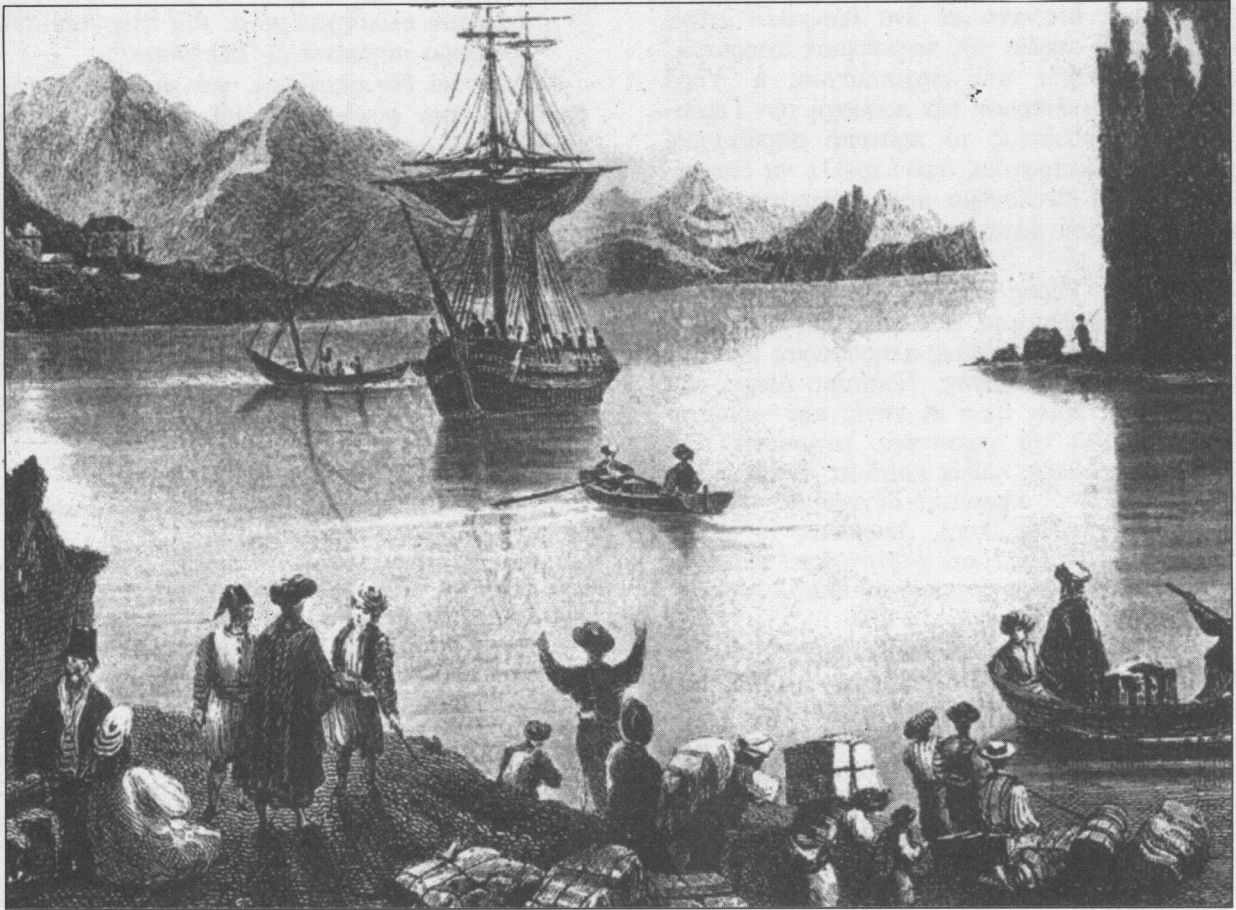
Τά κατορθώματα του ελληνικού στόλου ενίσχυαν στό μυαλό της γερμανικής λογιόσύνης τή φυλετική καθαρότητα τών νησιωτών στό βαθμό πού τούς επέτρεπαν νά πλέκουν «έγκυρότερους» παραλληλισμούς ανάμεσα στίς σύγχρονες νίκες του ελληνικού στόλου και τίς αντίστοιχες της αρχαιότητας:

«Η θάλασσα ήν τό στοιχείον έφ' ώ ήδύναντο

1. Τό κείμενο αυτό άποτελεί μία πιο ολοκληρωμένη μορφή εισήγησης πού παρουσίασα στό Β' Ευρωπαϊκό συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Ρέθυμνο, Μάιος 2002, και πού δέν έστειλα νά καταχωρηθεί στα πρακτικά του, μία και τότε δέν είχα σχηματίσει σαφή εικόνα για τίς άπόψεις του Φρειδερίκου Θήρσιου στό θέμα πού πραγματεύομαι. Χωρίς νά μπορώ νά ύποστηρίξω πώς σήμερα πού παραδίδω τό κείμενο για δημοσίευση, έχω διευκρινίσει ό,τι τότε μέ άπασχολούσε, έπισπεύδω έντούτοις τήν δημοσίευσή του, μήπως και μπορέσω νά προδιαθέσω τή Νέα Μηχανιάνα νά επιτρέψει στον Άλβανό μαθητή νά παρελάσει μέ τήν ελληνική σημαία στα χέρια του τήν επόμενη έθνική μας έορτή, τήν 25η Μαρτίου.

2. Julius Curtius, *Geschichte der Neu-Griechen von der Eroberung Konstantinopels bis auf die neuesten Zeiten*, τ. Γ', Λιψία 1827-1830, 79.

3. Κατά λέξη στήν ελληνική μετάφραση του Κ. Mendelssohn Bartoldy σημειώνεται: «Ό θεός έδωκε τήν γήν εις τούς Μοσλήμ, άλλ' άφηκε τήν θάλασσαν εις τούς άπίστους». Βλ. Karl - Mendelssohn Bartoldy, *Ιστορία της Έλληνικής Έπανάστασης. Μετάφρασις Η. Ι. Οικονομοπούλου*, τ. Α', Άθήνα 1894, 345. Η ίδια παροιμία μνημονεύεται και από τόν Χάινριχ Θήρσιο (Heinrich Thiersch), τό γιό του Ειρηναίου, στή δική του, κατά πολύ μεταγενέστερη, έκδοχή της Έλληνικής Έπανάστασης: «Οι Έλληνες όμως έπλεονέκτον κατά τουτο, ότι ουδέποτε οι Τούρκοι άνεδείχθησαν έμπειροι θαλασσοπόροι, και όπως οι Άραβες δογματίζουσι: "Ό θεός παρεχώρησε τήν Ήπειρον εις τόν Μοσλήμην, εις δέ τούς άπίστους άφηκε τήν θάλασσαν"». Στο Heinrich Thiersch, *Συνοπτική Ιστορία της Έλληνικής Έπανάστασης* (Εκ του Γερμανικού) υπό Νικολάου Β. Βατυρά, Άθήνα 1879, 30. Πρωτότυπος τίτλος: *Heinrich Thiersch, Griechenlands Schicksale, vom Anfang des Befreiungs-Krieges bis auf die gegenwärtige Krisis, in kurzer Uebersicht dargestellt*, Φραγκφούρτη 1863.

νά ἀγωνισθῶσι ἐπὶ μακρόν οἱ Ἕλληνες καὶ τὰ ξύλινα τείχη ἐμελλον νά ἀποβῶσι πάλιν, ὅπως ἐπὶ τῶν περσικῶν, τό σωτήριον ἐθνικόν μέσον».⁵

Ἄλλὰ καὶ ἡ δημοσιοποίηση πλήθους διεκτραγωδησῶν ἀπὸ τίς ἀρνητικές ἐμπειρίες τῶν γερμανῶν φιλελλήνων ἐθελοντῶν, πού ἐρχονταν στήν Ἑλλάδα, γιά νά ἐνισχύσουν τόν ἐλληνικό στρατό ξηρᾶς, ἐπέτεινε στίς γερμανικές συνειδήσεις τό χάσμα ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες τῆς στεριᾶς καί τούς νησιῶτες. Ὁ Κρίστιαν Μύλλερ (Christian Müller), αὐτός πού τό 1827 θά μεταφράσει στά γερμανικά τά *Μαθήματα γιά τήν νεοελληνική λογοτεχνία*, τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου Νερουλοῦ, ἐγγραφε ἴσως πρὸς τόν ἐκδότη Μπρόκχαους (Brockhaus) τόν Ἰούλιο τοῦ 1821:

«Τήν ἀχρειότητα καί τήν ἀναξιοπρέπεια τοῦ μωραϊτικοῦ στρατοῦ τήν εἶδα στήν Καλαμάτα καί μοῦ τή διαπίστωσαν καί ἄλλοι γνῶστες τοῦ πράγματος. Θά μοῦ ἔκανε πόνον νά ἐπανέλθω ἐδῶ πάνω στό ζήτημα αὐτό... Μέ αὐτούς τούς Μωραῖτες καί μέ αὐτή τή διεξαγωγή τοῦ πολέμου στό Μωριά δέν πρέπει μέ κανέναν τρόπο νά συγχέονται τὰ γειτονικά νησιά, δηλαδή οἱ Σπέτσες καί ἡ Ὑδρα. Κύριοι τοῦ πολέμου στή θάλασσα εἶναι οἱ Ἕλληνες. Αὐτά τὰ δύο νησιά ἔχουν μιά

σχετικῶς σημαντική ναυτική δύναμη, πού ἐμφορεῖται ἀπό πολεμικό πνεῦμα, ἔχουν ἤδη συλλάβει πολλά τούρκικα πολεμικά καί ἐμπορικά καράβια καί καθημερινῶς κάνουν προόδους. Οἱ Ὑδραῖοι καί οἱ Σπετσιῶτες ἔχουν ἀπό πολύν καιρό ἀποκτήσει τή φήμη τῶν καλύτερων καί ἀνδρειότερων ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος... Αὐτά τὰ γενναῖα, ἀλλά πολὺ μεμονωμένα χαρακτηριστικά κάνουν πολὺ καλό κοντά σέ μιά χώρα ὅπως ὁ Μωριάς, πού ἔχει τόσο ξεπέσει ἀπό τό ὕψος του καί ἀπό τή δύναμή του. Ἡ ἀρχαιότητα δέν συγκαταλέγει ἀνάμεσα στούς ἀνδρείους τῆς τοῦς Ὑδραῖους καί τοῦς Σπετσιῶτες. Ἡ νεώτερη ἐποχή τοῦς ἀνύψωσε, ὅπως κατήντησε τοῦς ἀνδρες τῆς Λακωνικῆς, τῆς Μεσσηνίας καί τῆς Ἀργολιδοκορινθίας σέ ληστές καί τοῦς ἐπῆρε κάθε ἀντρεία καί κάθε αἰ-

4. G. Gervinus, *Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως καί Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος*, τ. Α', Ἀθήνα 1864-1865, 111.

5. Karl Mendelssohn Bartoldy, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1453 Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*. Μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ἀγγέλου Βλάχου, τ. Α', Ἀθήνα 1873, 282.

σθημα τιμής απέναντι σε ένα θαρραλέο έχθρο.

Αυτή είναι η πορεία της παγκόσμιας ιστορίας!»⁶

Ανάμεσα στα νησιά του Αρχιπελάγους ή Ύδρα ήταν αυτή που συγκέντρωνε την προσοχή των Γερμανών λογίων, αποτελώντας το πρότυπο παράδειγμα, ένα πρότυπο κομμικοτραγικό, αφού έμελλε να διαψεύσει οίκτρα όλο το ιδεολόγημα περί καθαρότητας της ελληνικής φυλής που πάνω της αυτός ο κόσμος είχε έναποθέσει.

Η προβολή της Ύδρας στην Ευρώπη είχε ξεκινήσει πολύ πριν την Επανάσταση. Δεν ήταν όμως Γερμανοί εκείνοι που διέδιδαν τις πρώτες πληροφορίες και έθεταν το ύλικό της μυθοποίησης. Πολύτιμο οδηγό, για να ανακαλύψουμε ποιές ήταν οι πηγές που γαλούχησαν τη φαντασίωση της γερμανικής λογιόσύνης από τον 18ο αιώνα και μετά, καθώς και όσες αντίθετα την διέβαλλαν, αποτελεί το σημαντικό σύγγραμμα του φιλέλληνα Κάρλ Ίκεν (Karl Iken), *Λευκοθέα*, το οποίο, εκτός των άλλων, διασώζει και χαρτογραφεί το πολύτιμο ψυχογράφημα του συγκεκριμένου Φιλέλληνα απέναντι στις πηγές του.⁷

Πρώτος ο άγγλος αρχαιολόγος Ρίτσαρντ Τσάντλερ (Richard Chandler), το έργο του οποίου, *Ταξίδια στην Ελλάδα*,⁸ μεταφραζόταν και κυκλοφορούσε στα 1777, ένα χρόνο μόλις από την αγγλική του έκδοση, και στα γερμανικά,⁹ μετέφερε παραστατικά στους διψασμένους για Ελλάδα Γερμανούς την έμπειρία να διασχίζεις το Αιγαίο με υδραίοκο πλοίο. Οι πληροφορίες του πώς οι Ύδραίοι ήταν οι καλύτεροι ναυτικοί και πώς το νησί διέθετε στόλο 120 πλοίων, πολλά από τα οποία έφεραν πολεμικό όπλισμό καλύτερο από αντίστοιχα βρετανικά, δεν ήταν αδιάφορες για τον γερμανό αναγνώστη. Το συγκλονιστικότερο όμως γι' αυτόν, τον ως επί το πλείστον κατ' οίκον περιηγητή,¹⁰ ήταν πώς εδώ έπληροφορείτο γι' αυτήν την ιδιότυπη ελευθερία, που εν έτει 1765 απολάμβαναν οι κάτοικοι αυτού του άγονου τόπου: «Μας έδειξαν το νησί τους και μας μίλησαν για την ελευθερία που εκεί απολαμβάνουν» παραθέτει από τον Τσάντλερ ο Ίκεν στη *Λευκοθέα* του και ακόμα: «ανάμεσα στους Ύδραίους δεν ζει κανένας Τούρκος και στις εκκλησίες τους έχουν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν ανενόχλητοι καμπάνες».¹¹

Μετά τον εγγλέο περιηγητή σημαντικές ήταν οι πληροφορίες που παρέδιδε για τους Ύδραίους, η κορυφή της ελληνικής διανόησης, ο Αδαμάντιος Κοραΐς. Στο έργο του *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι*,¹² ο Έλληνας λόγιος υπεδείκνυε ως μοναδικό συντελεστή στην πρόοδο της πατρίδας του μια άκμαία ελληνική έμπορική αστική τάξη, άπαρτιζόμενη – αποκλειστικά, άρα περιοριστικά – από νησιώτες ναυτικούς. Αυτό που τόνιζε ο Κοραΐς σ' αυτήν την πρώτη διακήρυξη του ελληνικού έθνισμού,¹³ ήταν βεβαίως η ελληνικότητα του ναυτικού στόλου των νησιών:

«Όπωσδήποτε δέ και αν έχη τό πράγμα, τό παρόν ναυτικό των νήσων είναι ελληνικόν, και

από του πλοιάρχου μέχρι του υπηρέτου άπαν τό πλήρωμα σύγκειται έξ Έλλήνων».¹⁴

Και φυσικά δέν παρέλειπε, για να στηρίξει τη «νέα δραστηριότητα ψυχής», που έβλεπε να συνεπαίρνει τό έθνος του, ν' αναφερθεί διεξοδικότατα στους Ύδραίους, μιά και αυτοί αποτελούσαν την «πρώτην τάξιν μεταξύ των νησιωτών».¹⁵ Ο σοφός Κοραΐς στο *Υπόμνημα*

6. Τάσος Βουρνάς, «Έντυπώσεις Γερμανού δημοσιογράφου από τον επαναστατημένο Μοριά (1821). Ο Κρίστιαν Μύλλερ και οι ανταποκρίσεις του στη Γερμανική Έφημερίδα *Allgemeine Zeitung*», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* (1961), 263. Το ίδιο απόσπασμα και στο Γ. Λάϊος, Άνεκδοτες έπιστολές και έγγραφα του 1821. Ιστορικά δοκουμενά από τα αυστριακά αρχεία, Άθήνα 1958, 174-175. Καταγράφω την παραπομπή και την όρθογραφία του Γ. Λάϊου.

7. Karl Iken, *Leukothea Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Dichtkunst des neuen Griechenlands*, τ. Α', Λιψία 1825, 17-47.

8. Richard Chandler, *Travels in Greece or Account of a Tour made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Όξφόρδη 1776, 5-6.

9. Richard Chandler, *Reisen in Griechenland unternommen auf der Kosten der Gesellschaft der Dilettanti. Übersetzt von Heinrich Christian Boie*, Λιψία 1778. Για τό πόσο διαβάστηκε τό βιβλίο αυτό από τις κορυφές της γερμανικής διανόησης και τό πόσο συνετέλεσε στην γέννηση μιάς περιρρέουσας νοσταλγίας για την κλασική κυρίως Ελλάδα πβ. τό βιβλίο του Walter Rehm, *Griechentum und Goethezeit. Geschichte eines Glaubens*, Μόναχο 1952, 3.

10. Οι Γερμανοί, εν αντιθέσει με τους Άγγλους και τους Γάλλους, άργησαν να περιηγηθούν τον ελληνικό χώρο και να τον ανακαλύψουν με τά ίδια τους τά μάτια. Πολύ συχνά ή κλασική τους παιδεία τους ώθοισε σε φαντασιακά άτοπηματα, τά όποια καταγράφηκαν κατά κόρον στα φιλελληνικά τους έργα. Η φαντασίωσή τους για τους νησιώτες και ιδιαίτερα τους Ύδραίους δέν είναι ή πιό τραγελαφική, αλλά είναι ή μόνη που, όπως διαπίστωση, παρουσιαζόταν με τέτοια συχνότητα.

11. Carl Iken, *Leukothea*, ό.π., τ. Α', 23.

12. Α. Κοραΐς, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce, lu à la Société des Observateurs de l'Homme, le 16 Nivose, an IX (6 Janvier 1803)*, Παρίσι 1803. Τά αποσπάσματα που εδώ παρατίθενται είναι παρμένα από την ελληνική μετάφραση: Α. Κοραΐς, *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι. Συνταχθέν μεν γαλλιστί και αναγνωσθέν επί την Έταιρίαν των Άνθρωποτηρητών, τή 16 Νιφετώδους εν έτει ΙΑ' (Τή 6η Ίανουαρίου 1803)*, Άθήνα 1853.

13. Jean Plumyene, *Les nations romantiques. Histoire du nationalisme. Le XIX siècle*, Παρίσι 1979, 161.

14. Α. Κοραΐς, *Υπόμνημα*, ό.π., 25.

15. Στο ίδιο, 26-27: «Μεταξύ των νησιωτών τούτων των έχόντων πλοία, οι κάτοικοι της νήσου Ύδρας, περί των όποιων άνωτέρω ειρήται, είναι άξιοι ιδιαίτερας μνείας, ου μόνον διότι κατέχουσι την πρώτην τάξιν μεταξύ των νησιωτών, αλλά και διότι παρέχουσι εις τον παρατηρητήν

του πριμοδοτοῦσε κυρίως τὴν ιδιαίτερη πατρίδα του τὴ Χίο, τὸ φωτισμένο νησί. Ὅμως ὅσο κι ἂν ἀρεσκόταν νὰ καλλιεργεῖ διακριτικές συγγένειες ἀνάμεσα στὴν ἀρχαία Χίο, γενέτειρα τοῦ Ὁμήρου καὶ τὴ σύγχρονη, τὴ δική του πατρίδα, γιὰ ἀρκετές ἀπὸ τὶς γερμανικές συνειδήσεις ἡ Χίος ἦταν τὸ νησί τῆς ὑποταγῆς. Αὐτὸ πού γοήτευε ἦταν ἡ ἐλεύθερη καὶ φίλεργος Ὑδρα.

Ὅμως πῶς προέκυπταν αὐτοὶ οἱ Ὑδραῖοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Πανσανίας, ὁ Μπαίντεκερ (Baedeker) τῆς ἀρχαίας ἀλλὰ καὶ τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, ἀνέφερε ἐλάχιστα καὶ σίγουρα ὄχι τόσα, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς ἡ φήμη τοῦ νησιοῦ στὴ σύγχρονη Εὐρώπη; Ὁ Κοραῆς καὶ πάλι στὸ Ὑπόμνημα, ὑπεραμυνόταν τῆς ἐλληνικότητάς τους. Ἀποσιωπώντας τυχόν ὑπόνοιες γιὰ ἐποικισμό ἄλλοφύλων στὸ ἄγονο καὶ βραχῶδες νησί, ὑποστήριζε πῶς Πελοποννήσιοι κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἶχαν καταφύγει σ' αὐτὸ καὶ εἶχαν ἐνισχύσει τὸ σφρίγος τοῦ ντόπιου αὐτόχθονου ὑδραϊκού στοιχείου πού φιλεύσπλαχνα τοὺς εἶχε μεταφέρει στὸ νησί μὲ τὰ πλοῖα του. Πουθενὰ δὲν γινόταν λόγος γιὰ ἐποικισμό Ἀλβανῶν.¹⁶

Ἐνας ἀκόμα ξένος, ὁ γάλλος ζωγράφος Α. Λ. Καστελάν (A. L. Castellan), ὁ ὁποῖος στὰ 1807 εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν Ὑδρα, ἂν καὶ εἶχε λιθοβοληθεῖ ἀπὸ ἓνα τοσοῦρο μικροῦς Ὑδραῖους, ἔμεινε ἐντούτοις γοητευμένος ἀπὸ τὴν εὐμάρεια τοῦ ἄγονου τόπου πού τὸν κατοικοῦσαν ἐλεύθεροι, ἀγέρωχοι, ἐργατικοὶ καὶ νοήμονες Ἕλληνες. Αὐτὸς συναινοῦσε καὶ ἐπαύξανε τὰ ὅσα ἔλεγε ὁ Κοραῆς, τοῦ ὁποῖου ἄλλωστε τὸ ἀπόσπασμα γιὰ τοὺς Ὑδραῖους τὸ ἐνωσμάτωσε αὐτούσιο μέσα στὸ περιηγητικὸ του ἔργο.¹⁷ Τὸ ἔργο τοῦ Καστελάν μεταφραζόταν τὸ 1809 γερμανικά εἰς διπλοῦν¹⁸ καὶ ἔτσι οἱ Γερμανοὶ πληροφοροῦνταν καὶ στὴ γλώσσα τους πῶς μέσα στὴ χαμέρπεια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, σ' ἓναν ἄγονο βράχο τοῦ Αἰγαίου, εἶχε διασωθεῖ τὸ κῦτταρο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ἱκμάδας:

«Ἡ νῆσος Ὑδρα εἶναι αὐτὴ πού ὑπερτερεῖ σὲ σύγκριση μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἐλληνικὰ νησιά, ἐπειδὴ ἔάν στὰ ἄλλα συναντᾶμε ἓναν λαὸ ἀποκαμωμένο, πού βρίσκεται χαμερπῆς ὑπὸ τὸν ξένο ζυγὸ, φτωχὸς σὲ μιά πλούσια χώρα, ἠττοπαθῆς καὶ ἀρρωστιάρης, ἐνῶ τὸ κλίμα εἶναι βάλοσμο, στὴν Ὑδρα, ἀντίθετα, συναντᾶ κανεὶς τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικό χαρακτήρα σὲ ὅλη του τὴν ἐνέργεια. Οἱ Ὑδραῖοι εἶναι ὑγιεῖς, δυνατοί, χαρούμενοι καὶ ἐργατικοί. Σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὴν ἀπέναντι στεριά, οἱ Ὑδραῖοι δίνουν σὲ μᾶς τὴν πῶς εὐγλωττὴ ἀπόδειξη τῆς ἐπίδρασης τῆς ἐξουσίας στὰ ἦθη καὶ στὴν εὐτυχία τῶν λαῶν. Ὁ Ὑδραῖος γνωρίζει πῶς ἐργάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἡ πατρίδα του εἶναι ἓνας σίγουρος ἐλεύθερος τόπος καὶ δὲν φοβάται πῶς θὰ τοῦ διαταράξει κανεὶς τὸ δικαίωμά του νὰ ἀπολαμβάνει τὰ ἀγαθὰ πού μὲ τὴν βιομηχανία του ἔχει ἀποκτήσει. Τὸ ἴδιο τὸ νησί εἶναι ἓνας ἄγονος βράχος πάνω στὸν ὁποῖο

μάταια θὰ ἀναζητήσει κανεὶς κήπους καὶ δάση καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνα ποταμάκι. Παρ' ὅλα αὐτὰ συναντᾶ κανεὶς ἐδῶ καὶ μάλιστα μὲ ἐκπληξη, ἓναν νοήμονα, δραστήριο καὶ πραγματικά εὐτυχισμένο λαό. Ὁ φιλάργυρος, ἀπαθῆς Τούρκος πεθαίνει ἀπὸ ἄνοια καὶ στέρηση μέσα στοὺς θησαυροὺς τῆς φύσης, ὁ ἐλεύθερος Ἕλληνας ἀντίθετα μεταμορφώνει τὸ γυμνὸ βράχο του σὲ πλούσιο θησαυροφυλάκιο».¹⁹

Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, ἦρθαν νὰ ἐπαληθεύσουν καὶ νὰ ἐνεργοποιήσουν στὸ σύνολό τους ὅλες αὐτές τὶς μυθικὲς πληροφορίες πού εἶχαν καταθέσει πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ μὴ γερμανοὶ συγγραφεῖς.

Τὸ 1822 τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῆ μεταφραζόταν ὀλόκληρο ἀπὸ τὸν Ἴκεν, μὲ τὸν σημασιολογικὰ φορτισμένο τίτλο *Hellenion*.²⁰ Ἄν ὁ Κοραῆς εὐνοοῦσε τοὺς Χιώτες χαρακτηρίζοντάς τους Γάλλους τῆς Ἀνατολῆς,²¹ ὁ Ἴκεν σὲ σημειώσή του ὑποστήριζε πῶς οἱ

λεπτομερείας περὶ τῶν κανονισμῶν τοῦ ναυτικοῦ των, περὶ τῆς διαίτης των καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κυβερνῶνται ἢ κατὰ τοὺς διάπλους αὐτῶν, ἢ καὶ ἐν τῇ νήσῳ αὐτῇ, τοσοῦτον μᾶλλον ἀξιολόγους, ὅσον οἱ νησιῶται οὗτοι εὐρίσκονται εἰσέτι εἰς βαθείαν ἀμάθειαν, καίτοι καταβάλλοντες πρὸ πολλοῦ πᾶσαν σπουδὴν, ἵνα ἀπαλλαγῶσιν αὐτῆς».

16. Στὸ ἴδιο, 27-28: «Ὅτε δὲ οἱ Τούρκοι ἀνεκτίσαντο τὴν Πελοπόννησον ἐγκαταλειφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ρώσων, τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τοῦ δυστυχικοῦ τούτου τόπου, διὰ νὰ ὑπεκφύγῃ τὴν ἐκδίκησίν των, ἐξέλιπε τάχιστα τὰς ἐστίας του, καὶ ἐξήτησε τὴν σωτηρίαν εἰς τὴν μετανάστευσιν, καταφυγόντες ὅπου αἱ περιστάσεις, καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἐπέτρεπον εἰς ἕκαστον ἄσυλον νὰ καταφύγῃ καὶ ἡ Ὑδρα ἐγένετο ἄσυλον, ἐνθα μέγιστον μέρος τῶν Πελοποννησιῶν κατέφυγον μετὰ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν καὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν θεβιασμένοι νὰ ἐγκαταλείπωσιν εἰς τοὺς Τούρκους. Οἱ δὲ νέοι οὗτοι ἄποικοι μετακομισθέντες ἀπὸ γῆς, ἦτις παρήγε πάντα, εἰς πέτραν, διὰ νὰ εἴπωμεν οὕτως, κεκαλυμμένην ἀπὸ ἐρείκας, εἶδον ὅτι μόνος πόρος ἦτον εἰς αὐτοὺς τὸ ἐμπόριον, καὶ ἐδόθησαν εἰς τοῦτον τοσοῦτον προθυμότερον, καθ' ὅσον εὐρίσκοντο μεταξύ ἐμπειροτάτων ναυτῶν...».

17. A. L. Castellan, *Lettres sur la Morée et les îles de Cerigo, Hydra et Zante*, τ. Α', Παρίσι 1808, 96-105.

18. A. L. Castellan, *Briefe über Morea und die Inseln Cerigo, Hydra, Zante*. Aus dem Französischen von Ch. Weyland, Βερολίνο 1809 καὶ σὲ δευτέρη μετάφραση: A. L. Castellan's *Briefe über Morea und die Inseln Cerigo, Hydra*. Aus dem Französischen, Βαϊμάρη 1809. Τὰ παραθέματα τοῦ Ἴκεν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βερολίνου.

19. A. L. Castellan, *Lettres*, ὁ.π., 93-94 καὶ 95-96 καὶ τὰ ἴδια στὴν γερμανικὴ μετάφραση A. L. Castellan, *Briefe*, ὁ.π., 82-83, καὶ 84-85.

20. Carl Ludwig Iken, *Hellenion. Über Cultur, Geschichte und Literatur der Neugriechen*, Ληψία 1822.

21. Στὸ ἴδιο, 156.

Υδραίοι ήταν οι Έγγλέζοι της Ανατολής και η Ύδρα τό Πόρτομουθ και η Τουλόν συγχρόνως.

Ό,τι συνόψιζε γι' αυτόν και τούς συμπατριώτες του η Ύδρα, τό διατύπωνε ο ίδιος λόγιος λίγο αργότερα στή *Λευκοθέα* του, μέ μιά ρομαντική κορωνίδα:

«Οι κραταιοί και ένδοξοι κάτοικοι αυτής τής μικρής και βραχάδους νήσου θαυμάζονται δίκαια στήν ταραγμένη από τόν πόλεμο εποχή μας ως οι πιο θαρραλέοι έν ζωή θαλασσοπόροι, και πολλοί αρέσκονται νά τούς θεωρούν τό άνθος τών Έλλήνων, τήν κορωνίδα τής εμπόλεμης Ελλάδος, επειδή φαίνεται πώς είναι τό επίκεντρο τών θαλάσσιων δραμένων και έχουν στήν πραγματικότητα τό γενικό πρόσταγμα μιά και διοικούν τά πάντα. Συγχρόνως αυτό τό νέο έρέθισμα είναι διπλά γοητευτικό γιά μās τίς χώρες τού Βορρά και τής Δύσης, γιατί στ' αλήθεια η Ύδρα ξεπερόβαλε από τή θάλασσα αναπάντεχα, σάν δεύτερη Άναδυομένη, μιά Άφροδίτη όμως πάνοπλη».²³

Τό άνθος τών Έλλήνων, τούς Ύδραίους, μυθοποιούσε και ο Βίλχελμ Μύλλερ (Wilhelm Müller) μέ τρία ποιήματα εμπνευσμένα από τόν άγώνα τους.²⁴ Τό ένα από αυτά «Ο μικρός Ύδραίος», διαπαιδαγωγημένος κατά τό πρότυπο τού Ρουσώ, γινόταν τό κατεξοχήν φιλελληνικό ποίημα,²⁵ ένώ παράλληλα τό ίδιο τό ποίημα υποδείκνυε τό πόσο καλά είχε και ο ποιητής έντυφώσει στο περιγητικό έργο τού Καστελάν.²⁶ Οι στίχοι πάντως πού συμπυκνώνουν σήμερα τόν συμβολισμό πού άπτηχούσε τό νησί γιά τή γερμανική φαντασίωση, προέρχονται από ένα άλλο του ποίημα, τήν «Ύδρα»:

«Ψηλέ, αγέρωχε, ακλόνητε βράχε πού πάνω σου η έλευθερία τής Ελλάδας άκουμπά!

Καθώς κοιτώ τήν κορυφογραμμή σου, τό αίμα μου βράζει κι καρδιά μου σκιρτά».²⁷

Όμως τό όνειρο τής έλληνικότητας τής Ύδρας έμελλε νά υποσκαφτεί γιά τίς γερμανικές συνειδήσεις από τίς ίδιες τίς πηγές πού τό υπέβαλλαν, τούς ξένους περιηγητές. «Δέν μπορώ νά άποκρύψω», εκμυστηρεύεται ο Ίκεν στή *Λευκοθέα* του,

«πώς μιά άξιοπερίεργη πληροφορία ενός πολύ μορφωμένου Έγγλέζου μέ τό όνομα Γ. Μ. Λήκ (William Martin Leak), ήρθε νά μου καταστρέψει ξαφνικά τό ώραίο μου όνειρο και όπως στόν Δόν Κάρλο τού Σίλλερ μέ γκρέμισε από τόν έβδομο ούρανό. Όμως δέν είναι η πρώτη φορά πού έδώ καλούμαστε νά εγκαταλείψουμε ό,τι μās συνέπαιρνε. Έν συντομία, ο Βρετανός υποστηρίζει πώς οι Ύδραίοι δέν είναι Έλληνες, μά Άλβανοί!».²⁸

Συντετριμμένος ο Ίκεν, προσπαθώντας νά συντάξει τόν δικό του αντίλογο, προέβαλε ως βασικό άντεπιχείρημα τήν αρχέγονη έλληνική ναυτική ιδιοφυΐα:

«Κάτι τέτοιο άλλωστε άποδυναμώνεται, γιατί καθ' όσον γνωρίζω οι Άλβανοί πουθενά δέν έδειξαν πώς είναι προικισμένοι ναυτικοί. Άντίθετα αυτή η έπιδεξιότητα συνόδευε σχεδόν άποκλειστι-

κά τούς γνήσιους έθνικά Έλληνες, ως ταλέντο πού δέν μαθαίνεται, μά πού τό έχει κανείς εκ γενετής».²⁹

22. Κατά λέξη μεταφράζοντας: «Στή σ. 156 μνημονεύεται γιά πρώτη φορά η νήσος Ύδρα -τήν όποία θά μπορούσαμε νά τήν άποκαλέσουμε τήν έλληνική Έλγολάνδη (Helgoland). Τό νησί αυτό είναι άπότομο και βραχώδες μέ καλοχτισμένα σπίτια και κατοικείται από καλλιεργημένους κατοίκους, ανάμεσα στους όποιους, ως γνωστόν, συγκαταλέγονται οι πιο έπιδέξιοι ναυτικοί... Έπειδή στή συνέχεια ο συγγραφέας ονομάζει τούς Χιώτες Γάλλους τής Άνατολής, θά μπορούσε κανείς έτοι άνετα νά χαρακτηρίσει τούς Ύδραίους καλύτερα ως τούς Έγγλέζους τής Ανατολής και τήν νήσο Ύδρα τό έλληνικό Πόρτομουθ, είτε τήν Τουλόν. Δέν χρειάζεται νομίζω νά αναφερθεί πόσο δίκαια άπέκτησαν οι Ύδραίοι στά νεότερα χρόνια τή ναυτική τους φήμη». Στο ίδιο, 230.

23. Carl Iken, *Leukothea*, ό.π., τ. Α', 17-18.

24. Πρόκειται γιά τά ποιήματα «Der greise von Hydra», (μετ. 'Ο γέρος Ύδραίος), «Der kleine Hydriot», «Hydra». Βλ. Wilhelm Müller, *Gedichte Vollständige kritische Ausgabe mit Einleitung und Anmerkungen Besorgt von James Taft Hatfield*, Βερολίνο και Λιψία 1906, 185, 195, 206-207 αντίστοιχα.

25. Robert Arnold, «Der deutsche Philhellenismus», *Euphorion Zeitschrift für Literaturgeschichte. Zweites Ergänzungsheft*, (1896), 120.

26. Τή εικόνα τού μικρού Ύδραίου, ο όποιος δουτώντας περισυλλέγει από τόν βυθό τής θάλασσας τό νόμισμα πού τού έριξε ο πατέρας του, ο Β. Μύλλερ τήν εμπνεύστηκε από τό έργο τού Καστελάν, όπου και σημειώνεται: «Οι Έλληνες, έξοικειωμένοι από πολύ μικροί μέ τό θαλάσσιο στοιχείο είναι στήν πλειοψηφία τους εξαίρετοι κολυμβητές. Από τό πιο ψηλό σημείο τών καταρτιών δουτούν στή θάλασσα και φθάνουν σε μεγάλο βάθος γιά νά μαζέψουν ένα νόμισμα πού κάποιος τούς έριξε». Βλ. A. L. Castellan, *Lettres*, ό.π., 17, και *Briefe*, ό.π., 17.

27. «Hoher, steiler, fester Felsen, darauf Hellas Freiheit ruht!

Seh' ich deine Wolkengipfel, steigt mein Herz, und wallt mein Blut.»

Βλ. Wilhelm Müller, *Gedichte*, ό.π., 206.

28. Karl Iken, *Leukothea*, ό.π., τ. Α', 18.

29. Στο ίδιο, 20. 'Ο ίδιος επίσης φιλέλληνας άλλου, μεταφέροντας στο γερμανικό κοινό πληροφορίες πού τού είχε καταθέσει ο Άλέξανδρος Νέγρης, ένας από τούς τέσσερις όλους κι όλους Έλληνες πού κατόρθωσε, όσο ζούσε, νά συναντήσει στήν πατρίδα του, τή Βρέμη, εξαίρει και πάλι τήν αρχέγονη ναυτική έπιδεξιότητα τών Έλλήνων: «'Ο γιός ενός έλληνα έμπορου από τήν Πετρούπολη έφθασε, στήν αρχή τής Έπανάστασης, μέ προτροπή τού πατέρα του, στήν Ύδρα, γιά νά συμμετάσχει στήν άπελευθέρωση τής Ελλάδας. Ένώ περιδιάβαζε μέ μερικούς φιλέλληνες και Έλληνες από άλλες περιοχές, γιά πρώτη φορά τό λιμάνι τής Ύδρας, θέλοντας νά δει από κοντά τά έλληνικά καράβια, τόν πλησίασε ένας πρόκριτος τού νησιού και τόν παρακάλεσε νά εξετάσει προσεκτικά τά πλοία, μήπως και βρει κανένα ψεγάδι. Αυτός άπάντησε πώς δέν μπο-

Μέ αυτό καί ἄλλα ἐπιχειρήματα στά 1825 ὁ Ἴκεν παρέκαμπε τίς παρατηρήσεις τοῦ αὐτόπη μάρτυρα Λήκ καί κατέληγε:

«Ἀπ' ὅλους τούς νεότερους κατοίκους τῆς Ἑλλάδας οἱ Ὑδραῖοι θεωροῦνται οἱ πῶς Ἑλληνες καί σχεδόν πουθένα ἄλλου ἐκτός ἀπό ἐδῶ δέν γνωρίζω νά τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ ἡ γνησιότητα τῆς ἐθνικότητάς τους, ἄλλωστε πουθενά ἄλλου δέν μνημονεύεται ἡ ἄλβανική τους καταγωγή».³⁰

Γιά τή γερμανική φιλελληνική φαντασίωση, σέ μιὰ ἐποχή πού τά ναυτικά κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων συνάρπαζαν τήν Εὐρώπη, τό στίγμα τοῦ Ὀδυσσεά ἦταν ἀδύνατο νά τό ἔχουν οἱ Ἄλβανοί, ἕνας λαός τῶν ὀρέων. Τήν πληροφορία τῶν περιηγητῶν, πῶς οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὑδρας ἦταν ἄλβανικῆς καταγωγῆς, προσπαθοῦσε νά ἀκυρώσει καί ὁ Ἰούλιος Κούρτιος στή μικρόσχημη ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης:

«Σέ μερικά παλαιότερα περιηγητικά κείμενα ὑποστηρίζεται πῶς οἱ κάτοικοι τῆς Ὑδρας ἔχουν ἄλβανική καταγωγή. Ἄλβανοί, οἱ ὁποῖοι κατέφυγαν ἐδῶ θέλοντας νά ἀποφύγουν τούς Τούρκους πού τούς κυνηγοῦσαν. Ὅμως αὐτή ἡ πληροφορία φαίνεται ἐσφαλμένη».³¹

Γιά νά τήν διορθώσει στή συνέχεια μέ τήν ὑπόδειξη Κοραή, ἀποδεχόμενος κ' αὐτός πῶς κυνηγημένοι Πελοποννήσιοι κατέφυγαν στήν Ὑδρα.

Ἀπρόθυμος νά δεχτεῖ πῶς οἱ Ὑδραῖοι εἶναι ἄλβανικῆς καταγωγῆς ἦταν καί ὁ νεοελληνιστής Θεόδωρος Κίντ (Theodor Kind), φίλος καί συνεργάτης τοῦ Ἴκεν. Στό ἔργο του *Συμβολή σέ μιὰ καλύτερη γνωριμία μέ τή νέα Ἑλλάδα ἀπό ἱστορικῆς, γεωγραφικῆς καί λογοτεχνικῆς ἀπόψεως*,³² ὁ Κίντ ἀφιέρωνε ξεχωριστό, ἐκτεταμένο κεφάλαιο γιά τήν Ὑδρα, στό ὁποῖο πραγματευόταν καί τό ἐπίμαχο ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ὑδραίων. Σ' αὐτό προσπαθώντας ν' ἀναιρέσει τή ρητή θέση τοῦ Πουκβίλ (Pouqueville), ἀλλά καί κάποιου Ἑλληνα πληροφοριοδότη του, ἀνέφερε:

«Στόν Πουκβίλ, *Ταξίδι στήν Ἑλλάδα*, Τ.2, σ. 524, συναντᾶται σχετικά μέ αὐτό τό θέμα ἡ ἐξῆς σημείωση, παρ' ὅτι μόνο σάν ἀπλή ἀναφορά, χωρίς νά κατατίθεται κάποιο ἱστορικό τεκμήριο. Λέει λοιπόν αὐτός, πῶς ὁ Σουλτάνος Βαγιαζίτ πού νίκησε τούς Ἄλβανούς, ἀπαίτησε ἀπό αὐτούς νά ἐξιλαμιστοῦν. Ὅσοι θέλησαν νά παραμείνουν χριστιανοί βρῆκαν καταφύγιο ἄλλοι στά βουνά τῆς Ἡπείρου καί ἄλλοι στήν Πελοπόννησο καί ἐδῶ ὅμως κυνηγήθηκαν ἀπό τούς Τούρκους καί γι' αὐτό κατέφυγαν στά κοντινά νησιά τήν Ὑδρα, τίς Σπέτσες καί τ' ἄλλα ὅπου σήμερα, συμπληρώνει ὁ Πουκβίλ, ἀντικρίζουμε τίς ἀνθηρές ἀποικίες τους. Ἐπίσης ἕνας Ἑλληνας, ὁ ὁποῖος βρέθηκε στήν Ὑδρα, μοῦ εἶπε ὅτι δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς οἱ Ὑδραῖοι ἔχουν μιὰ ἀπώτερη καταγωγή ἀπό Ἄλβανούς, κάτι πού ἀποδεικνύεται καί ἀπό τό ὅτι μιλοῦν ἄρβανίτικα».³³

Τήν στιγμή πού ὅλα ἔδειχναν πόσο ὀδυνηρά ἀπατη-

λή ἦταν ἡ ὠραία φαντασίωση, πῶς οἱ γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων, οἱ νέοι Θεμιστοκλεῖς, στή γειτονική μέ τή Σαλαμίνα Ὑδρα, εἶχαν μέ τά «ξύλινα τείχη» τους, γιά δευτέρα φορά, κατατροπώσει τούς Τούρκους, τούς νέους Μήδους, ὁ γερμανός φιλέλληνας Θεόδωρος Κίντ ἀπέφευγε παρ' ὅλες τίς ἐνδείξεις νά παραδεχτεῖ τό γεγονός ἀναμένοντας πῶς ἔγκυρες γνωματεύσεις:

ροῦσε νά βρεῖ κάτι ἰδιαίτερο. — Ὁραία, ἀπάντησε ἐκεῖνος. Αὐτό πιστεύω καί ἐγώ, δέν μπορεῖτε νά βρεῖτε κάποιο ψεγάδι, γιατί πρόκειται γιά μιὰ ἐξαιρετική κατασκευή. Γνωρίζετε λοιπόν, πῶς οἱ Ἑλληνες ἔχουν φθάσει σέ αὐτό τό τόσο ὑψηλό επίπεδο ναυπήγησης πλοίων χωρίς νά χρησιμοποιοῦν οὔτε χάρακα, οὔτε διαβήτη, οὔτε κανένα ἄλλο ἐργαλεῖο μόνο πελεκοῦν τό ξύλο μέ τά ἴδια τους τά χέρια καί κάνουν ὅλη τήν κατεργασία μέ τό μάτι. Καί παρ' ὅλα αὐτά ὅλοι οἱ ἄρμοι ταιριάζουν τόσο τέλεια μεταξύ τους, ὅλα τά μέρη ἐφαρμόζουν τόσο καλά, σάν νά ἀκολουθήθηκαν μαθηματικοί κανόνες, μέ μοιρογνωμόνιο καί χάρακα. Ἡ ναυπήγηση πλοίων εἶναι μιὰ τέχνη πού οἱ Ἑλληνες τήν κατέχουν ἐνοστικωδῶς, τήν ὁποία κληρονόμησαν ἀπό τήν φύση, εἴτε ἀπό τούς ἀρχαίους προγόνους τους». Στή συνέχεια ὁ Ἴκεν, πού τόν ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα ἡ ναυπηγική τεχνολογία, — πρωτοεμφανίζεται ἄλλωστε στή γερμανική διβλογραφία στά 1817, μεταφράζοντας, μέ τήν μορφή ἐπιτομῆς, τό ἔργο τοῦ Robertson Buchanan, *A practical Treatise on propelling vessels by steam*, δίνοντας κυριολεκτική βαρύτητα στά λεγόμενα τοῦ Ἑλληνα πληροφοριοδότη του, προσπαθεῖ νά ἀναιρέσει ὅσα ἐξιστοροῦσε ὁ Πουκβίλ: «Μέ τά παραπάνω δέν συνάδουν, ὅσα ὁ περιηγητής Πουκβίλ ἰσχυρίζεται γιά τούς Ἑλληνες ναυτικούς, ὅτι δηλαδή ἀγοράζουν τά πλοῖα τους κυρίως στή Μασσαλία καί ὅτι προτιμοῦν ἀπό ὅλα τά ἄλλα τήν τέχνη τῶν γάλλων ναυπηγῶν. Βεβαίως αὐτό λέγεται γιά τούς Σπετσιώτες — πῶς ἀγοράζουν τά πλοῖα τους ἀπό τή Μασσαλία καί πῶς προτιμοῦν ἀποκλειστικά τόν γαλλικό τρόπο κατασκευῆς» (Κεφ. 46 στό τέλος, σελ. 513 ἀπό τό ἔργο του *Ταξίδι στό Μοριά*. Αὐτό μπορεῖ νά σημαίνει ὅτι μερικά πλοῖα τῶν Ἑλλήνων ἔχουν γαλλική προέλευση, καί πῶς τά πλοῖα αὐτά ἐφθασαν στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Προδρηγία κατά τήν περίοδο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὅταν οἱ Ἑλληνες ἐφοδίαζαν ὡς γνωστόν μέ σιτηρά τήν Γαλλία. Ὅμως πολύ πιθανόν εἴτε ὁ Πουκβίλ νά παρατραβᾷ αὐτήν τήν πληροφορία καί νά τή γενικεύει, εἴτε νά σφάλει ὀλοκληρωτικά. Ὅτι ἕνας τόσο ἐπιδέξιος στή θάλασσα λαός, ὅπως οἱ Ἑλληνες, ἀγοράζουν τά καράβια τους ἀπό μιὰ ξένη παντελῶς χώρα, εἶναι τόσο πολύ ἀπίθανο καί ἀντιστρατεύεται κάθε ἐμπειρία καί παρατήρηση αὐτοῦ τοῦ τόσο ἰδιόρρυθμου καί ἐσωστρεφῆ λαοῦ». Βλ. Karl Iken, «Die griechische Marine.» περ. *Das Ausland. Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*, No 263-264 (20/21-9-1829), 1050.

30. Carl Iken, *Leukothea*, ὁ.π., τ. Α', 21.

31. Julius Curtius, ὁ.π., τ. 3, 13.

32. Theodor Kind, *Beiträge zur besseren Kenntniß des neuen Griechenlands in historischer, geographischer und literarischer Beziehung*, Neustadt 1831.

33. Στό ἴδιο, 168.

«'Ας ἐλπίσουμε πὼς αὐτὴ ἡ γνώμη γιὰ ἓνα τόσο σημαντικό καὶ ἐνδιαφέρον σημεῖο στὴν ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδας θὰ ἀποδειχτεῖ προσηκτικότερα».³⁴

Καὶ ἐνῶ στὴν ἀμέσως μετὰ τὸν Φαλμεράνερ (J. Fallmerayer) ἐποχὴ ἡ ἑλληνικότητα τῆς Ὑδρας ἐτρίζε ἐπικίνδυνα μαζί με τὴν ἑλληνικότητα τῶν νεοελλήνων συλλήβδην, ὁ ἴδιος λόγιος προσπαθοῦσε νὰ διασώσει ἀπεγνωσμένα τὴν εὐάλωτη ἑλληνικότητα ἀποβιδάζοντας τὴν σὲ κάποιο μακρινὸ καὶ ἀπροσδιόριστο νησί τοῦ Ἀρχιπελάγους. Στὴ μομφὴ λοιπὸν τοῦ Φαλμεράνερ, πὼς δὲν ἀπέμεινε ρανίδα ἑλληνικοῦ αἵματος στὶς φλέβες τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, ὁ προαναφερθεὶς φιλέλληνας Θεόδωρος Κίντ, βάζοντας πολὺ νερὸ στὸ κρασί του, σημειώνει:

«'Ας παραδεχτοῦμε, ὅπως ἄλλωστε ὀφείλουμε, πὼς ἐγίνε μιά μεγάλη ἐπιμειξία τῶν παλαιότερων κατοίκων τῆς Ἑλλάδας μετὰ ἄλλους λαοὺς ποὺ μετοίκησαν σὲ αὐτήν. Ὅμως ἔστω καὶ ἂν δεχτοῦμε μεμονωμένα μιά τέτοια ἐπιμειξία μετὰ Ἀλβανούς καὶ μετὰ ἄλλα φύλλα καὶ ἀποδεχτοῦμε ἀκόμα καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴν πρόσμιξη τῶν αὐθεντικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας, αὐτὸ δὲν συνεπάγεται πὼς ἀκυρώνεται πλήρως ὁ βαθμὸς μῆς ὀρισμένης συγγένειας τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας μετὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ ἰδιαίτερα σὲ κάποια νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἴσως ἀκόμα καὶ σὲ κάποια κορφοβούνια τῆς ἑλληνικῆς ἠπειρωτικῆς χώρας...».³⁵

Ἄν ὅμως οἱ φιλέλληνες νοσταλγοὶ τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ιδεώδους ἀρνοῦνταν, εἴτε δίσταζαν, νὰ παραδεχτοῦν τὴν πραγματικότητα, ἀκόμα καὶ τὴν περίοδο πού τὴν βροντοφώναζε ὁ Φαλμεράνερ, ἓνας ἄλλος συγγραφέας, γερμανικῆς καταγωγῆς, ποὺ ζοῦσε στὴ Γαλλία καὶ ἔγραφε γαλλικά, ὁ Georg Bernhard Depping, στὰ 1823 κιόλας, ὄχι μόνον παραδεχόταν τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ ἐξῆρε τὴν ζωογόνο ἐπίδραση τοῦ ἀλβανικοῦ αἵματος στὶς φλέβες τῶν γενναίων Ὑδραίων. «Il est juste de faire observer que cette activité énergique des Hydriotes est peut-être l'effet du sang albanais d'où ils descendent».³⁶ Ὅμως αὐτὴ ἡ παρατήρηση προερχόταν ἀπὸ ἓναν συγγραφέα «ἀποστάτη», ἐνταγμένο πλήρως στὴ γαλλικὴ κουλτούρα, σὲ μιά ἐποχὴ πού τέτοιες ἐπιλογές ἐνοχλοῦσαν τὸν γερμανικὸ ἔθνικισμό.³⁷

Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Εἰρηναίου Θήρσιου, τοῦ «θετοῦ υἱοῦ τῆς Ἑλλάδος», στὴν ἀφιέρωση τοῦ ἔργου τοῦ Ἀντωνίου Μιαούλη, Ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου Ὑδρας,³⁸ ἐγγράφει καὶ τὸν κορυφαῖο φιλέλληνα στὸν κύκλο τῶν Γερμανῶν ποὺ τοὺς ἀπασχόλησε τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ὑδραίων.

Ἡ τοπικὴ αὐτὴ ἱστοριοῦλα μετὰ ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα μιά καὶ μοιάζει νὰ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη, ἂν καὶ ἐξαιρετικὰ δειλὴ, ἀντίστιξη σὲ ὅσα εἶδαμε πάρα πάνω. Ὁ Ἀντώνιος Μιαούλης, γιὸς τοῦ ναυάρχου, ἀφοῦ μᾶς διηγηθεῖ μιά σχετικὰ πλούσια ἀρχαιολογία, ἐν συγκρί-

σει μετὰ τὶς ἀναφορὲς ἄλλων μελετητῶν, καταθέτοντάς μας τὶς ἀναφορὲς τοῦ Ἡροδότου γιὰ τοὺς Σαμίους, τοῦ Στέφανου Βυζάντιου γιὰ τὸν Εὐαγῆ, τὸν ἀγράμματο ἀλλὰ ποιητὴ καλὸ καὶ κωμωδιογράφου, καὶ δευτερευόντως τοῦ Παισανία, θὰ προσθέσει στὴ συνέχεια ἐξαιρετικὰ λακωνικὰ τὸ ἐπίμαχο ἀπόσπασμα γιὰ τὸν ἀλβανικὸ ἐποικισμό στὴν Ὑδρα:

«Ἐκατοικήθη δέ, ὡς λέγεται κοινῶς ἐκ παραδόσεως, πρὸ 359 χρόνων, ἦγον κατὰ τὸ 1470 ἔτος μετὰ Χριστόν, καθ' ὃν καιρὸν οἱ Ἀλβανοὶ, καταπολεμούμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ Μωάμεθ Β' ἐφευγον ἀπὸ τὴν πατρίδα των»,³⁹ γιὰ νὰ συνεχίσουν –λειαινόντας ἄραγε τὴν παραδοχὴ του;– μετὰ τὴν καταμέτρηση τῶν ἀρχαίων ἐρείπιων: «Σημεῖα ἀρχαιότητος ἄλλα δὲν φαίνονται σήμερον εἰς Ὑδραν, παρά ἐρείπια τινα καὶ κίονες παλαιῶν κτιρίων καὶ ἐνός βωμοῦ...».⁴⁰

Τὸ πόσο διστάζει ὁ συγγραφέας νὰ ἀποδώσει στὰ πράγματα τὸ ὄνομά τους διαφαίνεται καὶ στὴν συνέχεια, μετὰ τὴν ἀτολμία του νὰ ἀφήσει ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ τὴν θέσιν τοῦ σοφοῦ Κοραῆ. Ἀπαλείφοντας διακριτικὰ μόνον τὸν χαρακτηρισμὸ «αὐτόχθονες», θὰ ἐπαναλάβει κι αὐτὸς τὰ ἴδια: «Εἰς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, καθ' ὃν οἱ Τούρκοι ἀπέκτησαν τὴν Πελοπόννησον, παρατημένην ἀπὸ τοὺς Ρώσους, ἓνα μέρος τῶν κατοίκων τοῦ δυστυχῆς τούτου τόπου, διὰ νὰ ἀποφύγει τὴν μάχαιραν τῶν Ἀλβανῶν Τούρκων κατέφυγε εἰς τὴν Ὑδρα».⁴¹

Ἀποτελοῦσε τελικὰ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Ἀντωνίου Μιαούλη ἀδύναμη ἀναίρεση τῆς παρακαταθήκης Κοραῆ; Μήπως ἀντίθετα ὁ Ὑδραῖος προσπαθοῦσε νὰ συμβιδάσει τὰ «ἀσυμβίβαστα» καὶ νὰ ἐφησυχάσει τὰ πνεύματα; Δυστυχῶς δὲν γνωρίζω. Ὅπως δὲν γνωρίζω ποιά ἦταν ἡ θέσιν τοῦ Εἰρηναίου Θήρσιου ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Ὑδρας ἀπὸ Ἀλβανούς, καθὼς ἐπίσης καὶ ποιά ἦταν ἡ δικὴ του συμβο-

34. Στὸ ἴδιο, 169.

35. Theodor Kind, *Beiträge*, ὀ.π., X.

36. G. B. Depping, *La Grèce ou description topographique de la Livadie, de la Morée et de l'Archipel*, τ. Γ', Παρίσι 1823, 8.

37. Ὁ Γαλλο-γερμανὸς λόγιος Georg Bernhard Depping γεννήθηκε τὸ 1784 στὸ Μύνστερ τὸ ὁποῖο καὶ ἐγκατέλειψε ὀριστικὰ 1803, τὴν περίοδο τῆς πρῶταις κατοχῆς τῆς πόλης του, γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ μόνιμα Παρίσι. Τὸ 1827, ἔχοντας ἐνσωματωθεῖ πλήρως στὴ γαλλικὴ κουλτούρα, ἐπέλεξε νὰ πολιτογραφηθεῖ Γάλλος. Βλ. *Meyers Lexikon*, Λιψία 1925, λήμμα: «Georg Bernhard Depping».

38. Ἀντώνιος Μιαούλης, *Ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου Ὑδρας ἀπ' ἧς ἐποχῆς κατοικήθη μέχρι τοῦ ἔτους 1821*, Ἀθήνα 1864. Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ 1832.

39. Στὸ ἴδιο 10.

40. Στὸ ἴδιο 10.

41. Στὸ ἴδιο, 20.

λή στά γραφόμενα τοῦ Μιαούλη. Ὅσο καί ἂν προσπάθησα νά βρῶ κάποια ξεκάθαρη ἀναφορά γιά τό τί πραγματικά πρέσβευε ὁ Θήρσιος, γιά τό ἂν εἶχε φλερτάρει κι αὐτός μέ τήν ἑλληνικότητα τῶν Ὑδραίων, δέν ἀνακάλυψα τίποτε.⁴² Μόνο στήν ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἄντ. Μιαούλη: «Πρός τόν Κύριον Εἰρηναῖον Θήρσιον Αὐλικόν Σύμβουλον τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας» καί στίς ἀκόλουθες ἀράδες: «Συνέπεσε ἡ ἀναγνώσις τό ὅποιον ἔγραψα ὑπόμνημα τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος μου, κ' ἔδειξας τήν ἐπιθυμίαν του νά τό ἰδῆς δημοσιευμένον», εἶδα κι ἐγώ νά σκιαγραφεῖται τό ἐνδιαφέρον του γιά τό ζήτημα.

Πρέπει πάντως νά προσθέσουμε ὅτι ὁ συγκεκριμένος Φιλέλληνας, συγκριτικά μέ τούς προηγούμενους ἐνθερμους ὁμογενεῖς του, διαφοροποιεῖται ριζικά, μιά καί ἡ δική του σχέση μέ τό νησί καί τούς Ὑδραίους δέν ἦταν ἀποκλειστικά φιλολογική. Ὁ Γερμανός λόγιος, πού ἀπό τό 1831, ὅπως ἐπιβεβαιώνει τό ἀρχεῖο του, βρισκόταν σέ ἀλληλογραφία μέ τόν Ἀνδρέα Μιαούλη, τόν πατέρα τοῦ Ἀντωνίου, ἀμέσως μετά τά γεγονότα τῆς πυρπόλησης τῶν τριῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων ἀπό τόν ἴδιο τόν Μιαούλη, καί ἐνῶ τό νησί τελοῦσε ὑπό ρωσική ἐπιτήρηση, ἀποδέχτηκε πρόκληση τῆς ἐκεῖ Ἐθνοσυνέλευσης καί ἀποβιβάστηκε στήν Ὑδρα, γιά νά παίξει ρόλο διεθνoῦς παρατηρητῆ, σέ μιά προσπάθεια ἐκτόνωσης τῆς κρίσης. Ἄλλωστε κατά τήν ἐκεῖ παραμονή του φιλοξενήθηκε στό σπίτι τοῦ Μιαούλη. Μεταφέροντας σέ ἐπιστολή πρὸς τήν γυναῖκα του τήν ἐμπειρία του ἀπό τό νησί ὁ γερμανός λόγιος σημειώνει:

«Ὑδρα τῆ 31η Ὀκτωβρίου 1831.

Μετά ἀπό ἓνα ὥραῖο ταξίδι πού διήρκεσε ἀπό τή νύχτα τῆς 27ης πρὸς τήν 28η Ὀκτωβρίου, ἀντικρίσαμε τό πρῶτό τῆς τελευταίας μέρας τό νησί, τά σπίτια τοῦ ὁποῦοι ψηλά καί ἀγέρωχα εἶναι χτισμένα πάνω σ' ἓνα ἄγονο βράχο, στό βάθος ἑνός ἀπότομου κόλπου. Τό θέαμα μᾶς μεγάλης καθαρῆς πόλης στολισμένης μέ ἐκκλησίες καί ἀρχοντικά ἀφήνει ἐκθαμβο τόν ταξιδιώτη πού εἶχε συνηθίσει νά βλέπει στήν Ἑλλάδα μόνο καλύδες καί ἐρείπια. Τό λιμάνι ἦταν σχεδόν ἐρημωμένο. Ἐνα ρώσικο μπρίκι πού τό κρατοῦσε ἀποκλεισμένο παρέχοντας προστασία στά δύο πλοῖα τῆς κυβέρνησης, ἐπέτεινε ἀκόμα περισσότερο τήν καχυποψία καί παρέλνε κάθε δραστηριότητα. Στήν προκυμαία τοῦ λιμανιοῦ πολύς κόσμος ἀπέμεινε ἀδρανῆς. Ὅμως παρ' ὅλο πού ἡ ἐμπορική δραστηριότητα εἶχε ἀδρανήσει ἐπιδεινώνοντας τήν ἀνέχεια ἡ τάξη παρέμενε ἀδιατάρακτη. Δέν ὑπῆρχε καμιά ἀστυνόμευση. Ὁ λαός ὑπέφερε καί σιωποῦσε ἐδῶ, ὅπως καί παντοῦ, καί παρ' ὅλα αὐτά δέν ἀκουγες πουθενά γιά κρούσματα ἐπαιτείας ἢ κλεψιάς».⁴³

Σέ ἐποχή πού τό ἀστρο τῆς Ὑδρας κινδύνευε νά δύσει ἄδοξα ἀπό τό εὐρωπαϊκό στερέωμα καί πού ἡ φήμη τοῦ βασικοῦ τῆς ἤρωα, τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη, δια-

κυβεύονταν, ὁ Θήρσιος, ἐπενδύοντας στούς Ὑδραίους, ἐξακολουθοῦσε νά χαρακτηρίζει καί μετά τά γεγονότα τῆς πυρπόλησης τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, στήν ἰδιωτική του ἀλληλογραφία, τό ναύαρχο Μιαούλη «καλό» καί «συνετό», ἐκθέτοντας παράλληλα στήν *Allgemeine Zeitung*, δημόσια, τήν ἀντικαποδιστριακή του στάση. Παρ' ὅλα αὐτά, τό ἐπαναλαμβάνω, δέν ἔχω συναντήσει ρητή ἀναφορά τοῦ Θήρσιου στό ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ὑδραίων πού νά μοῦ ἐπιτρέπει νά ἀποφανθῶ κάτι μέ βεβαιότητα καί οὔτε μπορῶ νά δεχθῶ ὡς ἐμμεση ὑπόδειξη τῶν ἀπόψεων του τούς ἐμπαθεῖς χαρακτηρισμούς τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, ὑποκινούμενος ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἐπιλογές τοῦ Γερμανοῦ λογίου εἶχαν, στή νέα τάξη πραγμάτων, παραγκωνίσει τούς Πελοποννησίους:

«Τούτων οὖν γενομένων ἀπεφάσισεν ἡ ἐπταμελής ἐκείνη Κυβέρνησις καί ἐδιόρισε μίαν τριμελήν ἐπιτροπήν, συγκείμενην ἀπό τοῦ ὑποναυάρχου Μιαούλην ἀπό Κώστα Βότσαρην Σουλιώτην καί ἀπό τόν Δημήτηρην Πλαπούταν, ἀνθρώπους ἀναλφαβήτους, ὁμιλούντας τήν χυδαίαν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καί τήν ἀλβανικήν, διά νά ἀπέλθουν εἰς τό Μόναχον νά συνοδεύσουν τόν νέον βασιλέα εἰς τήν Ἑλλάδα πρὸς αἶσχος αἰώνιον τῶν Ἑλλήνων. Πολλοί καί διάφοροι παρατηρήσεις ἔγιναν ἀπό ἄνδρας ἐχέφρονας καί λογίους, γνωρίζοντας τόν μέγαν κόσμον, καί ἀπό προκρίτους τοῦ Ἑθνους, ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Κωλέττης, ὁ Μεταξάς καί ἡ κουφόνοια τοῦ Κουντουριώτη ἐνέκριναν αὐτούς καί ἐπέμενον καί ἦτον εἰκασία πολλῶν τότε, ὅτι ἡ ἀνωτέρω τριανδρία <ἦτον> ὑποχρεωμένη ἀπό τόν Θήρσιον καί ἀνατροφία νά στείλουν τοιοῦτους ἀνθρώπους ἀγραμμάτους καί ἀπειρους, διά νά ἀποδείξουν εἰς τόν ἔξω κόσμον, ὅτι τοιοῦτοι εἶναι ὅλοι οἱ Ἑλληνες καί δέν εἶναι δυνατόν νά κυβερνηθοῦν συνταγματικῶς, διά νά καθιερώσουν τόν ἀπολυτισμόν...».⁴⁴

Ἀπό τό 1832, τή χρονιά πού ὁ Θεόδωρος Κίντ προσπάθει νά μετρήσει ὅσες ρανίδες ἀρχαιοελληνικοῦ αἵματος ἀπέμειναν στίς φλέβες τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων μεταθέτοντας τίς ἐλπίδες του ἀπό τήν Ὑδρα σέ κάποιο μακρινό νησί τοῦ Ἀρχιπελάγους καί πού ὁ Ἀντωνίος Μιαούλης, ἄγνωστο ἂν μέ ἢ χωρὶς τήν παρό-

42. Ὁ γιός πάντως τοῦ Εἰρηναίου Θήρσιου, Ἐρρίκος στή δική του ἱστορία παραδεχόταν ρητά καί κατηγορηματικά: «Οἱ δέ Χριστιανοί (ἐν Ἀλβανοί) οὐδέποτε κατέθεσαν τά ὄπλα, καί ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ὑπέρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι τά μέγιστα συνέπραξαν. Ὁ Μιαούλης καί ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἦταν Σκυπετάροι». Βλ. Heinrich Thiersch, *Συνοπτικὴ ἱστορία...*, ὅ.π., 8. Αὐτά ὅμως στά 1864.

43. Heinrich Thiersch, *Friedrich Thiersch's Leben*, τ. Β', Λιψία καί Χαϊδελδέργη 1866, 99.

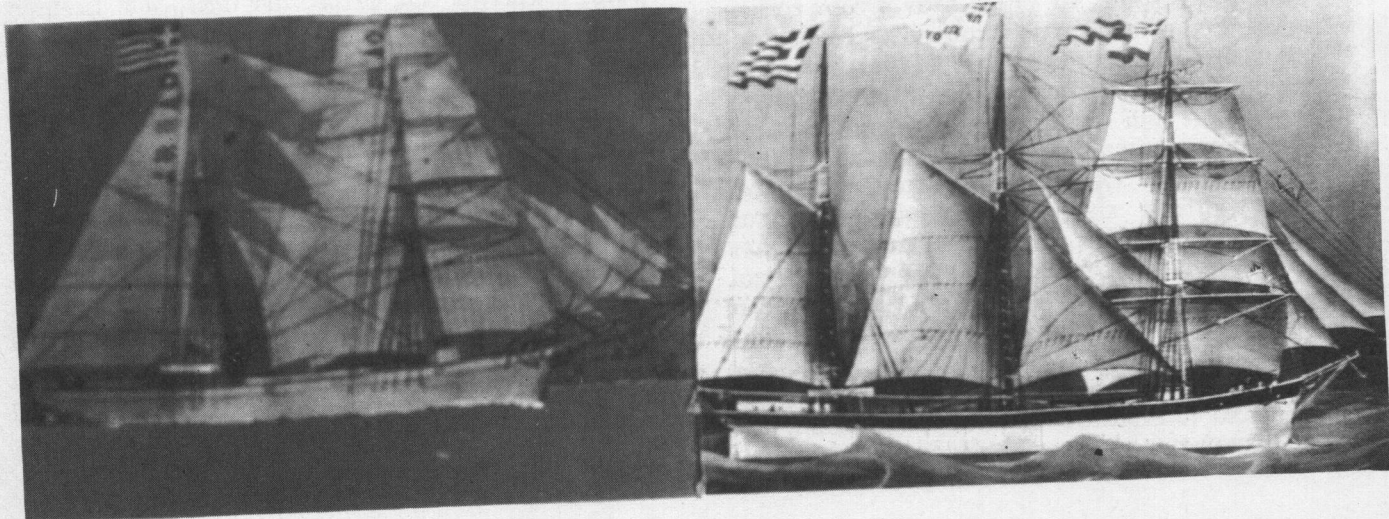
44. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Γ', Ἀθήνα 1957, 240.

τρηση του Θήριου, φελλίζει τον αλβανικό έποικισμό, θά περάσουν 10 όλόκληρα χρόνια τριβής με τό ζήτημα μέχρι την καθαρή και ξάστερη διατύπωση του Κρίστιαν Άουγκουστ Μπράντις (Christian August Brandis). Τό απόσπασμα αυτό του 1842 έχει έξαιρετική σημασία, γιατί προέρχεται από ένα βαρυσήμαντο πρόσωπο της γερμανικής λογιουσύνης, πού από τό 1837 και για δυόμισι ακόμα χρόνια διατελεί σύμβουλος του Όθωνα, με πρωτεύοντα ρόλο στή σχεδίαση του Πανεπιστημίου. Παρ' ότι όταν γράφει τίς καταθέσεις αυτές ο Μπράντις έχει ξαναγυρίσει στή Βόννη και στήν ακαδημαϊκή του καριέρα, έντούτοις μοροσούμε, νομίζω, νά δεχτούμε πώς οι απόψεις πού διατυπώνει, δέν είναι αύστηρά προσωπικές, αλλά άντικατοπτρίζουν τίς θέσεις της αΐλης του Όθωνα και της άντίστοιχης του Μονάρχου:

«Όποιος περιγηθεϊ την Άθήνα και τον Πειραιά διαπιστώνει άμέσως ότι ή σημερινή Ελλάδα κατοικείται από δύο θεμελιακά διαφορετικές έθνικές φυλές. Διαφορές στήν κορμοστασιά, στή χαρακτηριστικά του προσώπου, στή έθιμα και στήν γλώσσα, σ' αυτό τό όλωσδιόλου παράξενο γλωσσικό ιδίωμα πού δέν έχει τίποτα κοινό με την ελληνική γλώσσα, ούτε την αρχαία ούτε την νεότερη, έπισημαίνουν σχεδόν από την πρώτη ματιά πώς οι Άλβανοί είναι ξένοι έποικοι. Μεταναστεύοντας από την Ίλλυρία και την Ήπειρο κατέλαβαν τον 14ο και τον 15ο αιώνα τό μεγαλύτερο μέρος της Άττικής, της Βοιωτίας, της Κορίνθου, περιοχές πού συνορεύουν με τά παράλια της Πελοποννήσου, καθώς και σημαντικές έδαφικές νησίδες στο έσωτερικό αυτής, αργότερα τά νησιά Ύδρα και Σπέτσες, τό ένα τρίτο της Άνδρου και ένα κομμάτι της Εΰβοιας τά όποια και διατηροΰν μέχρι σήμερα. Όμως τώρα έχουν απο-

κτήσει πλήρη ελληνικά πολιτικά δικαιώματα για την γενναιότητα και την καρτερικότητα πού επέδειξαν στον άπελευθερωτικό άγώνα οι ίδιοι, καθώς και οι όμοεθνείς τους στο Σούλι, στή όρη της Χιμάρας και σε διάφορες άλλες περιοχές της Άλβανίας. Άλβανοί έπαιξαν τον αποφασιστικότερο ρόλο στο μεγαλύτερο τμήμα των ένδοξων ναυμαχιών. Άλβανοί με δικά τους έξοδα έξόπλισαν εκατοντάδες πλοία εναντίον των Τούρκων. Άλβανοί υπό τον Μάρκο Μπότσαρη, τον Τζαβέλα και άλλους επέτυχαν τίς νίκες στο Καρπενήσι, στή Σάλωνα, στο Μεσολόγγι κ.ά. Είναι αυτοί πού έξευγένισαν τό ένδυμα της φουστανέλας, τό φέσι και ό,τι άλλο την συνοδεΰει, με αποτέλεσμα οι πολεμιστές όλόκληρης της χώρας τόσο αυτοί πού δέν ήταν Άλβανοί, όσο και εκείνοι πού ήταν, με καμάρι νά φοροΰν στήν επανάσταση αυτήν την ένδυμασία των παλικαριών, παρ' ότι δέν είχε την παραμικρή ομοιότητα με την αρχική αρχαιοελληνική ένδυμασία. Και εάν παλαιότερα οι Άλβανοί μισήθηκαν ως βίαιοι εισβολείς από την κύρια φυλή των κατοίκων της Ελλάδας, σήμερα θεωροΰν ό ένας τον άλλο αδελφή φυλή της ίδιας και της αυτής πατρίδας. Και όσο και αν τό νέο κράτος μαστίζεται διαρκώς από κομματισμό, αυτά τά δύο συστατικά μέρη του πληθυσμού έχουν πάψει δύο αισθάνονται έχθρικά τό ένα με τό άλλο. Ό,τι τους χωρίζει ευτυχώς έξωτερικεύτηκε παίρνοντας την μορφή πολιτικής άντιπαράθεσης και σιγά-σιγά, τουλάχιστον εν μέρει, πρόκειται νά εξαλειφθεϊ».⁴⁵

45. Christian August Brandis, *Mittheilungen über Griechenland*, τ. Γ', Λιψία 1842, 1-3.

ΜΝΗΜΗ ΕΛΛΗΣ ΣΚΟΠΕΤΕΑ (1951-2002)

Ίστοριογραφία καί ἀφηγηματικότητα*

τῆς Ἀγγελικῆς Κωνσταντακοπούλου

Τό ἐπιστημονικό ἔργο τῆς Ἑλλης Σκοπετέα προσφέρει σήμερα μιὰ εὐκαιρία γιά νά συζητηθοῦν ὀρισμένες πλευρές τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς-Δύσης, θέμα πού ἐκείνη εἰσήγαγε στήν ἑλληνική ιστοριογραφία καί πραγματεύτηκε στό πλαίσιο τοῦ πρόσφατου «ὀριενταλιστικοῦ» προβληματισμοῦ. Εἰδικότερα, οἱ δυτικο-ευρωπαϊκές «ιδεολογικές ἀνταντακλάσεις» στή Βαλκανική καί τά ἀντίστοιχα «στερεότυπα» γιά τούς βαλκανικούς λαούς ἀποτελοῦν σύνθετο ἐρευνητικό ἀντικείμενο, τό ὅποιο ἡ Ἑλλη προσέγγισε ποικιλότροπα καί μέ διάφορες ἀφορμές.¹ Μ' αὐτό τόν τρόπο διεύρυνε τό γεωγραφικό ὄριζοντα τοῦ βαλκανικοῦ ἀντικειμένου καί ἐμπλούτισε τήν προβληματική, πού παραμένει ἐν πολλοῖς ἐθνική σ' ὅλες τίς βαλκανικές ιστοριογραφίες ἀκόμα καί σήμερα. Ἡ γλωσσομάθειά της τῆς ἐπέτρεψε νά συγκρίνει ἐθνικά βαλκανικά προγράμματα καί νά τά μελετήσει ὡς ἱστορικό φαινόμενο, ἐνταγμένο στό εὐρωπαϊκό τους πλαίσιο.² Ἀκόμα περισσότερο, ἡ ἀσυνήθιστη γιά τήν ἑλληνική ιστοριογραφία προβληματική της –ἡ ὅποια στό πλαίσιο μᾶς γενικότερης μελέτης τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς ιστοριογραφίας πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσει πιό ἀναλυτικά– δέν μπορεῖ παρά νά σχετιστεῖ μέ τήν ιδιαίτερη προσωπική γραφή της.

Ἀρχίζω ἀπό αὐτό τό τελευταῖο. Μποροῦμε νά παρατηρήσουμε καταρχήν πῶς ἡ ἱστορική ἀφήγησή της, ἐνῶ προκύπτει ἀπό μιὰ ἐρευνητική διαδικασία δομημένη μέ βάση τούς κανόνες τοῦ ἱστορισμοῦ πού διδα-

χτήκαμε νά ἀκολουθοῦμε πιστά, δηλαδή τήν «εὐρετική», τήν κριτική μελέτη τῶν πηγῶν καί τήν ἐρμηνευτική, δέν ἀποπνέει παρόλα αὐτά τή βεβαιότητα μέ τήν ὁποία αὐτή ἡ ἱστορική σχολή κατάφερε νά σφραγίσει τίς ἱστορικές σπουδές. Ἡ Ἑλλη, μ' ἄλλα λόγια, χρησιμοποιεῖ ἐπιδέξια τά νοητικά ἐργαλεῖα τοῦ ἱστορικοῦ –«τό ἰδίωμα τοῦ ἐπαγγέλματος», ὅπως γράφει–, καταφέροντας ταυτόχρονα νά δώσει στά ἱστορικά δεδομένα ἓνα πολυσήμαντο νόημα, πού ἀναδεικνύει μᾶλλον τίς ἱστορικές ἀντιφάσεις καί τίς ἀνακολουθίες, παρά τίς ἀλυσιδωτές αἰτιακές σχέσεις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Μᾶς κάνει, ἔτσι, συμμετοχούς στίς πολλαπλές ἀναγνώσεις πού ἡ ἴδια ἐπιχειρεῖ ἐνός τεράστιου καί ἀντιφατικοῦ ὕλικου γύρω ἀπό τίς σχέσεις Δύσης καί Βαλκανίων. Τίς λογοτεχνικές της ικανότητες –ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τήν ποιητική συλλογή πού ἐξέδωσε τό 1994–,³ πού διακρίνονται μέ σαφήνεια σ' ὅλη τήν

1. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα μικρότερα δημοσιεύματα βλ. τά βιβλία της *Τό «Πρότυπο Βασίλειο» καί ἡ Μεγάλη ἰδέα. Ὁψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στήν Ελλάδα (1830-1880)*, Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1984 καί ἀργότερα τυπωμένη ἀπό τίς ἐκδόσεις Πολύτυπο, Ἀθήνα 1988. *Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς. Εἰκόνες ἀπό τό τέλος τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας*, Γνώση, Ἀθήνα Φθινόπωρο 1992. Καί τέλος *Φαλμεράνερ. Τεχνάσματα τοῦ ἀντίπαλου δέους*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1997.

2. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη εἶναι παράδοξο πού δέν ἀποτυπώνεται στόν τίτλο τῆς διατριβῆς της ὅτι πρόκειται γιά συγκριτική μελέτη («μέτρο σύγκρισης» γράφει ἡ ἴδια) τῆς ἰδεολογικῆς πορείας Ἑλλήνων καί Σέρβων πρὸς τήν ἐθνική τους «πραγμάτωση», θέμα πού στήν ἑλληνική διδλωγραφία δέν βρῆκε ἀκόμα συνέχεια.

3. Βλ. π.χ. τά ποιήματά της «Ἐνα γεῦμα πρόχειρο» καί «Δυστυχία τοῦ ἱστοριοδίφην», στή δίγλωσση συλλογή, ἑλληνικά καί σέ σερβική μετάφραση, *Eli Skopetea, Pesme/Poihmata*, Biblioteka Zlatni kljuc Smedereva, Smederevo

* Ἀνακοίνωση στό Φιλολογικό μνημόσυνο καί Ἐπιστημονική συνάντηση, πού ὀργάνωσε ὁ Τομέας Νεότερης καί Σύγχρονης Ἱστορίας καί Λαογραφίας τοῦ Τμήματος Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας τοῦ Α.Π.Θ. στίς 17-18 Ὀκτωβρίου 2003, μέ θέμα «Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς καί ἡ Ἀνατολή τῆς Δύσης. Ἰδεολογικές ἀνταντακλάσεις καί στερεότυπα (τέλη 18ου-ἀρχές 20οῦ αἰῶνα)», στή μνήμη τῆς Ἑλλης Σκοπετέα.

έκταση τῶν ιστορικῶν της κειμένων, τίς ἀφήνει νά ἐκδηλωθοῦν, ἢ μᾶλλον τίς χρησιμοποιεῖ συνειδητά, γιά νά ἀποδώσει μέ ἐνάργεια ποικίλες καί λεπτές ἀποχρώσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν καί βαλκανικῶν στάσεων καί ἀντιλήψεων, γιά νά ἐκφράσει ἀμφιβολίες, εἰρωνεία, σαρκασμό καί συχνά αὐτοσαρκασμό. Ἔτσι, στή γραφίδα τῆς Ἑλλης, ποίηση καί ἱστορία ἀλληλομπολιάζονται.

Ἐχοντας πλήρη ἐπίγνωση ὅτι κάθε σχόλιο γιά τό ἔργο της ἀποτελεῖ ταυτόχρονα μιά πράξη αὐτογνωσίας, μιά ἀπόπειρα νά ἀναμετρηθοῦμε μέ ὅ,τι ἐκείνη ἀναμετρήθηκε καί ἀπό ὅ,τι ἐκείνη ἀποστασιοποιήθηκε, καί ταυτόχρονα νά πάρουμε θέση ἀέναντι σ' αὐτό πού ἡ ἴδια προσκόμισε στήν ἑλληνική ιστοριογραφία, θά ἐπιχειρήσω νά διερευνήσω τή σχέση πού διαφαίνεται στά κείμενά της ἀνάμεσα στήν ἀφηγηματική μορφή καί τό περιεχόμενο. Μ' ἄλλα λόγια, νά ἀνιχνεύσω μέ ποῖο τρόπο οἱ ἀφηγηματικές πρακτικές καί ἡ ἱστορική της προσέγγιση μπολιάζονται ἀπό τοῦς δυτικοευρωπαϊκούς, παλαιότερους καί σύγχρονους, ιστοριογραφικούς προβληματισμούς. Ἡ ἀφηγηματικότητα, πού συζητιέται ζωνρά τίς τελευταῖες δεκαετίες διεθνῶς, ἡ ἐκφορά δηλαδή καί ἡ πλοκή τοῦ ιστορικοῦ λόγου ἀλλά καί ἡ αὐτονόμησή του ὡς «ἐπινοημένου» κειμενικοῦ δείγματος, ἀξίζει νά μᾶς ἀπασχολήσει, ἀφοῦ ἀφορᾶ τόν ἐπισημονικό χαρακτῆρα τῆς ἱστορίας καί ἀγγίζει τή χρήση τῆς ἱστορικής μνήμης στίς σημερινές κοινωνίες.

Στήν προσπάθειά μου, λοιπόν, αὐτή δέν πρόκειται νά συνοψίσω τήν προϊστορία τοῦ θέματος, δηλαδή τίς ιστοριογραφικές εὐρωπαϊκές «ἀντανεκλάσεις» καί τά «στερεότυπα» πού ἀπαντοῦν στίς βαλκανικές ἐθνικές ιστοριογραφίες ἀπό τό 19ο αἰώνα. Θά περιοριστώ, παραδειγματικά, νά συνοψίσω πῶς μεταφράστηκε στά βαλκανικά ἐθνικά κράτη τό κυρίαρχο ὑπόδειγμα τοῦ ἱστορισμοῦ γιά τήν ἀφηγηματική γραφή καί μέ ποιά ἀποτελέσματα τόσο στόν τρόπο ἀφήγησης τῆς ἐθνικής ἱστορίας ὅσο καί στή μετατροπή τῆς ἱστορικής γνώσης σέ κύριο συστατικό στοιχεῖο τοῦ ἐθνικοῦ πολιτικοῦ λόγου. Μέ τό παράδειγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ιστοριογραφικῶν «ἀντανεκλάσεων» τοῦ 19ου αἰώνα στά Βαλκάνια μπορεῖ νά φωτιστοῦν οἱ τρόποι μέ τοῦς ὁποίους σύγχρονες δυτικοευρωπαϊκές καί ἀγγλοσαξωνικές ιστοριογραφικές «ἀντανεκλάσεις» μπολιάζουν τίς βαλκανικές καί ἰδιαίτερα τήν ἑλληνική ιστοριογραφία, ἀκόμα οἱ σχέσεις τοῦ ἀφηγηματικοῦ ὕφους μέ τά ἄλλα στοιχεία τοῦ ιστορικοῦ λόγου καί τέλος ἡ συνάφεια ὄλων αὐτῶν μέ τήν κοινωνική χρήση τῆς μνήμης.

Ἡ ἀφηγηματικότητα ὡς ιστοριογραφικό ζήτημα δέν προέκλυσε δέβαια γιά πρώτη φορά στίς μέρες μας, ὅπως γενικά πιστεύεται. Ἀντίθετα, τό θέμα διχάζει ἱστορικούς καί ἄλλους ἐπιστήμονες ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 19ου αἰώνα, πρὶν δηλαδή ἀκόμα ἡ ἱστορία καταχτήσῃ μιά ἀδιαμφισβήτητη θέση ἀνάμεσα στίς ἐπιστήμες, μέ ξεχωριστό ἀντικείμενο καί συγκεκριμένη κοινωνική λειτουργία στό ἐσωτερικό τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Ἡ ἐπισημάνση αὐτή μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀναδείξουμε τήν ἀρχική σημασία τοῦ θέματος γιά τίς ἱστορικές σπουδές ἄλ-

λά καί νά τό συσχετίσουμε μέ τά ὑπόλοιπα ιστοριογραφικά ζητήματα πού συζητήθηκαν κατά κόρον στήν περίοδο πού ἡ ἱστορία διεκδικοῦσε καί κατακτοῦσε μιά θέση στό πεδίο τῶν ἐπιστημῶν πρὶν δηλαδή κατακτήσῃ τό κύρος καί τήν κοινωνική χρησιμότητα πού τῆς ἐπέτρεψε –ἐπέτρεψε στοῦς ἐπαγγελματίες ιστορικούς– νά εἰσδύει στοῦς ὑπάρχοντες κρατικούς θεσμούς ἢ νά κάνει ἀναγκαῖα τή συγκρότηση νέων (ἐκπαίδευση, ἐρευνητικά κέντρα, θεσμοθέτηση κρατικῶν ἀρχειῶν συλλογῶν καί μουσείων κ.ἄ.) καί νά ἀποτελεῖ, τελικά, συστατικό στοιχεῖο τοῦ πολιτικοῦ λόγου. Δέν εἶναι μάλιστα τυχαῖο ὅτι τότε ἐπινοήθηκαν ἡ μεταφράστηκαν ἀπό δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες καί στά ἑλληνικά ὄροι πού περιγράφουν καί ὑποδεικνύουν τρόπους ἱστορικής γραφῆς, στό πλαίσιο πάντα τῆς προσπάθειας νά γραφτεῖ ἡ ἐθνική ἱστορία: «ἀφηγηματικότης» καί «ἀφηγήτωρ -τρια» ἀλλά καί εἰδικότερα «δραματισμός», «δραματοποιήσις», «ἱστοριογραφικῶς», «ἱστοριογραφικός», «ἱστοριοκολλιτεχνικός».⁴

Δέν εἶναι τῆς ὥρας νά μνημονεύσουμε χωρία ἀπό τά ἔργα τῶν ἰδίων τῶν ἐθνικῶν ιστοριογράφων τοῦ 19ου αἰώνα σχετικά μέ τό δίλημμα ἂν ἡ ἱστορία εἶναι ἐπισημὴ ἢ τέχνη. Αὐτό πού γίνεται σαφές εἶναι ὅτι τό ζήτημα τῆς ἀφηγηματικότητος τῆς ἱστορίας, ἀλλά ὅτι ἕνα ζήτημα ὕφους ἢ φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλά ὅτι συνδέεται μέ συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές χρήσεις τῆς μνήμης. Συνεπῶς πρέπει νά νοηθεῖ σέ ἀναπόσπαστη συνάφεια μέ ὅλα ἀνεξαίρετως τά ὑπόλοιπα ιστοριογραφικά ζητήματα, δηλαδή τή θεματική, τήν ἱστορική μέθοδο καί τήν ἐρμηνευτική. Εἰδικότερα ἡ κάθε ἐθνική ἱστορία, ὅπως εἶναι γνωστό, δομεῖται μέ βάση μιά συγκεκριμένη «ἱστορίας ὕλην», δηλαδή μιά σειρά ἀπό πολιτικά κυρίως συμβάντα πού ἀνακηρύσσονται, μέ ἀρκετὴ δόση αὐθαιρεσίας, σέ «ἱστορικά γεγονότα». Αὐτά, διαρθρωμένα σέ μιά συνεχή ἱστορική ἀφήγηση στή βάση μᾶς τελεολογικῆς ἀντίληψης «ἀποκαθιστοῦν» –στήν οὐσία κατασκευάζουν ἐξαρχῆς– τήν ἀδιάλειπτη ἱστορία τοῦ ἔθνους, τό ὅποιο θεωρεῖται ὅτι ὑπῆρχε ἀνέκαθεν, ἂν καί ἕως πρόσφατα βρισκόταν σέ «ὑπνώττουσα» κατάσταση. Ἡ ἱστορία αὐτή, ἂν καί ἐξιστορεῖ ὅσα ἀφοροῦν ἕνα ὀργανικά προσδιορισμένο «ὑποκείμενο» γιά αἰῶνες σέ «λήθαργο», εἶναι ἐξαιρετικά δραματική. Ἀκριβῶς, οἱ δραματικές καί ἥρωικές

1994, ἀπό τήν ὁποία πρόσφατα ἀνατυπώθηκαν ἀνάμεσα σέ ἄλλα κι αὐτά μαζί μέ τό ἀποκαλυπτικό, γιά τίς ιστοριογραφικές καί λογοτεχνικές της ἀγωνίες, εἰσαγωγικό κείμενο «Ἀντί προλόγου: Στά μισὰ τοῦ δρόμου», *Asylum A Balkan Poetry Magazine* 5(Prespes Lakes, August 2003), 3-12.

4. Βλ. τά ἀντίστοιχα λήμματα στό Στ. Ἀθ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, ἐν Ἀθήναις 1900, ἀνατύπωση, προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1980.

ἐκφάνσεις («περιπετειώδεις τύχαι τοῦ ἔθνους») συγκροτοῦν, σύμφωνα μέ τούς ἐθνικούς ιστοριογράφους, τή ραχοκοκκαλιά τῆς ἐθνικῆς ιστορίας, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ὡς γνωστικός κλάδος μέσα στό ἐθνικό κράτος μέ στόχο «τήν δικαιολογίαν τῶν ἐθνικῶν ἀξιώσεων».⁵ Κάθε ἔθνος-κράτος, θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ μιά «ἀτομικότητα» μέ χαρακτηριστικά θετικά καί ἀρνητικά —«τόν ιδιαίτερον ἐθνικόν χαρακτήρα»— μέ ὀργανική ὁρμή γιά πρόοδο καί γεωγραφική ἐπέκταση καί, τέλος, μέ μιά ἀποστολή προσδιορισμένη ἀπό τήν Πρόνοια.

Ἔτσι ὅσα ἀφοροῦν τά ἔθνη, τά ἐθνικά κράτη καί «τόν ιστορικό βίον» τους γίνονται ἀντιληπτά ἀπό τούς ἐθνικούς ιστοριογράφους ὡς νομοτέλεια, ἡ ὁποία ὡστόσο δέν εἶναι πάντοτε φανερή. Γι' αὐτό τό λόγο πιστεύουν ὅτι στήν ἐπιστήμη τῆς ιστορίας —δηλαδή στούς ἴδιους— ἐναπόκειται νά ἀναζητήσει καί νά καταδείξει, μέ βάση τή θετικιστική συλλογιστική, τούς «γενικούς καί ἐιδικούς νόμους» πού διέπουν τήν ιστορία τοῦ ἔθνους —ὁ «νόμος τῆς ἐνότητος» εἶναι ὁ κυριότερος. Ἔτσι δομημένη, ἡ ἐθνική ιστορία θεωρεῖται ὡς ἡ μόνη καί κατεξοχήν ἀληθινή ιστορική ἐκδοχή. Μέσα ἀπό αὐτή ὁ ιστορικός, ὁ πολιτικός ἀλλά καί κάθε πολίτης ἐπικοινωνοῦν καί συν-πάσχουν μέ τούς προγόνους τους. Ἔτσι ὀπλίζονται καί εἶναι σέ θέση νά υπεραμυνθοῦν τοῦ συγκεκριμένου ἔθνους, τῆς δικῆς του δηλαδή πατρίδας. Ὁ ιστορικός, λοιπόν, λόγος γιά νά εἶναι «ἐθνωφελής» —ἄλλος νεολογισμός τοῦ 19ου αἰώνα— πρέπει νά εἶναι λόγος ἀπολογητικός, λόγος πολεμικῆς ἐναντία στούς ἄλλους ἐθνικούς λόγους ἢ καταγγελίας τῶν «μυθοπλασιῶν» τους, νά εἶναι τέλος ἕνας λόγος δραματικός, πού νά ἐμπνέει ταυτόχρονα ὑπερηφάνεια καί φανατισμό, βεβαιότητες καί ἐπιχειρήματα. Ταυτόχρονα πρέπει νά εἶναι πειστικός, ἀληθοφανής καί νά βασίζεται σέ ιστορικά δεδομένα πού ἔχουν ὑποστῆ συστηματική καί κριτική ἐπεξεργασία. Μέ μιά λέξη πρέπει νά εἶναι λόγος ἐπιστημονικός, σύμφωνα μέ τό πρότυπο τῶν θετικῶν πάντα ἐπιστημῶν, οἱ ὁποῖες θεωροῦνταν καί ὡς κατεξοχήν ἀντικειμενικές ἐπιστήμες.⁶

Πέρα ἀπό τίς ἀναπόφευκτες ἀντιφάσεις τοῦ ιστορισμοῦ, γίνεται σήμερα σαφές ὅτι μέθοδος, θεματική, ἐρμηνευτική, θεσμοθέτηση τῆς ιστορικῆς ἐρευνας καί διδασκαλίας καί ἐπαγγελματοποίηση τοῦ ιστορικοῦ, ὅλα αὐτά σέ ἀναπόσπαστη συνάφεια μεταξύ τους συνηγοροῦν γιά τή δημιουργία μιᾶς ιστορικῆς μνήμης στήν ὑπηρεσία τῆς πολιτικῆς τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καί τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς τῶν Μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἔτσι, οἱ κυρίαρχες ἀστικές δυνάμεις στά Βαλκάνια, μαζί μέ τό πολιτικοκοινωνικό μοντέλο ὀργάνωσης τοῦ ἔθνους-κράτους δέν μπορούσαν παρά νά υἱοθετήσουν καί τό παραπάνω εὐρωπαϊκό ιστοριογραφικό μοντέλο. Ταυτόχρονα, λοιπόν, μέ τόν ἀγῶνα τους νά ἀναδειχθεῖ κάθε βαλκανικός λαός ὡς διακριτό ἔθνος, ἀντιλήφθηκαν τό παρελθόν τους ὡς αὐτονόητα ἐθνικό καί αἰσθάνθηκαν τήν ἀνάγκη —ἐν δέν τούς εἶ-

χαν προλάβει εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς— νά γράψουν τήν ιστορία τους σέ ἐθνική βάση. Κριτικές προσεγγίσεις τοῦ ιστορικοῦ παρελθόντος καί προβληματισμοί σέ διαφορετική θεωρητική βάση δέν μπορούσαν νά γίνουν παρά μόνο ἀργότερα ἀπό ὅσους δέν ἀποδέχονταν τό ἐθνικό μοντέλο στό σύνολό του, τούς σοσιαλιστές, οἱ ὁποῖοι ὅμως δροῦσαν ἔξω ἀπό τούς μηχανισμούς τοῦ κράτους. Ἀντίθετα, οἱ διανοούμενοι ἐπαγγελματίες ιστορικοί πού στελέχωσαν τούς μηχανισμούς τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ταυτίστηκαν καί ἀναπαρήγαγαν σέ γενικές γραμμές τίς κυρίαρχες εὐρωπαϊκές ιδεολογίες, τά σχήματα σκέψης καί τά ἐθνικά στερεότυπα, μέ ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο νά ἀναπαριστάνονται οἱ ἴδιοι οἱ Βαλκάνιοι μέ τούς γνωσιολογικούς καί ἐξουσιαστικούς ὅρους τῆς Δύσης, ἀλλά καί νά μεταφέρονται οἱ εὐρωπαϊκές ἀντιπαλότητες στό βαλκανικό σκηνικό, ἀφοῦ κάθε Μεγάλη δύναμη εἶχε μέ τό μέρος της κοινωνικές δυνάμεις, πού ἐπηρέαζαν, λιγότερο ἢ περισσότερο, τήν πολιτική κάθε βαλκανικοῦ κράτους. Μέσα ἀπό τίς εὐρωπαϊκές ἐπιρροές καί τόν κοινωνικοπολιτικό μετασχηματισμό τῆς Βαλκανικῆς διαπιστώνονται, ἔτσι, ἀξιοπρόσεκτες ἀντιστοιχίες ὄχι μόνο στά ἐπιμέρους στερεότυπα πού ἀποδίδονται σέ κάθε λαό ἀλλά καί στήν πολιτική ἰσορροπία ἀνάμεσα στούς Βαλκάνιους, ἡ ὁποία ἀποτυπώνεται μέ εὐρωπαϊκούς ὅρους καί τυπολογίες: οἱ Ἕλληνες ἀναπαριστάνονται ὡς «Γάλλοι τῆς Ἀνατολῆς» πού ἀντιπαρατίθενται στούς «Πρώσους τῆς Βαλκανικῆς», τούς Βούλγαρους, ἐνῶ ἀπό ὅλους τούς Βαλκάνιους, οἱ Μαυροβούνιοι ὡς «Ἀραβες τῆς Εὐρώπης» ἀποτελοῦν ζωντανό παράδειγμα γιά τήν ἴδια τήν ἀντίθεση Ἀνατολῆς-Δύσης.

Ἡ Ἕλλη-Σκοπετέα, ὅμως, —τό εἶπαμε κιόλας— εἶχε σαφῶς ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπό αὐτή τήν ιστορική σχολή, παρόλο πού εἶχε μάθει σωστά «τό ἴδιωμα τοῦ ιστορικοῦ» τοῦ 19ου αἰώνα καί τό χρησιμοποιοῦσε μέ τέχνη. Οἱ «ἔξορύξεις» καί οἱ «ἀνασκαφές» της δέν στόχευαν σέ νομιμοποίηση μιᾶς μοναδικῆς ἀλήθειας οὔτε οἱ «περιπέτειες τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἢ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας», πού ἀφηγήθηκε, ταυτίζονταν

5. Σπ. Λάμπρος, *Νέοι ὀρίζοντες ἐν τῇ ιστορικῇ ἐρευνῇ* Λόγος ἀπαγγελθεῖς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τῇ 15 Ἰαν. 1905, ἐν Ἀθήναις 1905, 26-7.

6. Βλ. τά σχετικά ἄρθρα στό συλλογικό τόμο *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline*, eds G. G. Iggers, J. M. Powell, Syracuse University Press, 1990. Ἐπίσης Ch. V. Langlois, Ch. Seignobos, *Εἰσαγωγή εἰς τās Ἱστορικές μελέτας, κατά μετάφρασιν Σπυρίδανος Λάμπρου*, ἐν Ἀθήναις 1902. G. G. Iggers, *The German Conception of History The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown, Conn. 1983, 6' ἐκδ. [1968]. Γκ. Ἰγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στήν εὐρωπαϊκήν ἱστοριογραφία*, Ἀθήνα 1991 [1984]. Fr. Hartog, *Ὁ 19ος αἰώνας καί ἡ Ἱστορία Ἡ περίπτωση τοῦ Φυστέλ ντέ Κουλάνζ*, Ἀθήνα 1999 [1988].

μέ «τάς περιπετείας τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους». Ἀντίθετα, ἀναζητοῦσε περίπλοκες σχέσεις καί ἀποχρώσεις στό χῶρο τῆς πολιτικῆς καί τῆς ἰδεολογίας, τίς ὁποῖες συνέθετε μέ πρωτότυπο τρόπο καί, τό κυριότερο, σ' αὐτές θά μπορούσε νά ἀναγνωρισεῖ «ἐγκυρότητα σέ πάνω ἀπό μία ἐθνική ὀπτική γωνία» (Δύση, σ. 9). Ἡ ἱστορική μνήμη πού προέκυπτε ἀπό τή σύνθεσή της ἀναδείκνυε τίς ἀντιφάσεις, τή δυναμική τῶν διαφορῶν ἀπόψεων καί τήν πολυπλοκότητα τῆς ἐποχῆς ἀλλά καί τίς δυσκολίες τοῦ ἱστορικοῦ πού δέν διαθέτει μπούσουλα. Μήπως γιά ὅλα αὐτά ὁ σέρβος δάσκαλός της, Ράντοβαν Σάμαρτζιτς, χρειάστηκε «ἐπί σειρά ἐτῶν» νά «καταβάλλει προσπάθειες» γιά νά τήν «πεισει ὅτι εἶναι ἱστορικός»; «Καί τελικῶς μᾶλλον μ' ἔπεισε», γράφει στό τελευταῖο της βιβλίο (Φαλμεράνερ, σ. 14). Πράγματι, ἦταν ἱστορικός καί μάλιστα ἰκανή. Ποιές κατευθυντήριες γραμμές μπορούμε νά διακρίνουμε στό ἔργο της; Ἄν ἀπό τόν ἱστορισμό κράτησε τά νοητικά ἐργαλεῖα καί τίς βασικές ἀρχές γιά τήν κριτική τῶν πηγῶν, μέ ποιές θεωρητικές ἀρχές ἀντικατέστησε ἐκεῖνες τοῦ θετικισμοῦ;

Ἡ Ἑλλη Σκοπετέα, καθῶς ἀποστασιοποιεῖται μέ τό προσωπικό στυλ γραφῆς της ἀπό τήν παραδοσιακή ἱστορική ἀφήγηση δύσκολα ἀφήνει κάποιον ἀδιάφορο, γιά νά μὴν πῶ ὅτι γοητεύει, ἀκόμα καί αὐτούς πού θά περίμεναν πιά στέρεα συμπεράσματα. Ὁ ἀμφισβητισμός τῆς ἀπό τόν ὁποῖο ἀφηγεῖται τήν ἱστορία καί ἡ σύζευξη ἱστορίας καί ποίησης ξεπερνάει μιά ἀφηγηματική «ἰδιο-τροπία». Θεωρῶ, μᾶλλον, ὅτι ἡ ἀποστασιοποίησή της ἀπό τήν ἀκαδημαϊκή ἱστορική ἀφήγηση δέν εἶναι ἀσχετη ἢ καλύτερα, προκύπτει ἀπό τήν ἀμφισβήτηση τῶν παραπάνω νομοτελειακῶν σχημάτων καί γενικότερα ἀπό τήν ἀπόρριψη τοῦ μοντέλου τοῦ ἱστορισμοῦ τό ὁποῖο, ὅπως κιόλας τόνισα, πριμοδοτοῦσε τήν πολιτική καί ὑπέτασσε σ' αὐτή τήν κοινωνική χρήση τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Γράφει στό βιβλίο της *Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς*: «Ὁμολογῶ ὅτι μπροστά στά τόσα ἀνθελληνικά πού χρειάστηκε νά διαβάσω, αἰσθάνθηκα ἀνακούφιση ὅποτε διάβασα τίποτε φιλελληνικό. Φυσικό εἶναι. Τό πρόβλημα, ὅμως, ὑπάρχει: Πῶς παραμένει ἄπατρις ὁ ἱστορικός; Ἄν ἡ ἱστορία εἶναι ἐπιστήμη (πράγμα πού συζητιέται) εἶναι ἄπατρις. Καλῶς προσέχουν τά ὑπουργεῖα Ἑξωτερικῶν καλῶς, μπροστά σέ ὑπαρκτές ἀντίπαλες προπαγάνδες, ὀργανώνονται καί ἐπιστημονικά, ἀλλά ἡ ἱστορία δέν εἶναι τῆς ἀποκλειστικῆς τους ἀρμοδιότητος» (σ. 10-11). Ἄπό τήν ἄλλη μεριά αὐτή ἡ ἐπιλογή της δέν συνέπεσε τυχαῖα μέ τή ζωνρή συζήτηση πού γίνεται τίς τελευταῖες δεκαετίες γιά τήν ἀφηγηματικότητα στήν ἱστορία καί τό διάλογο πού συνοψίζεται στόν ὄρο «the narrative debate».⁷

Σέ μιά περίοδο ἀνατροπῆς τῆς ψυχροπολεμικῆς ἰσορροπίας, ἐπανεμφάνισης τῶν ἐθνικισμῶν, κι ἀκόμα περισσότερο ἀμφισβήτησης τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς ἱστορικῆς γνώσης—ὄχι μόνο αὐτῆς πού προέκυψε ἀπό τίς ἐθνικές ἱστοριογραφίες ἀλλά καί ἐκεῖνης πού

ἀναπροσδιορίστηκε ἀπό τή «νέα ἱστορία»— ἡ ἱστορική ἀφήγηση τῆς Σκοπετέα μεταφέρει μέ ἐκδηλη ἀγωνία πολλαπλές ἀμφιβολίες καί ἀμφισβησίες γιά τήν ἱστορία καί τόν ἱστορικό, γιά τό παρόν καί τό παρελθόν καί ἀφήνει νά αἰωροῦνται ἐρωτήματα καί ἀπορίες. Πράγματι, τό τέλος τοῦ Ψυχροῦ πολέμου, ἡ διάλυση τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς Γιουγκοσλαβίας καί ἡ ἔξαρση τοῦ ἐθνικισμοῦ ἀποτελέσαν μιά δεύτερη τραυματική εὐρωπαϊκή ἐμπειρία μετὰ ἀπό ἐκείνη τοῦ Β' Παγκόσμιου πολέμου. Πολλοί ἱστορικοί, πολλοί διανοούμενοι γενικότερα, ἐπηρεάστηκαν ἀπό τίς ἀλλαγές τοῦ παρόντος καταλυτικά. Δέν βίωσαν, ὡστόσο, μέ τόν ἴδιο τρόπο τήν ἀνθρώπινη δυστυχία πού προέκυψε ἀπό τίς συγκρούσεις καί τίς κοσμοϊστορικές ἀλλαγές. Διχάστηκαν μέσα σ' ἓνα κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο πολιτικό κλίμα πού συνεπικουροῦσε τούς βομβαρδισμούς καί τίς συνακόλουθες διαιρέσεις (ἡ «balkanisation» στήν πιό καθαρή μορφή της).

Σ' αὐτή τή συγκυρία ἡ ἐρευνήτρια τῆς σερβικῆς καί εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας συνέταξε καί προβληματιζόταν γενικότερα καί γιά τό ρόλο τοῦ ἱστορικοῦ σ' ἓνα φορτισμένο ἀπό ἱστορία παρόν. Κάποιες πρώιμες σκέψεις της τίς συμπεριέλαβε τό Νοέμβριο τοῦ 1991 ὡς Ὑστερόγραφο στόν Πρόλογο τοῦ βιβλίου της *Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς*, πού εἶχε ὀλοκληρωθεῖ τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1989:

«Ἄς μὴ μείνει ἀσχολίαστη, γράφει, ἡ καθυστέρηση αὐτή. Πολλά μὲν δέν εἶναι δύο χρόνια: ἀλλά ὅταν πρόκειται εἰδικά γιά τήν διετία 1989-1991; Τί διετία, πού αὐριο θά γίνει τριετία, καί οὕτω καθεξῆς—μέχρι νά κλείσει ὁ κύκλος, καί ἀργεῖ ἀκόμα. Ἐν τῷ μεταξύ γλιστρήσαμε, ὅπως γνωρίζει ὁ ἀναγνώστης, σέ μιά ρευστότητα πού μᾶς ἀπολύμανε ἀπό χαλασμένη γνώση, ὄχι πρὸς ἀνακούφισίν μας ὅμως. Τό μέχρι χθές “παρόν” ἔγινε ἄφαντο, τό μέχρι χθές “παρελθόν” ἐκτινάχθηκε ἀπειλητικό στήν καθημερινότητά μας. Πράγματα δῆθεν τελειωμένα ὅταν γραφόταν τό βιβλίο, τά βλέπω ξαφνικά μπροστά μου σέ πλήρη ἐξέλιξη—δελτίο εἰδήσεων— τά βλέπω ξαφνικά ἐπίκαιρα. Ὅ,τι κινδυνωδέστερο γιά τόν ἱστορικό πού θά στραφεῖ, σώζοντας τά προσχήματα, στό ἴδιωμα τοῦ ἐπαγγέλματος: ἡ ἱστορία γράφεται γιά νά ξαναγραφεῖ: ὁ ἱστορικός εἶναι ἀναγκαστικά χειρι-

7. Βλ. τήν πολύ χρήσιμη συλλογή κειμένων *The History and Narrative Reader*, ed. G. Roberts, London-New York 2001, σ. 1-21 Introduction The history and narrative debate, 1960-2000. Βλ. καί P. Ricoeur, *Ἡ ἀφηγηματική λειτουργία*, Ἀθήνα 1990 [1979]. *Ἀφηγηματικότητα, Ἱστορία καί Ἀνθρωπολογία. Πρακτικά Διημερίδας 1-2 Ἀπριλίου 1994*, ἐπιμ. Ρ. Μπενβενίστε-Θ. Παραδέλλης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 1994. *Διανοητική ἱστορία Ὀφεις μῆς σύγχρονης συζήτησης*, Κείμενα τῶν R. Chartier, D. La Capra, H. White, EMNE -Μνήμων, Ἀθήνα 1996.

στής (ή κυνηγός) έκκρεμοτήτων και, στό κάτω-κάτω, τά όσα συμβαίνουν γύρω μας δέν πρέπει νά τόν έκπλήρουν (ώστόσο, δέν τά πρόδλεψε!) – ή νά τόν πτοούν» (σ. 15).

Μέ τίς άπροσδόκητες αυτές εξέλιξεις ή ψυχοπολεμική περίοδος, στή διάρκεια τής όποιας ή Σκοπετέα «ένηλικιώθηκε» ήλικιακά (1969) και έπιστημονικά (ύποστήριξε τή διατριβή της τό 1984), είχε παρέλθει άνεπιστρεπτή. Πρίν από τό τέλος της ώστόσο είχαν συζητηθεί εύρέως πολλά και άνατρεπτικά ζητήματα, τά όποια άσφαλώς συνέβαλαν στή διαμόρφωση τής προσωπικότητάς της. Η έπιστήμη τής ιστορίας γνώρισε τή μεγαλύτερη και δυναμικότερη φάση ώς πρός τή θεματική και τήν έρμηνευτική της. Η όπτική της διευρύνθηκε όσο ποτέ πρίν, μέ άποτέλεσμα νά γίνει γενικά άποδεκτός ό κοινωνικός πλέον χαρακτήρας της. Νεομαρξιστικές προσεγγίσεις όπως και εκείνες τής σχολής τών Annales σφράγισαν μέ πρωτότυπο και άνανεωμένο τρόπο τήν ιστορική προβληματική, καθώς ύπέδειξαν ώς έρευνητικά άντικείμενα κυρίως άργόσυρτες οικονομικές, κοινωνικές δομές, κώδικες συμπεριφοράς και νοοτροπίες, χωρίς ώστόσο νά παραγνωρίζονται τό μερικό και τό έφήμερο. Ειδικότερα ή ιδεολογία, πού θρόικεται στό πεδίο τών διερευνήσεων τής Σκοπετέα, ώς έργαλειό άνάλυσης γίνεται σ' αυτή τή φάση εύρύτερα άντικείμενο κριτικής έπεξεργασίας.

Ταυτόχρονα και ή Βαλκανική ιστορία, μετά τήν πρώτη ψυχοπολεμική φάση, έκμεταλλευόμενη τίς ρήξεις στό έσωτερικό του Άνατολικού κόσμου (Γιουγκοσλαβία 1948, Ούγγαρία 1956, Τσεχοσλαβία 1968) και τά πολιτικά άνοίγματα πρός τή δυτική Ευρώπη του τότε «ύπαρκτου σοσιαλισμού» (Ρουμανία), γνώρισε μία περίοδο άνθησης. Άπό τό 1963, πού ιδρύθηκε ή Διεθνής Έπιτροπή Σπουδών ΝΑ Ευρώπης μέ έδρα τό Βουκουρέστι, ή θεματική τής Βαλκανικής ιστορίας διευρύνθηκε ξεπερνώντας τά έθνικά σύνορα, μέ άποτέλεσμα νά άναζητηθούν οι ύπαρκτοι άλλα ξεχασμένοι ένωτικοί δεσμοί άνάμεσα στους Βαλκάνιους. Θυμίζω μόνο τόν χαμένο πρόσφατα Νικολάι Τοντόροφ, πού πρωτοστάτησε σέ μία βαλκανική συνεργασία άλλα και στήν άνάδειξη θεμάτων πού ύπαγόρευε ή «νέα ιστορία» και πού άναδείκνυαν τήν κοινή βαλκανική κληρονομιά. Πρός τήν κατεύθυνση τής άμφισβήτησης τών παραδοσιακών ιστορικών προσεγγίσεων και τών άκαμπτων σχημάτων σταλινικής έμπνευσης συνέβαλαν και τά άντιαποικιοκρατικά κινήματα, ένώ ή συγκρότηση του λεγόμενου «τρίτου κόσμου» όδήγησε σέ μία άυτοσυνείδηση του άραβικού κόσμου. Άμεση σχέση μ' αυτή τήν εξέλιξη έχει ό Όριενταλισμός του Ε. Σαϊντ, πού κυκλοφόρησε στήν Άμερική τό 1978 και πού εισήγαγε στήν ιστορική άνάλυση τή δυτικοευρωπαϊκή ίμπεριαλιστική πολιτική ώς παράμετρο γιά τήν κατανόηση τής προκατασκευασμένης εικόνας τής Άνατολής από τή Δύση.⁸ Μέ όλες αυτές τίς άλλαγές, γίνεται πλέον σαφές ότι ή ιστορία τείνει νά λειτουργήσει στό παρόν ύπερ μιάς κοινωνικής άυτοσυνειδησίας μάλλον παρά

ώς «όπλον» γιά τή νομιμοποίηση τών αίτημάτων του έθνικού κράτους.⁹ Αυτές οι εξέλιξεις δείχνουν ότι ή έκφορά του ιστορικού λόγου είναι στενά συνδεδεμένη και ύπερκαθορίζεται από τήν κοινωνική και πολιτική λειτουργία τής ιστορικής μνήμης και ότι κάθε μεταβολή τής τελευταίας συνεπιφέρει όχι μόνο άλλαγή στή θεματική άλλα και στόν τρόπο έκφοράς του ιστορικού λόγου. Κάπως έτσι, άλλωστε, βαθμιαία έγινε άνεπίκαιρη ή «δραματοποιήσις» του ιστορικού λόγου και μή λειτουργικός ό «τακτοποιημένος» άφηγηματικός τρόπος μέσα από τόν όποιο άναδεικνύοταν ώς άπρόσκοπτη και νομοτελειακά καθορισμένη ή αίτιακή σειρά τών ιστορικών συμβάντων. Άκριβώς, στή μεταπολεμική φάση ό ιστορικός, έπιχειρώντας νά άπαντήσει σέ κοινωνικά και όχι άπαραιτήτως έθνικά ιστορικά έρωτήματα, άνατρέχει πλέον σέ νέου τύπου πηγές (δημοτολόγια, τιμές προϊόντων, μετρήσεις φυσικών φαινομένων κ.ά.) και ό λόγος του παίρνει άναπόφευκτα τή μορφή άκολουθίας συλλογισμών, πού στόχο έχουν νά φωτίσουν, νά κάνουν δηλαδή περισσότερο κατανοητή τή ζωή τών ανθρώπων και τίς σχέσεις τους σέ μικρο- και μακρο-κλίμακα.

Αυτή ώστόσο ή κοινωνική στροφή δέν ήταν ή μόνη εξέλιξη στήν ιστοριογραφία. Η έμπειρία του Β' παγκόσμιου πολέμου συνέβαλε πολλαπλά και πρός διαφορετικές κατευθύνσεις στήν άμφισβήτηση τής αλήθειας, πού οι έθνικές ιστορίες πρόσβαλλαν από τό 19ο αιώνα. Άπό τή δεκαετία του '70, στό πλαίσιο του άναπροσδιορισμού του ρόλου του έθνικού κράτους, άρχετοί έπιστημονικοί κλάδοι άναπροσδιόρισαν μαζί μέ τό άντικείμενό τους τήν έκφορά του λόγου τους και, συνακόλουθα, τή χρήση τής παραγόμενης ιστορικής γνώσης σέ μία μεταβαλλόμενη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Έτσι, π.χ. ό γάλλος Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ άνέπτυξε τή «μεταμοντέρνα» θεωρία τό 1979. Οι κοινωνικο-πολιτικές σχέσεις πού συγκροτούσαν τόν ιστό τών κρατών-έθνών, στίς σύγχρονες κοινωνίες, γράφει, «χάνουν τό θέλητρό τους». Τό «ύφάδι σχέσεων», προσδιορισμένο πλέον σέ άτομική βάση («ό έαντός» του καθενός νέου ή γέρου, άντρα ή γυναίκας, πλούσιου ή φτωχού), είναι «πίο περίπλοκο και εύκίνητο από ποτέ» και «έχει έμπλακεί σέ “σταυροδρόμια” κυκλωμάτων έπικοινωνίας». «Τό ζήτημα του κοινωνικού δεσμού», γράφει ό Λυοτάρ, «ώς ζήτημα, είναι ένα γλωσσικό παιχνίδι, τό παιχνίδι τής έρωτηματοθεσίας, [...]: αυτή ή έρώτηση είναι ήδη ό κοινωνικός δεσμός».

8. Ed. Said, Όριενταλισμός, Νεφέλη, Άθήνα 1996. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό γιά τή συγκρότηση του έρευνητικού άντικειμένου του Σαϊντ είναι τό πρόσφατο άυτοβιογραφικό του έργο Χωρίς πατρίδα, Άθήνα 2003.

9. Βλ. π.χ. πώς, στή διάρκεια τής ένοπλης σύγκρουσης στή Μακεδονία, παρομοιάζει τόν ιστορικό λόγο ό Σπ. Λάμπρος, Νέοι όρίζοντες, ό.π., σ. 28: «σύνδεμα άλλη γραφίς είνε σχεδόν ίσοδύναμος πρός όπλον όσον ή του ιστορικού».

Γράφοντας επίσης για την «πραγματολογία της αφηγηματικής γνώσης» την αντιλαμβάνεται ως μία γνώση που «δέχεται μέσα της μία πολλαπλότητα γλωσσικών παιχνιδιών». ¹⁰ Αυτές οι νέες μεταμοντέρνες θεωρήσεις αποτέλεσαν, συχνά άκριτα, τό θεωρητικό μοντέλο για την ανάλυση των σύγχρονων κοινωνιών κι ακόμα περισσότερο κατέληξαν, έτεροχρονισμένα, ως προκρούστεια κλίνη για ιστορικές διερευνήσεις. Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο γλωσσολόγοι και θεωρητικοί της λογοτεχνίας αντιμετώπισαν τά λογοτεχνικά και τά ιστορικά κείμενα ως όμοιους αφηγηματικούς λόγους. Έτσι, π.χ. ό ιστορικός λόγος έγινε αντιληπτός την ίδια δεκαετία ως ένα «λογοτεχνικό τεχνούργημα» (literary artifact). ¹¹ Ακόμα όμως περισσότερο από την έξομοίωση της ιστορικής με τή λογοτεχνική αφήγηση, ή αναγωγή της ίδιας της αφήγησης ως «ή κατ' έξοχήν μορφή αυτής της γνώσης» ακυρώνει τό βασικότερο αίτιόμεινο για τόν τόν επιστημονικό χαρακτήρα της ιστορικής γνώσης, δηλαδή τή σταθερή βάση του ιστορικού λόγου, εκείνη που θά έβρισκε σύμφωνους όλους τούς ιστορικούς ανεξάρτητα από τήν έθνική όπτική τους γωνία, ¹² ή, όπως γράφει ή Σκοπετέα, «τήν άπονομή έγκυρότητας σε πάνω από μία έθνική όπτική γωνία» (Δύση, σ. 9). Μ' άλλα λόγια, ή «γλωσσολογική στροφή» στό χώρο των ιστορικών σπουδών με τήν ανάδειξη του ρόλου της γλώσσας στή δημιουργία ιστορικού «μηνύματος», δηλαδή της αφηγηματικότητας, άγγιξε τό ζήτημα του *raison d'être* της ιστορικής επιστήμης ή, άκριθέστερα, της νέας λειτουργίας της ιστορικής μνήμης σε μία κοινωνία ατόμων «τοποθετημένων σε "σταυροδρόμια" κυκλωμάτων έπικοινωνίας». Από αυτή τήν άποψη, άν ό 19ος θεωρήθηκε «αίών της ιστορίας» —για νά θυμηθούμε τόν Σπ. Λάμπρο (σ. 13)—, ό 21ος φαίνεται νά προμοδοτεί τή λογοτεχνία και τόν τεμαχισμένο σε κάθε άτομική ύπαρξη βιωματικό λόγο. Η κρίση των ιστορικών σπουδών που άχνοφάνηκε στή δεκαετία του '70 και μορφοποιήθηκε σαφέστερα στίς επόμενες δεκαετίες, με τό τέλος της ψυχροπολεμικής περιόδου, που συνεπέφερε και ανατροπές στήν κοινωνική λειτουργία της ιστορικής μνήμης, τείνει νά γίνει κυρίαρχη. Σ' αυτή τήν πρόσφατη συγκυρία παρόμοιοι προβληματισμοί μεταφέρθηκαν και στήν Ελλάδα. Ό άκριτος, ώστόσο, τρόπος άποδοχής και διάχυσης τους, που θυμίζει τόν έξίσου άδιαιμοβιόητο τρόπο άποδοχής των δυτικοευρωπαϊκών έθνικών ιστοριογραφικών μοντέλων από τούς βαλκάνιους ιστοριογράφους του 19ου αιώνα, δέν μπορεί νά μās άπασχολήσει εδώ.

Αυτό που χρειάζεται νά τονιστεί, σε σχέση με τό ζήτημα της αφηγηματικότητας στο έργο της Σκοπετέα, είναι ότι εργάστηκε σε μία περίοδο άνθησης των ιστορικών σπουδών και ότι έπαφελήθηκε ποικιλότροπα, κατέχοντας έξαρχής τή μέθοδο και τά νοητικά εργαλεία που απαιτούνται για τή μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών. Ός «άνασκαφείας» και «μεταλλωρύχος» έπεξεργάστηκε ένα έτερόκλητο και συνειδητά έπιλεγμένο ιστορικό ύλικό (έφημερίδες, περιοδικά ταξιδιωτι-

κές έντυπώσεις, δημοσιευμένα και ανέκδοτα διπλωματικά έγγραφα και ήμερολόγια κ.ά.). Ανέλυσε με συστηματικό και κριτικό τρόπο ιδεολογικοπολιτικά θέματα, τά όποια άγγίζουν τίς δομικές έθνικές αλλαγές του 19ου αιώνα. Τίς παρατήρησε με τό μικροσκόπιο και τό τηλεσκόπιο ταυτόχρονα και τίς «άπεικόνισε» (Δύση, σ. 11-12) με σύνθετο και πρωτότυπο τρόπο, άποφεύγοντας τίς παγίδες και τίς αντιφάσεις της έθνικής ιστοριογραφίας αλλά και τούς έτεροχρονισμούς, που θά προέκυπταν από τή μετατροπή του ιστορικού κειμένου σε λογοτεχνικό. Έτσι, ή αφηγηματικότητά της πήρε τή μορφή μιάς μεστής ιστορικής σύνθεσης, που άποτύπωνε πολλαπλές πτυχές του παρελθόντος, τίς όποιες δέν διέκριναν οι έθνικοί ιστοριογράφοι. Η καλλιπέπια της από τήν άλλη δέν λειτούργησε άνατρεπτικά για τήν ιστορικότητα του λόγου της, άφου είχε συνείδηση του ρόλου του ιστορικού στο παρόν και μελετούσε τό ιστορικό παρελθόν με τούς δικούς του όρους και όχι σύμφωνα με τούς σημερινούς περί αφηγηματικότητας προβληματισμούς. Τέλος, δέν όδηγήθηκε σε κανένα σχετικισμό ή άγνωστοκισμό, παρόλο που είδε τό δικό της παρόν νά άνατρέπεται άπροσδόκητα. ¹³ Έτσι ιδωμένη ή ιστορική αφήγηση της Σκοπετέα, μπορεί νά θεωρηθεί έμπνευσμένη, αλλά όχι «έπινοημένη».

10. Η μεταμοντέρνα κατάσταση, Γνώση, Αθήνα 1988, σ. 55-7 και 62. Άξιοσημείωτη είναι ή άναδρομή του σε ρομαντικές και προρομαντικές νοηματοδοτήσεις του πολιτισμού μέσα από τό άλμα προς χεγκελιανές έννοιες, σ. 64, σημ. 68 και 70.

11. Βλ. Η. White, *The Historical Text as Literary Artifact, Tropics of Discourse Essays in Cultural Criticism*, Βαλτιμόρη 1978, 81-100 [1974]. Του ίδιου, *Metahistory The historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore-London 1987 [1973]. Ρ. Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία*, Αθήνα 1990.

12. Λυοτάς, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, ό.π., σ. 65 «Η αφήγηση είναι ή κατ' έξοχήν μορφή αυτής της γνώσης, και τούτο κατά πολλές έννοιες» και, σύμφωνα με τόν Σπ. Λάμπρο, ό.π., σ. 2 «Άσφάλεια» και «επακρίβωσις του όρθου και του αληθοϋς». Τό αίτημα αυτό δέν έπαψε νά προβάλλεται ως πρόσφατα από ιστορικούς διαφορετικών αντιλήψεων, βλ. π.χ. Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις*, ό.π., 20 κ.έ.

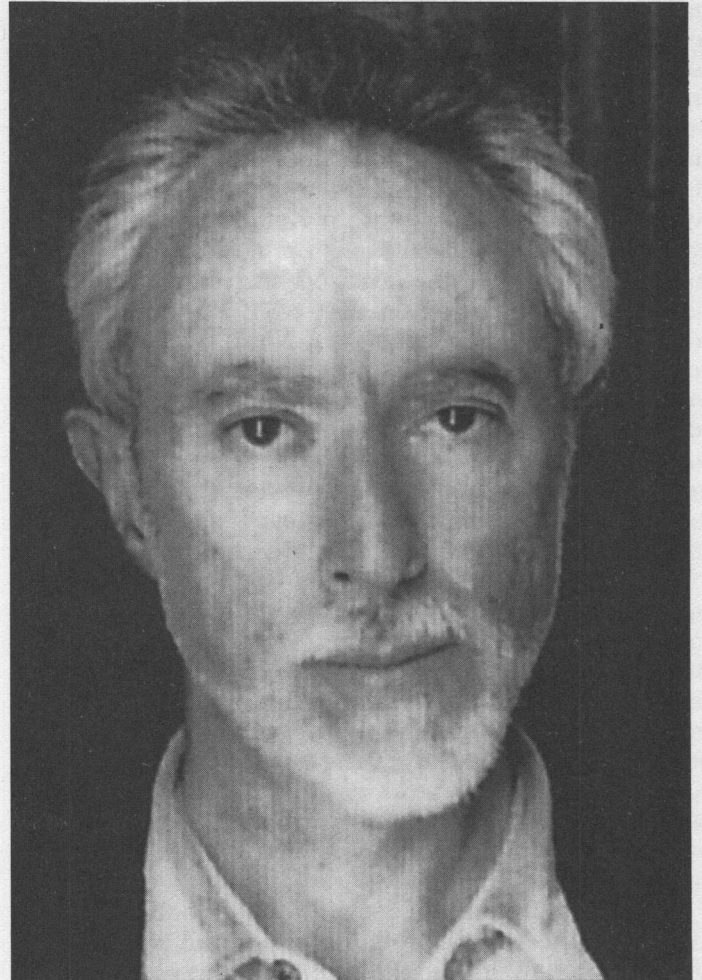
13. Γράφει στον πρόλογο των ποιημάτων της: «...μήπως "διακυβεύεται ή έλευθερία μου". Πλήρης παρανόηση. Δέν εύθύνεται ή ιστορία για κανένος τό φόβο —τέτοιου τύπου, τουλάχιστον—, τό πρόβλημα προκύπτει από τή στιγμή που ό ιστορικός (ή ό ποιητής) άσκει τήν ιστορία ως έπάγγελμα. Τότε και ιστορικός και ποιητής εκτίθενται σε παρεμφερείς κινδύνους. Έξω από τό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων, ώστόσο, ή ίδια έλευθερία —και ή ίδια αλήθεια— ζητούνται στή μία και στήν άλλη περίπτωση. Ποιά αλήθεια, ποιά έλευθερία; Ούτε ό ποιητής ούτε ό ιστορικός δέν κρατεί εδώ κανένα μονοπώλιο, και, από τήν άλλη, μακράν ήμών ό σχετικισμός. Η άπάντηση άπόκειται στήν ίδια τήν άναζήτηση. Η περιπέτεια. Ό δρόμος», *Asylum*, ό.π., 5.

ΤΖΩΝ Μ. ΚΟΥΤΣΥ

Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 2003

της Ἀθηνᾶς Δημητριάδου

«Τό ἀγγλικό μυθιστόρημα γράφτηκε ἐξαρχῆς ἀπό Ἄγγλους γιά Ἄγγλους. Αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού τό κάνει ἀγγλικό μυθιστόρημα. Τό ρωσικό μυθιστόρημα γράφτηκε ἀπό Ρώσους γιά Ρώσους. Ὅμως τό ἀφρικανικό μυθιστόρημα δέν γράφτηκε ἀπό Ἀφρικανούς γιά Ἀφρικανούς. Μπορεῖ οἱ Ἀφρικανοί μυθιστοριογράφοι νά γράφουν γιά τήν Ἀφρική, γιά τίς ἐμπειρίες τους ἀπό τήν Ἀφρική, ὅμως ἐμένα τουλάχιστον μοῦ δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι σέ ὅλο τό διάστημα πού γράφουν, ρίχνουν καί μιά ματιά πίσω τους, πρὸς τό μέρος τῶν ξένων πού θά τοὺς διαβάσουν. Εἴτε τοὺς ἀρέσει εἴτε ὄχι ἔχουν ἀποδεχτεῖ τό ρόλο τοῦ διερμηνέα, διερμηνεύουν τά τῆς Ἀφρικῆς στοὺς ἀναγνώστες τους. Εἶναι ὅμως δυνατόν νά ἐξερευνηθεῖς ἕναν κόσμο σέ ὅλο του τό βάθος ἐνῶ ταυτόχρονα πρέπει νά τόν ἐξηγεῖς σέ ἄσχετους περὶ τό ἀντικείμενο; Εἶναι σάν τόν ἐπιστήμονα πού ἀπό τή μία προσπάθει νά ἀφοσιωθεῖ ψυχῇ τε καί σώματι στήν ἐρευνά του, ἀπό τήν ἄλλη εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐξηγεῖ τά ὅσα κάνει σέ μιά τάξη ἀδαῶν μαθητῶν. Πάει πολύ γιά ἕναν καί μόνο ἄνθρωπο, δέν εἶναι δυνατόν νά γίνει, σέ βάθος τουλάχιστον. Ἴδού, κατὰ τή γνώμη μου, ἡ ρίζα τοῦ προβλήματος: Νά πρέπει νά ὑποδύεσαι διαρκῶς τήν ἀφρικανότητά σου καθώς γράφεις».¹

Μελετώντας τό ἔργο τοῦ Κουτσύ διαπιστώνει κανεῖς ὅτι τό δίλημμα αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά ὀξύτερα, ἂν ὄχι τό ὀξύτερο, πού ἀντιμετώπισε ὡς συγγραφέας. Καί τό ἀντιπαρῆλθε μέ τό δικό του, πολύ ἰδιαίτερο τρόπο. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ συγγραφική του δραστηριότητα συμπορεύτηκε γιά πολλά χρόνια μέ τήν παρουσία τοῦ Ἀπαρτχάιντ στή Νότιο

Ἀφρική, ὁ ἴδιος ρητά στό γενέθλιο τόπο του ἀναφέρεται ἐλάχιστα καί κυρίως στό ὄψιμο ἔργο του. Σέ μιά ἐποχή πού ἡ ἄλλη σπουδαία Νοτιοαφρικανή

1. J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, Secker & Warburg, σ. 51.

συγγραφέας, επίσης κάτοχος του Νόμπελ λογοτεχνίας, ή Ναντίν Γκόρντιμερ, χρησιμοποιούσε αποκλειστικά τη ρεαλιστική γραφή ως μέσο έκφρασης, ο Κουτού προτίμησε να κάνει ευρεία χρήση της αλληγορίας, η οποία του επέτρεψε να φθάσει στο βάθος που επιθυμούσε. Όσο για την αφρικανικότητά του ναί μὲν δὲν τὴν ὑποδύεται διαρκῶς, εἶναι ὅμως διάχυτη σὰν περισσότερο μυθιστορήματά του. Θὰ σκεφθεῖ ἴσως κάποιος πῶς ἡ ἀλληγορία ἦταν ἕνας εὐσηχῆς τρόπος νὰ ἀποφύγει τὴ λογοκρισία.

Μᾶλλον ὄχι, γιατί τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ Γκόρντιμερ, υιοθετώντας τὴν ἀποψη τοῦ Σάρτρ ὅτι «ἀποστολὴ τοῦ συγγραφέα εἶναι νὰ δρᾷ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ μὴν ἀφήνει κανένα σὲ ἀγνοία γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν κόσμο καὶ νὰ μὴν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἰσχυριστῆ ὅτι εἶναι ἀθῶος γιὰ ὅσα συμβαίνουν γύρω του», ἔγραφε στηλιτεύοντας ἀπροκάλυπτα τὸ καθεστῶς καὶ οὐδέποτε ἀντιμετώπισε σοβαρὰ προβλήματα μὲ τίς ἀρχές. Θέμα χαρακτήρα καὶ ἐπιλογῶν, θὰ λέγαμε. Μέσω τῆς ἀλληγορίας πάντως ὁ Κουτού εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκήσει κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κριτικὴ, ὅπως ὅποτε ὑπόγεια, ἀλλὰ δριμύτατη καὶ σαφῶς οἰκουμενικὴ. Ὁ ἴδιος θὰ δηλώσει τὸ 1978, «τείνω νὰ ἀντιμετωπίζω τὴν κατάσταση στὴ Νότιο Ἀφρικὴ [σήμερα] ὡς ἐκδήλωση μιᾶς εὐρύτερης ἱστορικῆς συγκυρίας στενὰ συνδεδεμένης μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἀποικιοκρατία, τὴν ὄψιμη ἀποικιοκρατία καὶ τὸ νεοαποικιακὸ πνεῦμα». Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ προχωρήσουμε εὐθύς ἐξαρχῆς σὲ μιὰ γενίκευση σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο του: ἀνάλυση τοῦ ψυχισμοῦ τῶν ἐκάστοτε ἀποικιοκρατῶν —κάτι πού ἔχει μὲν ἄμεση σχέση μὲ τὴν Ἀφρικὴ ἀλλὰ καὶ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς— ἀμφισβήτησης τῶν μυθιστορηματικῶν συμβάσεων —εἴτε πρόκειται γιὰ εὐρωπαϊκὸ εἴτε γιὰ ἀφρικανικὸ μυθιστορημα— ἐμφαση στὶς κειμενικὲς δομὲς καὶ συνεχῆς αὐτοκριτικὴ. Καὶ τὴ μὲν ἀλληγορία περὶ τὰ μέσα τῆς συγγραφικῆς του πορείας θὰ τὴν ἐγκαταλείψει ἐπιλέγοντας νὰ διερευνήσει κι ἄλλους δρόμους, ἡ αὐτοκριτικὴ του ὅμως γιὰ τὸ κατά πόσο ἀνταποκρίνεται διαρκῶς στὶς εὐθύνες του ὡς πολιτικοῦ ὄντος καὶ συγγραφέα εἶναι τὸ νῆμα πού συνέχει ὅλο τὸ ἔργο του.

Γεννημένος στὸ Κέηπ Τάουν, στὶς 9 Φεβρουαρίου 1940, ὁ Τζῶν Κουτού μεγάλωσε στὸ τυπικὸ περιβάλλον τῶν ἀφρικάνερ (Εὐρωπαῖοι ὀλλανδικῆς καταγωγῆς, πού μιλοῦν ἀφρικανς, δηλαδή τὴ γλῶσσα πού δημιούργησαν οἱ ἀποικοὶ πρόγονοὶ τους τὸν 18ο αἰῶνα), ἀκούγοντας τόσο ἀγγλικά ὅσο καὶ ἀφρικανς. Τελειώνοντας τίς σπουδές του στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Κέηπ Τάουν, τὸ 1961, καὶ ἔχοντας ἤδη βιώσει τὴν ἀποξένωση πού ἐπέβαλαν ἡ ὑποχρεωτικὴ διγλωσσία καὶ οἱ φυλετικὲς διακρίσεις, θὰ βρεθεῖ στὴν Ἀγγλία γιὰ νὰ σπουδάσει προγραμματισμὸ ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν. Τὰ παιδικὰ χρόνια στὸ Καρού, στὴν ἀχανή, ἡμέρημη περιοχὴ τοῦ Κέηπ Τάουν, καὶ ἡ διαμονὴ στὴν Ἀγγλία θὰ τοῦ παράσχουν ἀφθονο

ὕλικό γιὰ δύο ἀπὸ τὰ ὄψιμα ἔργα του, τὸ *Boyhood* καὶ τὸ *Youth*, τὰ ὁποῖα στὴν οὐσία ἀποτελοῦν ἕνα *Πορτρέτο τοῦ* (νοτιοαφρικανοῦ) *καλλιτέχνη σὲ νεαρὰ ἡλικία*. Παράλληλα θὰ ἀρχίσει καὶ ἡ συστηματικὴ ἐνασχόλησή του μὲ τὴ λογοτεχνία. Ἀρχικὰ θὰ ὑποβάλλει διπλωματικὴ ἐργασία μὲ θέμα τὸ ἔργο τοῦ Φόρντ Μάντοξ Φόρντ καὶ ἀργότερα, στὶς ΗΠΑ πλέον ὅπου ἐγκαταστάθηκε ἀπὸ τὸ 1965, θὰ ὑποβάλλει διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ θέμα τὰ πεζὰ ἔργα τοῦ Σάμουελ Μπέκετ. Τὸ ἔργο τοῦ Μπέκετ μὲ τὴν ἐλλειπτικότητά του καὶ τὴ διάχυτη αἴσθησι τῆς ἀποξένωσης θὰ ἐπηρεάσει τὸν Κουτού —ὁ Μάικλ Κ. θὰ μπορούσε νὰ εἶναι χαρακτήρας τοῦ Μπέκετ. Μόνο πού ἀπὸ τὸν Κουτού ἀπουσιάζει τὸ «Δὲν μπορῶ νὰ συνεχίσω, θὰ συνεχίσω» τοῦ *Ἀκατονόμαστου*, ὅπως καὶ τὸ πικρὸ χιούμορ τοῦ Μπέκετ. Ἡ ἀποικιοκρατία σφράγισε ἀνεξίτηλα τὸν ψυχισμό του καὶ ἡ σκλήρυνση τοῦ νοτιοαφρικανικοῦ καθεστῶτος ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ δὲν τοῦ ἄφησε περιθώρια αἰσιοδοξίας. Ὁ Κουτού θὰ παραμείνει στὴν Ἀμερικὴ μέχρι τὸ 1971. Θὰ διδάξει στὸ State University τῆς Νέας Ὠρκῆς καὶ παράλληλα θὰ γράψει τὸ πρῶτο του μυθιστορημα, *Dusklands* (Χῶρες τοῦ λυκόφωτος).

Τὸ *Dusklands*, σύμφωνα μὲ τοὺς μελετητές τοῦ Κουτού, εἶναι τὸ προανάκρουσμα τῆς ἀμφισβήτησης τοῦ ρεαλιστικοῦ νοτιοαφρικανικοῦ μυθιστορήματος. Ἐμβριθῆς μελετητῆς ὁ ἴδιος τοῦ νοτιοαφρικανικοῦ καὶ τοῦ παγκόσμιου κλασικοῦ μυθιστορήματος, θὰ τὸ χρησιμοποιήσει σάν κέλυφος καὶ θὰ ὑπονομεύσει τὴν ἐσωτερικὴ του δομὴ. Τὸ βιβλίο χωρίζεται σὲ δύο βασικὲς ἐνότητες. Ἡ πρώτη φέρει τὸν τίτλο «Ἐπιχειρήσιμη Βιετνάμ» καὶ περιγράφει τὴν πορεία τοῦ ἀφηγητῆ τῆς πρὸς τὴν παράνοια. Ἐνὸς ἀφηγητῆ πού εἶναι ταυτόχρονα ἐπιφορτισμένος νὰ συντάξει ἀνάλυση μὲ θέμα τὸν ψυχολογικὸ πόλεμο στὸ Βιετνάμ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἀμύνης τῶν ΗΠΑ. Ἡ δευτέρη φέρει τὸν τίτλο «Ἡ ἀφήγηση τοῦ Τζέηκομπους Κουτού» καὶ βασίζεται σὲ ταξιδιωτικὰ κείμενα τοῦ δέκατου ἑβδόμου καὶ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, γραμμένα ἀπὸ «ἐξερευνητές» τοῦ Κέηπ. Ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νὰ ἀνιχνεύσει τὴν παράλληλη πορεία τοῦ σύγχρονου ἱμπεριαλισμοῦ καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν ἀφρικάνερ, στὸ πρῶτο τῆς στάδιο, στὴ Νότιο Ἀφρικὴ. «Τὸ πιὸ σημαντικό εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», γράφει ὁ Φλωμπέρ. Ὁ Κουτού θὰ χρησιμοποιήσει τὴ φράση αὐτὴ ὡς μὸτο στὴ δευτέρη ἀφήγησι καὶ ὡς ἀχώριστο ὀδηγὸ τόσο σ' αὐτὸ ὅσο καὶ στὰ ἐπόμενα βιβλία του.

Ἐάν στὸ *Dusklands* ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος εἶναι συγκεκριμένοι, στὰ δύο ἐπόμενα βιβλία, παρὰ τὸ ὅτι ὑπάρχουν ἀσθενεῖς ἐνδείξεις, τίποτα δὲν εἶναι ξεκάθαρο. Τὸ ἀμέσως ἐπόμενο μυθιστορημα του, *Στὴν καρδιά τῆς χώρας*, παρότι κυκλοφορεῖ τὸ 1977, ὄχι μόνον δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ στὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα τοῦ Σοβέτο (1976), ἀλλὰ οὔτε τὴν ἐλάχιστη χωροχρονικὴ ἐνδειξη. «Ἐζησα... σ' ἕνα θέα-

τρο από πέτρα και ήλιο περιφραγμένο από μίλια συρματοπλέγμα», λέει κάπου η ήρωίδα, και λίγο πιο κάτω, «Ο χρόνος στο αγρόκτημα είναι ο χρόνος του απέραντου κόσμου, ούτε σταλιά παραπάνω ούτε σταλιά λιγότερο».² Καί όμως η 'Αφρική είναι πανταχού παρούσα, η βαθύτατη άνησυχία του σκεπτόμενου ατόμου για τα γεγονότα διαποτίζει την ατμόσφαιρα του ζόφου που κυριαρχεί στο μυθιστόρημα —ή καρδιά της χώρας είναι η «καρδιά του σκότους»— και ο συγγραφέας ταυτίζεται με την ήρωίδα ασκώντας κριτική στην πρακτική του: «Μιά γυναίκα άποφασισμένη να γράφει ή ίδια την ιστορία της θ' άνοιγε μεμιάς διάπλατα τις κουρτίνες, πλημμυρίζοντας την ένοχη πράξη με φώς...».³ Τό βιβλίο αυτό —τό πιο δυσπρόσιτο ίσως του Κουτού— μπορεί να διαβαστεί σε πολλά επίπεδα, τό βέβαιο πάντως είναι πως ο άναγνώστης αισθάνεται άσφυκτική την παρουσία της βίας. Άξίζει να έπισημάνουμε ότι είναι τό ένα από τά δύο βιβλία όπου ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ως κυρίως φωνή του γυναικείο πρόσωπο —τό άλλο είναι τό τελευταίο του μυθιστόρημα, *Elizabeth Costello* (2003). Μέ τή διαφορά ότι η Μάγδα της *Καρδιάς* είναι άμεσα συνδεδεμένη με τή γη, ενώ η Έλιζαμπεθ Κοστέλλο είναι διανοούμενη. Καί οι δύο πάντως έχουν άπεγνωσμένη έξάρτηση από τή μνήμη. Η *καρδιά της χώρας* είναι γραμμένη σε άριθμημένες παραγράφους που παραπέμπουν σε ήμερολογιακές καταχωρίσεις —ή νεαρή Μάγδα/Κουτού κρατάει ήμερολόγιο, ή ήλικιωμένη Έλιζαμπεθ Κοστέλλο/Κουτού εκφράζεται μέσα από σειρά διαλέξεων— περιέχει πληθώρα άντηγήσεων της σύγχρονης θεωρίας και των μεγάλων έργων της λογοτεχνίας, κάτι που συναντάμε μεταξύ άλλων και στο τελευταίο του μυθιστόρημα, και άποτελεί τήν πρώτη σαφή ύπονομευση ενός παραδοσιακού λογοτεχνικού μοντέλου, του νοτιοαφρικανικού δουκολικού μυθιστορήματος.

Τό άμέσως επόμενο βιβλίο, που θά κάνει τόν Κουτού εύρύτατα γνωστό είναι τό *Περμμένοντας τούς βαρβάρους* (1980), όπου και πάλι χῶρος και χρόνος είναι άπροσδιόριστοι, προκειμένου να προβληθεί στο μέγιστο βαθμό ή καταστροφικότητα αλλά και ή αυτοκαταστροφικότητα ενός ήμπεριαλιστικού καθεστώτος. 'Ο άφηγητής, ένα είδος ισόδριου δικαστικού έπιτρόπου σε μεθοριακή περιοχή, καταλήγει, μέσα από μία όδυνηρή και άμφίθυμη διαδικασία άντοαξιολόγησης και άυτοκριτικής, στην άρνηση της Άυτοκρατορίας. Η προοπτική της βαρβαρικής επίδρομης —ό τίτλος του μυθιστορήματος είναι δάνειο από τό όμοιότιλο ποίημα του Κ. Καβάφη— άντιμετωπίζεται διαφορετικά από τά δύο κύρια πρόσωπα: ο συνταγματάρχης θεωρεί άναγκαία τήν επίδρομή προκειμένου να αξιολογηθούν οι ύπηρεσίες του και ή εύρυθμη λειτουργία της Άυτοκρατορίας, ο έπίτροπος θεωρεί ότι οι βάρβαροι έχουν ήδη φτάσει, είναι ή χωροφυλακή της Άυτοκρατορίας. 'Ο ίδιος ο Κουτού σε δοκίμιο του χαρακτηρίζει τό *Περμμένοντας τούς βαρβά-*

ρους ως μυθιστόρημα που πραγματεύεται τό ζήτημα των βασανιστηρίων και των έπιπτώσεων τους στον άνθρωπο που διαθέτει ήθικό βάρος. Καταλήγει στο ότι αν ο συγγραφέας επιλέξει είτε να άγνοήσει τά βασανιστήρια είτε να τά άναπαραγάγει άπλώς άναπαριστώντας τα, έχει κάνει και στίς δύο περιπτώσεις λάθος. Καθήκον του συγγραφέα είναι να τά δομήσει με τούς δικούς του όρους.⁴ Έτσι σε μία έντελώς καφαική σκηνή περιγράφει ως εξής τό μαστίγωμα των αιχμαλώτων:

«'Ο Συνταγματάρχης κάνει ένα βήμα μπρός. Σκύβοντας πάνω από τούς αιχμαλώτους, τρίβει στην πλάτη τους από μία χούφτα χῶμα και μ' ένα κομμάτι κάρβουνο σχεδιάζει μία λέξη. Διαβάσω τή λέξη άνάποδα: ΕΧΘΡΟΣ... ΕΧΘΡΟΣ... ΕΧΘΡΟΣ... ΕΧΘΡΟΣ...»

...Καί τότε αρχίζουν να τούς δέρνουν. Οι στρατιώτες χρησιμοποιούν κάτι γερά πράσινα καλάμια, που τά κατεβάζουν με δύναμη και κρότο, κάνοντας ν' άναβλύζουν κόκκινα αιλάκια στίς πλάτες και τά όπίσθια των αιχμαλώτων. Μέ μεγάλη προσοχή, άργά-άργά, οι αιχμάλωτοι άπλώνουν τά κορμιά τους μέχρι που οι κοιλιές τους άγγίζουν τό έδαφος, όλοι εκτός από εκείνον που μούγκριζε πριν και τώρα άγκομαχάει με κάθε χτύπημα.

Τό μαύρο κάρβουνο και τό κιτρινωπό χῶμα αρχίζουν να διαλύονται καθώς άνακατώνονται με τόν ιδρώτα και τό αίμα. 'Ωστε αυτός είναι ο σκοπός του παιχνιδιού: να τούς δείρουν μέχρι να ξεπλυθούν οι πλάτες τους.»⁵

Τό ίδιο άκριβώς θέμα επανέρχεται ως δίλημμα της Έλιζαμπεθ Κοστέλλο στο μάθημα που φέρει τόν τίτλο *The Problem of the Evil*.⁶ Πρέπει ο συγγραφέας να δίνει με φωτογραφικό τρόπο ύπόσταση στή φρικτή λεπτομέρεια ή να τήν άναπαραγάγει ύπαινικτικά, με τέτοιο τρόπο ώστε να κινητοποιείται μέν ο άναγνώστης, χωρίς όμως να του καλλιεργείται ή νοσηρή περιέργεια και ή ήδονή της φρίκης; 'Ο Κουτού έχει ήδη άπαντήσει με τό παραπάνω άπόσπασμα και θά επανέλθει στή θέση του αυτή με τή σκηνή του διασμού στην *Άτίμωση*. Κλειδωμένος στο μπάνιο από τούς τρεις κακοποιούς, ο πατέρας άκούει τόν διασμό της κόρης του. Η Έλιζαμπεθ/Κουτού θά τό πραγματευθεί σε μία από τίς διαλέξεις της με τήν ίδια άυτοσυνειδησία με τήν όποία σχολιάζει τίς έπιλογές

2. Τζ. Κουτού, *Στήν καρδιά της χώρας*, μτφρ. Α. Δημητριάδου, Scripta, σ.σ. 21, 22.

3. *Στήν καρδιά της χώρας*, σ. 100.

4. J. M. Coetzee, *Doubling the Point: Essays and Interviews*, Harvard University Press, σ. 364.

5. Τζ. Κουτού, *Περμμένοντας τούς βαρβάρους*, μτφρ. Μ. Φραγκόπουλος, Κρύσταλλο, σ.σ. 150, 151.

6. J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, σ. 156.

του και ο επίτροπος. Και τίς προσωπικές αποτυχίες του και τη συνυπαιτιότητά του με το «καθεστώς». Μιά αυτοσυνειδησία χαρακτηριστική του σύγχρονου φιλελεύθερου μυθιστορήματος, που κρίνει τά πάντα υποβάλλοντάς τα σε εξονυχιστικό αυτοέλεγχο, με ένα εξίσου έντονο συναίσθημα ένοχης.

Εάν το *Περιμένοντας τους βαρβάρους* είναι ένα βιβλίο για τα βασανιστήρια, ο *Βίος και πολιτεία του Μάικλ Κ.* (1983) είναι –σύμφωνα με δήλωση του ίδιου του Κουτού– ένα βιβλίο για την τεμπελιά. Αυτός καθεαυτός ο τίτλος πάντως αποτελεί πρόκληση γιατί εϊθισται, όταν αναφερόμαστε σε βίο και πολιτεία, να περιμένουμε την αλληλεπίδραση ατόμου και κοινωνικού συνόλου. Όμως εδώ έχουμε το αντίθετο – το μυθιστόρημα, με μεγάλη δόση ειρωνείας,

αντίσταση «μέ την κηπουρική», όπως παρατήρησε εύστοχα ο Ντομινίκ Χέντ (Dominic Head), και αυτόπροστατεύεται από το καθεστώς με τη σιωπή του, την τόσο ευγλωττη. Ο Μάικλ Κ. –φόρος τιμής ίσως στον Γιόζεφ Κ. της *Δίκης*– παλεύει να ζήσει εκτός ιστορίας,⁷ κάνοντας έμμεση, υποδόρεια κριτική του συστήματος. Για το έργο αυτό ο Κουτού θά βραβευτεί με το *Booker* του έτους 1983.

Ακολουθεί το μυθιστόρημα *Foe* (1986). Η λέξη σημαίνει «έχθρος, αντίπαλος», ταυτόχρονα όμως ο Κουτού κάνει λογοπαίγνιο με το όνομα του Daniel Defoe, συγγραφέα του *Ροβινσώνα Κρούσου*. Ο Ντηφού θεωρείται πατέρας του παραδοσιακού αγγλικού μυθιστορήματος, ο δέ *Ροβινσώνας Κρούσος* ή ενσάρκωση του μεγάλου μύθου του δυτικού ιμπεριαλισμού,

υπονομεύει τη σχέση αυτή, περιγράφοντας τη ζωή ενός αντι-ήρωα, ενός μεκετικου Έστραγκόν, που αντίστέκεται σε κάθε εμφανή επαφή με το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Οι σκηνές του Μάικλ Κ. παραπέμπουν στη μετά-Σοβέτο κρίση της Νότιας Αφρικής, ο ήρωας είναι ένας άπλοϊκός Νοτιοαφρικανός, «έγχρωμος», κατά τόν όρισμό της κυβέρνησης του Απαρτχάιντ, ο οποίος υφίσταται τις ταπεινώσεις και τις στερήσεις του Απαρτχάιντ ύστερα από την κοινωνική αποσύνθεση που επέφερε ο εμφύλιος. Σύμφωνα με τις αρχές του ρεαλισμού «δέν γίνεται τίποτα», κι όμως αυτή η φιγούρα με το ελάχιστο βάρος, αυτός ο άνθρωπος που «διώνει λάθρα», κάνει

του πάση θυσία επιβεβλημένου «εκπολιτισμού» των ιθαγενών. Μέσα από πληθώρα αλληγορικών αναλογιών, όχι μόνο σε λογοτεχνικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο, ο Κουτού παραδίδει έναν Κρούσο που δέν έχει τό παραμικρό ενδιαφέρον για τη χρήση των εργαλείων και την επαύξηση των αγαθών του, άρα καμιά σχέση με τό αρχέτυπο του ιμπεριαλιστή, αλλά ασχολείται μόνο με τά στοιχειώδη και με δουλειές στην ουσία μάταιες. Ο Κρούσο του Κουτού δέν φτιάχνει καρέκλα, τραπέζι, λάμπα ή κεριό, δέν έχει καμιά διάθεση να κρατήσει ήμερολόγιο ή να φτιάξει βάρκα, δέν έχει σπόρους να φυτέψει, αλλά περνάει την ώρα του φτιάχνοντας πεζούλες για φύτεμα.⁸ Ο

Παρασκευάς του Κουτού, με τη σιωπή που του έχει επιβληθεί –του έχουν κόψει τη γλώσσα– παραπέμπει στην καταπίεση της νοτιοαφρικανικής μαύρης πλειοψηφίας. Άλλωστε αυτός ο Παρασκευάς είναι ρητά και κατηγορηματικά μαύρος, ενώ ο ήρωας του Ντηφού είναι απλώς «μελαψός», διαφέρει αδιαμφισβήτητα από τους «νέγρους». Τό γυναικείο πρόσωπο, ή Σούζαν Μπάρτον, χαρακτήρας που παραπέμπει σε άλλο μυθιστόρημα του Ντηφού, τη *Roxana*, και που στο *Foe* κατέχει εν μέρει τό ρόλο της αφηγήτριας, παραπέμπει στους λευκούς Νοτιοαφρικανούς φιλελεύθερους, αυτή τη μειοψηφία που θά ήθελε νά ξαναγράψει τήν ιστορία δίνοντας φωνή στους μαύρους, αλλά αποδεικνυόταν διαρκώς ανεπαρκής. Μεγάλο μέρος του μυθιστορήματος είναι γραμμένο με τή μορφή επιστολών τής Σούζαν Μπάρτον πρὸς τόν Φόου, τόν συγγραφέα από τόν ὁποῖο ζητεῖ νά ξαναγράψει τήν ιστορία τοῦ Κρουσο. Μέσω τής Σούζαν Μπάρτον καί τής σχέσης της μέ τόν καπετάνιο, τόν Κρουσο, τόν Παρασκευά, καί τόν Φόου ὁ Κουτού προσεγγίζει μέ μεγάλη μαστοριά θέματα ὅπως ὁ φεμινισμός, τό μεταμοντέρνο, ἡ μετααποικιοκρατική ἐποχή. Πάντως εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι μετά τόν Μάικλ Κ., μέ ἐνδιάμεσο σταθμό τό *Foe*, θέματα ὅπως ἡ Αὐτοκρατορία καί ὁ μὴ λευκός πρωταγωνιστής παύουν νά κατέχουν τήν κυρίαρχη θέση στό ἔργο τοῦ Κουτού.

Ὁ Κουτού ἔχει νά παρουσιάσει καί ἀξιόλογο δοκιμακό καί μεταφραστικό ἔργο. Τό *White Writing: On the Culture of Letters in South Africa* (1988) περιέχει ἑπτὰ κείμενα σχετικά μέ τή Νότιο Ἀφρική καί τή λογοτεχνία της. Τά κείμενα αὐτά εἶναι ἄκρως διαφορετικά καί γιά τίς ἐπιλογές τοῦ ἴδιου τοῦ Κουτού. Στήν ἴδια ομάδα ἐντάσσονται τά *Doubling the Point: Essays and Interviews* (1992), *Giving Offence: Essays on Censorship* (1996) καθώς καί τό *Stranger Shores: Essays 1986-1999*, στό ὁποῖο περιλαμβάνεται πλειάδα κριτικῶν κειμένων γιά συγγραφείς καί θέματα λογοτεχνίας. Μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνεται καί παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ ρηξικέλευθου Ὁλλανδοῦ συγγραφέα, τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα, Marcellus Emants *A Posthumous Confession*, τό ὁποῖο ὁ Κουτού μετέφρασε ἀπό τά ὀλλανδικά καί τό ὁποῖο θεωρεῖται ὅτι συνεχίζει τήν παράδοση που ἄρχισε ὁ Ρουσό μέ τίς *Ἐξομολογήσεις*. Τό εἶδος τοῦ ἐξομολογητικοῦ μυθιστορήματος θά τόν ἀπασχολήσει καί σέ σχέση μέ τό συγγραφικό του ἔργο. Ἦδη ἀπό τό ἐπόμενο μυθιστόρημά του θά ἀρχίσει νά πειραματίζεται πάνω σ' αὐτό γιά νά καταλήξει στόν ἀπόλυτα ἐξομολογητικό τόνο τής *Elizabeth Costello*.

Τό *Age of Iron* (1990), εἶναι κατά μία ἔννοια συνέχεια τοῦ *Foe* ὡς πρὸς τήν ἐπιβολή τής σιωπῆς στόν ἄνθρωπο τής μετααποικιακῆς ἐποχῆς, χωρίς πάντως τό ἀλληγορικό του στοιχεῖο. Θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς τό πιό ρεαλιστικό ἔργο τοῦ συγγραφέα,

δεδομένου ὅτι ἀναβιώνει τίς ταραχές τοῦ 1986 στό Κέηπ Τάουν. Πρόκειται ταυτόχρονα γιά κείμενο ἐλεγειακό, τό πρῶτο στό ὁποῖο ὁ Κουτού ἀφήνει νά παρεισφρήσει τό προσωπικό στοιχεῖο, ἕνα ἀνοιγμα, θά λέγαμε, στόν πόνο τής καθημερινότητας. Εἶναι στήν οὐσία ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά συμβιβαστεῖ μέ τήν ἰδέα τής προσωπικῆς ἀπώλειας ἀλλά καί τών μαζικῶν ἀπωλειῶν ὡς ἐπιστέγασμα μιᾶς κοινωνίας κατασπαραγμένης ἀπό τίς φυλετικές διαμάχες, θέματα που θά δοῦμε ἀργότερα στήν *Ἀτίμωση* καί τήν *Elizabeth Costello*. Τό μυθιστόρημα ἔχει μορφή ἐπιστολῆς μέ ἀποστολέα μιᾶ συνταξιούχο καθηγήτρια τής κλασικῆς φιλολογίας καί ἀποδέκτη τήν κόρη της στίς ΗΠΑ. Τό γράμμα ἀρχίζει νά γράφεται τήν ἡμέρα που ἡ καθηγήτρια πληροφορεῖται ὅτι πάσχει ἀπό καρκίνο τῶν ὀστέων καί βρίσκεται στό τελευταῖο στάδιο τής νόσου, περιγράφει δέ μέ συνταρακτική λεπτομέρεια τή φρίκη καί τή ντροπή τοῦ νά ζεῖ κανεῖς σέ καθεστῶς Ἀπαρτχάιντ. Γιά πρώτη φορά ἡ ἀλληγορία δίνει τή θέση της στή ρητή ἀναφορά τῶν γεγονότων τοῦ Ἀπαρτχάιντ. Ἡ κυρία Κάρεν ἔχει ἐπίγνωση ὅτι δίνει μιᾶ μάχη, τήν ὁποία ἔχει ἤδη χάσει, καί ὀρκισμένη ἂν καί ἀπογοητευμένη φιλελεύθερη καθώς εἶναι, χρησιμοποιεῖ τό γράμμα πρὸς τήν κόρη της σάν ἔσχατη προσπάθεια νά μεταδώσει τίς ἀξίες της στίς ἐπόμενες γενιές. «Τοῦτα τά λόγια, καθώς τά διαβάξεις, ἂν ποτέ τά διαβάσεις, μπαίνουν μέσα σου καί ξαναπαίρνουν ζωή. Γιά νά στό πῶ ἀλλιῶς, εἶναι ὁ τρόπος που ἐπέλεξα γιά νά συνεχίσω νά ζῶ». Μόνο που σύντομα θά ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ γλώσσα ἀδυνατεῖ νά σηκώσει τό βάρος τῶν ἰδεῶν που ἐπιζητεῖ νά ἐκφράσει καί τό γράμμα θά ἐξελιχθεῖ σέ κύκνειο ἄσμα μιᾶς πίστεως που πεθαίνει.

Ὁ ἐξομολογητικός τόνος που διατρέχει τό *Age of Iron* θά συνεχιστεῖ καί στό «Ὁ ἄρχοντας τής Πετρούπολης» (1994) μιᾶ περίτεχνη καί σύνθετη μελέτη γιά τό θέμα τής λογοτεχνικῆς δημιουργίας, ἐξίσου περίτεχνη μέ τό *Foe*. Ἐνῶ ὁμως τό *Foe* προσδιορίζει μιᾶ συγκεκριμένη φάση τής μετα-αποικιακῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, «Ὁ ἄρχοντας τής Πετρούπολης» θέτει εὐρύτερα ἐρωτήματα γιά τό ἔργο καί τήν εὐθύνη τοῦ συγγραφέα καί τήν κατεύθυνση τοῦ μεταμοντέρνου μυθιστορήματος, ἐρωτήματα που στό διβλίο πηγάζουν ἀπό προβλήματα τής ποιητικῆς τοῦ Ντοστογιέφσκι. Γιά μιᾶ ἀκόμη φορά γίνεται φανερό πῶς τά κίνητρα καί οἱ εὐθύνες τοῦ συγγραφέα εἶναι ἕνα ζήτημα που ἔχει ἀπασχολήσει ἰδιαίτερος τόν Κουτού,

7. «Θέλησα νά ζήσω ἔξω ἀπό τήν ιστορία. Θέλησα νά ζήσω ἔξω ἀπό τήν ιστορία που ἡ Αὐτοκρατορία ἐπιβάλλει στους ὑπάρχοντες της, ἀκόμη καί στους ὑπάρχοντες της που ἔχουν χαθεῖ.» Τζ. Κουτού, *Περιμένοντας τούς βαρβάρους*, σ. 218.

8. J.M. Coetzee, *Foe*, 13, 16, 17, 27, 33-34 82.

9. J.M. Coetzee, *Age of Iron*, 131.

διότι επανέρχεται συνεχώς και στά δοκίμιά του, και θα κυριαρχήσει, με αμείωτη αγωνία και με έντονη τήν αίσθηση του άδιεξόδου, στην *Elizabeth Costello*.

«Γιά μένα δέν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην άνιχνευση τών κινήτρων πού υπάρχουν πίσω απ' τό έργο και στή γραφή του ίδιου του έργου. Η γραφή του έργου είναι έτσι στήν ουσία ή διερεύνηση του προβλήματος γιατί γράφεις. Ωστόσο εδώ παραδοκεί πάντα ό κίνδυνος μιās πνηριάς. Θέλω νά πώ, είναι δυνατό νά θές νά κρατήσεις άναπάντητο τό ερώτημα, γιατί ξέρεις πώς άπαξ και ή άπάντηση έρθει στό φώς, μπορεί νά μείνεις χωρίς άντικείμενο. Ό κίνδυνος λοιπόν είναι πώς μπορεί νά θές νά κρατήσεις τό σκοπό του ταξιδιου άδηλο, για νά παρατείνεις τό ταξίδι. Είναι στή φύση τών κινήτρων πίσω απ' τή γραφή, τό νά παραμένουν σκοτεινά. Παρά τά θέλητρα πού προσφέρει τό άεναο ταξίδι, θά πρότεινα νά δοκιμάσουμε έναν άπλό κανόνα για τή γραφή: όσο πιο σοβαρή φιλοδοξεί νά είναι, τόσο περισσότερο πρέπει νά συγκεντρώνεται στην άποσαφήνιση τών κινήτρων της».¹⁰

“Όπως ήδη αναφέραμε, δύο βιβλία του Κουτού, τό *Boyhood: Scenes from Provincial Life* και τό *Youth* άντλούν κατά μείζονα λόγο από τήν παιδική και νεανική ήλικία του συγγραφέα, και παρότι τό πρώτο θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί περισσότερο ως απομνημονεύματα ενώ τό δεύτερο ως καθαρό μυθιστόρημα, είναι εμφανώς επηρεασμένα από τό Πορτρέτο του καλλιτέχνη σέ νερά ήλικία του Τζόνυ αλλά και εν γενει από τό *Bildungsroman*.¹¹ Μέ μόνη διαφορά ότι τό πορτρέτο του Κουτού, σέ αντίθεση μέ τό τζουϊκό, δέν περιέχει νότα αισιοδοξίας για τό άδηλο αλλά έλπιδοφόρο ίσως μέλλον. Απ' αυτή τήν άποψη παραπέμπει περισσότερο στο ζοφερό κλίμα του Μούζιλ. Ό Κουτού σκιαγραφεί μέ πικρή ειρωνεία τά άδιέξοδα του σύγχρονου μετανάστη σέ μιά Μέκκα τών γραμμάτων και τών τεχνών, όπως είναι τό Λονδίνο —θέμα πού έχει άπασχολήσει και τόν άλλο Νομπελίστα συγγραφέα, Β.Σ. Νάιπολ— και του σύγχρονου νεου πού μάταια άναζητεί μιά σχέση πού νά τον καλύπτει λίγο περισσότερο από σεξουαλικά.

«Και ποιό είναι τό αποτέλεσμα αυτού του έλλείμματος ζεστασιάς, αυτού του έλλείμματος ψυχής; Τό αποτέλεσμα είναι πώς κάθεται Κυριακή άπόγευμα όλομόναχος σ' ένα δωμάτιο στον πάνω όροφο ενός σπιτιου χαμένου στα βάθη του Μπέρκσαϊρ, μέ τά κοράκια νά σκουίζουν στα λιβάδια, μέ τή γκριζα πάχνη νά κρέμεται πάνω από τό κεφάλι του και παίζει σκάκι μέ τόν έαυτό του, γερνάει, περιμένει πότε θά σουρουπώσει ώστε νά μπορέσει μέ ήσυχη τή συνείδησή του νά τηγανίσει τά λουκάνικα και τό ψωμί για τό βραδινό του. Στα δεκαοχτώ του θά μπορούσε νά είχε γίνει ποιητής. Τώρα δέν είναι

ούτε ποιητής, ούτε συγγραφέας, ούτε καλλιτέχνης. Είναι προγραμματιστής ηλεκτρονικών υπολογιστών, ένας είκοσιετήρχνος προγραμματιστής ηλεκτρονικών υπολογιστών σ' ένα κόσμο όπου δέν υπάρχουν τριαντάρηδες προγραμματιστές ηλεκτρονικών υπολογιστών. Στα τριάντα ένα είσαι πιά πολύ μεγάλος για προγραμματιστής ηλεκτρονικών υπολογιστών —τότε τό γυρίζεις σέ κάτι άλλο— κάτι πού νά χει σχέση μέ επιχειρήσεις — ή τινάζεις τά μυαλά σου στον άέρα».¹²

Δύο χρόνια πριν τό *Youth* ό Κουτού δημοσιεύει τό μυθιστόρημα *Ατίμωση* (1999), για τό όποιο επίσης τιμάται μέ τό βραβείο *Booker*. Τό μυθιστόρημα αυτό, πιο «στρωτό» αφηγηματικά από τά προηγούμενα, εντάσσεται στα ρεαλιστικά κείμενα του Κουτού και θίγει μεταξύ άλλων ένα ζήτημα, πού ήδη σοδει σέ πολλές χώρες, κυρίως στις ΗΠΑ, τό ζήτημα τής σεξουαλικής παρενόχλησης και τών επιπτώσεών της. “Όπως όμως γράφει ό ίδιος ό Κουτού σέ πρόσφατο κριτικό κείμενό του:

«Στήν καρδιά του ρεαλιστικού μυθιστορήματος υπάρχει τό θέμα τής άπογοήτευσης. Στο τέλος του *Δόν Κιχώτη*, ό Άλόνσο Κιξάνα, πού ξεκίνησε νά διορθώσει τά στραβά του κόσμου, γυρίζει σπίτι του μελαγχολικός έχοντας συνειδητοποιήσει όχι μόνο ότι ό ίδιος δέν είναι ήρωας αλλά ότι δέν υπάρχουν πιά ήρωες».¹³

Ό ήρωας τής *Ατίμωσης*, έτών πενήντα δύο, καθηγητής στο Πολυτεχνείο του Κέητ Τάουν, μέ ειδικευση στή ρομαντική ποίηση, συνάπτει δεσμό μέ φοιτήριά του, πού όμως δέν έχει καλή εξέλιξη. Πολύ σύντομα ό καθηγητής άντιμετωπίζει καταγγελία για σεξουαλική παρενόχληση και έκμετάλλευση φοιτήριάς του, καλείται σέ άπολογία και παρ' ότι παραδέχεται πώς έσφαλε, άρνείται νά ζητήσει δημοσίως συγγνώμη και προτιμά νά παραιτηθεί. Καταφεύγει στο άγρόκτημα τής κόρης του προσπαθώντας νά συνέλθει από τό μικροαστισμό του κύκλου του, και ενώ αρχικά ή ζωή κυλάει γαλήνια, μιά επίθεση από τρεις άγνωστους, δείγμα τής ανεξέλεγκτης έγκληματικότητας στή Νότιο Αφρική τής μετα-άπαρχαϊντ εποχής, συντρίβει τή

10. Από συνέντευξη του συγγραφέα στην Άβριλ Χέμπερ, τό 1978. Τό άπόσπασμα έπέλεξε ό ίδιος ό Κουτού, κατά τή μαρτυρία του Άρη Μπερλή, για νά μπει στο «αυτό» τής ελληνικής έκδοσης του *Περιμένοντας τους βαρβάρους*.

11. *Bildungsroman* είναι τό μυθιστόρημα πού άφηγείται τή σταδιακή ώριμανση του κεντρικου ήρωά του από τήν παιδική ή εφηβική ήλικία μέχρι τή διαμόρφωση του σέ ολοκληρωμένη προσωπικότητα.

12. J.M. Coetzee, *Youth*, 168.

13. *Awakening, The Pickup*, by Nadine Gordimer, *Loot and Other Stories*, by Nadine Gordimer, *The New York Review of Books*, 23 Οκτωβρίου 2003, σ. 4.

γαλήνη και του προκαλεί μία μόνιμη αίσθηση απειλής.

Θά μπορούσε να πει κανείς ότι το μυθιστόρημα αυτό περιέχει τη «μικρότερη δόση αφρικανικότητας» από όλα τα προηγούμενα, δεδομένου ότι το θέμα της σεξουαλικής παρενόχλησης έχει αντιμετωπισθεί και από άλλες λογοτεχνίες. Όμως αυτό που θέλει να δώσει ο Κουτού είναι η εικόνα μιας κοινωνίας, ή όποια ενώ σιγά-σιγά αρχίζει να αποκτά τα χαρακτηριστικά, θετικά ή αρνητικά, άλλων κοινωνιών με όμοιο παρελθόν, δέν κατορθώνει να όρθοποδήσει έξαιτίας του τραυματικού παρελθόντος της. Ο ήρωας είναι ένας άνθρωπος που δέν έχει τό κουράγιο να δώσει μάχες, αφήνεται να παρασυρθεί από τά γεγονότα, δέν αντιδρά γιατί φοβάται, έχει χάσει τήν έμπιστοσύνη του στό συνάνθρωπο και κατ' επέκταση στόν έαυτό του. Η όργη που πηγάζει από τήν αίσθηση του ανθρώπου ότι άδικείται —ή όργη που χαρακτηρίζει τόν ήρωα του Ρόθ στό *Άνθρώπινο στίγμα*— έχει καταπνιγεί στόν πολίτη τής σύγχρονης Νότιας Άφρικής.

Σέ έντελώς διαφορετικό κλίμα κινείται τό τελευταίο βιβλίο του Κουτού, *Elizabeth Costello*. Στόν άναγνώστη που θά ξεκινήσει να διαβάσει Κουτού αρχίζοντας απ' αυτό τό βιβλίο, τό κείμενο θά προκαλέσει άπορίες και δυσκολίες. Η υπόθεση, έν περιλήψει, έχει ως έξης: Η Έλιζαμπεθ Κοστέλλο είναι μία έπιτυχημένη και τιμημένη άυστραλιανή συγγραφέας. Έχει γίνει γνωστή κυρίως χάρη σέ ένα από τά πρώτα της βιβλία, τό όποιο τήν καθιέρωσε και από τό όποιο δέν μπορεί να ξεφύγει. Σέ προχωρημένη ηλικία ήδη, νιώθει ότι τό μόνο που τής έχει άπομείνει είναι να άπολαμβάνει τίς εκδηλώσεις θαυμασμού του κοινού και να ταξιδεύει ανά τόν κόσμο δίνοντας διαλέξεις, έν όλίγοις να αναλώνεται σέ πράγματα που τήν κουράζουν και τήν αφήνουν άδιάφορη. Όλη της τή ζωή τήν πέρασε παρατηρώντας τούς άλλους, τώρα όμως αισθάνεται ότι έχει γίνει η ίδια αντικείμενο παρατήρησης. Εκείνο πάντως που έπιθυμεί πλέον —όπως άλλωστε και η ήρωίδα του *Age of Iron*— είναι να μπορέσει να συνεχίσει τήν προσπάθειά της να άρθώσει τό όραμά της και τήν κρίση της, ως παρακαταθήκη για τίς επόμενες γενιές.

Σέ πρόσφατη κριτική παρουσίαση τής *Elizabeth Costello*¹⁴ ο Τζέιμς Γούντ αναφέρει ότι ο Κουτού, όσάκις τό τελευταίο διάστημα καλεϊται να δώσει διάλεξη, χρησιμοποιεί ένα εύφυές και έρεθιστικό τέχνασμα: διαβάσει μία ιστορία για μία συγγραφέα, ή όποια έχει κληθεί να δώσει διάλεξη με τό θέμα που πρόκειται να πραγματοποιηθεί ο ίδιος. Με τόν τρόπο αυτό εμφανίζεται να συμερίζεται τίς ιδέες τής συγγραφέως, συσκοτίζοντας τό γεγονός ότι είναι άποκλειστικά δικές του. Τό βιβλίο χωρίζεται σέ έννέα μέρη, όκτώ μαθήματα —διάλέξεις και ένα ύστερόγραφο. Μαθήματα για τίς επερχόμενες γενιές; Όρισμένα από αυτά φέρουν τόν ίδιο τίτλο με δοκίμια ή κριτι-

κές που έχει γράψει στό παρελθόν ο Κουτού. Η στοιχειώδης πλοκή του βιβλίου έμπλουτίζεται σέ σημείο κορεσμού από σκέψεις και διλήμματα τής συγγραφέως/του συγγραφέα, τά όποια εκφράζονται με ιδιαίτερος έξομολογητικό τόνο. Η συγγραφέας όδεύει προς τό τέλος και νιώθει έπιτακτική τήν ανάγκη «να μιλήσει απλά». Υπάρχουν αναφορές σέ όλους σχεδόν τούς ήρωες των προηγούμενων βιβλίων, αλλά και στούς συγγραφείς που ένέπνευσαν τόν Κουτού να έπινοήσει αυτούς τούς χαρακτήρες. Άξιοσημείωτο είναι τό γεγονός ότι τό βιβλίο που έχει κάνει διάσημη τήν Έλιζαμπεθ Κοστέλλο είναι τό *The House on Eccles Street*, με ήρωίδα τήν Μάριον Μπλούμ. Η αναφορά στόν *Όδυσσέα* και στόν ίδιο τόν Τζόντς είναι πασιφανής. Στήν ούσία η Έλιζαμπεθ Κοστέλλο ξαναγράφει τόν *Όδυσσέα*, όποτε έξηγείται και η τόση έμφαση στό θέμα τής μνήμης, λογοτεχνικής και μή.

«Όχι, δέν θεωρώ ότι με τόν τρόπο αυτό προκλώ τόν Τζόντς. Βλέπετε, όρισμένα βιβλία περιέχουν τέτοιο πλούτο έπινοήσεων ώστε στό τέλος άπομένει άφθονο ύλικό που σχεδόν σέ καλεί να τό πάρεις και να φτιάξεις κάτι δικό σου».¹⁵

Και βέβαια τό μοτίβο τής ένοχής και τής άγωνίας του συγγραφέα για τό αν έπραξε τά όσα όφειλε και αν τά έπραξε σωστά είναι παρόν σέ όλο τό βιβλίο. Θά αναρωτηθεί κανείς γιατί η Έλιζαμπεθ Κοστέλλο είναι Άυστραλιανή. Γιατί η Άυστραλία έχει πολλά κοινά με τή Νότιο Άφρική και ως προς τή διαμόρφωση του περιβάλλοντος και ως προς τήν πληθυσμιακή σύνθεση. Και διότι ο Κουτού ζει πλέον εκεί έχοντας κλείσει τόν κύκλο του στή Νότιο Άφρική — ίσως και ένα κύκλο αφήγησης.

«Τελικά έγκαταλείψαμε τή συνήθεια να γράφουμε για τούς ξένους, όταν ήθελε η ώρα που ώρίμασε πιά ένα κανονικό άναγνωστικό κοινό, εκεί γύρω στα 1960. Μιλώ για άναγνωστικό κοινό, όχι για συγγραφικό — αυτό ύπήρχε πάντα. Ξεμάθαμε να γράφουμε για τούς ξένους όταν η άγορά μας, η άγορά τής Άυστραλίας, αποφάσισε ότι ήταν πλέον σέ θέση να στηρίξει τή ντόπια λογοτεχνία. Ίδού τό μάθημα που έχουμε να δώσουμε. Να τί μπορεί να μάθει από εμάς η Άφρική».¹⁶

Άπ' αυτή τή σύντομη περιδιάβαση έγινε, έλπίζουμε, κατανοητή η συνεισφορά του Τζών Κουτού στή λογοτεχνία του είκοστου αιώνα. Η έπιλογή του, άρχι-

14. James Wood, *A Frog's Life*, *London Review of Books*, 23 Οκτωβρίου 2003, σ. 15.

15. J.M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, 13.

16. J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, 51, 52.

κά, τῆς ἀλληγορίας ἔναντι τοῦ ρεαλισμοῦ παραπέμπει στό μάθημα πού δίδαξε μεταξύ ἄλλων ὁ Μπέκετ: ἡ πραγματικότητα ἐμφανίζεται ἐντελῶς ἀσυνάρτητη ὅταν τό ἄτομο παύει νά ὀρίζει τόν ἑαυτό του καί τή θέση του στόν κόσμο. Ἡ μετακίνησή του στό ρεαλισμό γίνεται ταυτόχρονα μέ τήν ἐγκατάλειψη τῶν θεμάτων τῆς Αὐτοκρατορίας, χωρίς νά μειώσει στό ἐλάχιστο τή δύναμη τῶν κειμένων. Ἀντίθετα τά ἐμπλουτίζει μέ ἕνα πολύ πιό οἰκεῖο πάθος. Τέλος τό μυθιστόρημα μέσα στό μυθιστόρημα δίνει τή δυνατό-

τητα ἐπαναδιαπραγμάτευσης γνωστῶν μοτίβων μέ τρόπο ἐρεθιστικό γιά τόν ἀναγνώστη. Αὐτά ἀπό τεχνικῆς σκοπιᾶς. Ἡ ἐμπλοκή τῆς ἱστορίας στό μυθιστόρημα, ἡ σχέση μεταμοντέρνου καί μετα-αποικιακοῦ καί τό σταθερά ἐπαναλαμβανόμενο ἐρώτημα του κατά πόσο ὁ συγγραφέας εἶναι σέ θέση νά συνδυάσει τήν ἠθική καί πολιτική του ὑπόσταση μέ τίς δεσμεύσεις πού τοῦ ἐπιβάλλει τό μυθιστόρημα ὡς δημιουργία εἶναι ζητήματα κρίσιμα γιά τήν ἐποχή μας.

Η ΑΥΓΗ

ΠΑΡΤΕ ΤΗΝ ΑΥΓΗ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΣΑΣ

- Καθημερινή, ἐγκυρη ενημέρωση, πολιτικές αναλύσεις.
- Πλούσιο κοινωνικό ρεπορτάζ, ἠφωνή των κοινωνικών κινήματων.
- Ἡ δράση τῆς Αριστεράς.
- Κάθε Σάββατο πλούσιο ρεπορτάζ γιά διεθνή θέματα, καθώς και παρουσίαση του διεθνούς Τύπου.
- Τετρασέλιδο γιά το διβλίο κάθε Κυριακή.
- Κινηματογραφική κριτική, θέατρο, μουσική, τέχνες.
- Αναλύσεις γιά τα θέματα του καιροῦ μας στα «Ενθέματα» κάθε Κυριακή.

- Γραφεῖτε συνδρομητές στην *Αυγή*.
- Ἡ *Αυγή* στο σπίτι σας, κάθε μέρα, και Κυριακή, το πρωί στις 7 με εἰδικό Ταχυδρομείο. Ἰσχύει μόνον ἐντός Λεκανοπεδίου (ὄχι γιά τήν επαρχία).
- Γιά νά γραφεῖτε μπορεῖτε νά απευθυνθεῖτε στο τμήμα Συνδρομῶν τῆς εφημερίδας, Αγίου Κωνσταντίνου 12, ΑΘΗΝΑ, τηλ.: 010-5231831, FAX: 010-5231822, E-mail, editors@avgi.gr.
- Ετήσια συνδρομή: 290 €. Εξάμηνη συνδρομή: 150 €

Με τή συνδρομή σας ἐνισχύετε τήν εφημερίδα
τῆς Ἀνανεωτικῆς Αριστεράς

Κι εσὺ καθ' αὐγή με τήν ΑΥΓΗ